

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | IV. ÉVFOLYAM | 2023 | 01.

KIADJA:

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)

Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)

Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)

Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)

Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)

Dr. Veress Emőd egyetemi tanár, kutatóprofesszor (Sapientia EMTE JTI és Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet)

Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fazakas Zoltán József (kisebbségi jog, jogtörténet), egyetemi docens (KRE ÁJK)

Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)

Dr. Vallasek Magdolna (munkajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)

Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírāja, egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszám szerkesztője:

Dr. Székely János

www.jogelet.ro

ISSN 2734 – 6226
ISSN-L 2734 – 6226

TARTALOM

Barabás Anita 7

Interdiszciplináris megközelítés a reklám jogi és etikai szempontjainak vizsgálatában

Leszkoven László 23

Benyomások egy könyv kapcsán: szubjektív gondolatok a polgári jog általános részéről

Molnár Gabriella Klára 37

A vízhez való jog nemzetközi áttekintése a nemzetközi jogban és megjelenése az alkotmányjogban

Nagy Gellért 51

Az uniós jog és a nemzeti alkotmányok viszonyának vitatott kérdései

Nótári Tamás 67

Baráti és családi viszonyok Cicero leveleiben II.

Pál Előd 85

Ügyvezetői felelősség a társaság fizetési képtelenségének előidézése miatt

Szentpáli-Gavallér Pál 111

A *Tripartitum* kormányzatot érintő rendelkezései, valamint erdélyi lenyomata az *Approbaták* tükrében, figyelembe véve a Szent Korona-tan szerepét

Veress Emőd 133

Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 1. Egy taktikai terv elemzése

RECENZÍÓ

Nagy Péter 143

Dósa Elek Erdélyhoni jogtudományának új kiadásáról

Máthé Gábor 147

Az Aranybulla legújabb jogtörténeti szempontú feldolgozása

Kokoly Zsolt 151

Cenzúra a közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatában

CONTENTS

Anita Barabás 7

An Interdisciplinary Approach to the Examination of Legal and Ethical Aspects of Advertising

László Leszkoven 23

Impressions on the Margins of a Book: Subjective Reflections on the General Part of Civil Law

Gabriella Klára Molnár 37

International Overview of the Right to Water in International Law and Its Presence in Constitutional Law

Gellért Nagy 51

Contested Issues in the Relation between EU Law and National Constitutions

Tamás Nótári 67

Relations of Friendship and Family in Cicero's Correspondence II

Előd Pál 85

Directors' Liability for Causing the Insolvency of a Company

Pál Szentpáli-Gavallér 111

The Provisions Pertaining to Government in the *Tripartitum* and Their Transylvanian Imprint in the Light of the *Approbates*, Taking into Account the Role of the Holy Crown Doctrine

Emőd Veress 133

Legal Historical Excavations in the files of the former Romanian Securitate
1. The Analysis of a Tactical Plan

REVIEW

Péter Nagy 143

About the Newest Edition of Transylvanian legal Science by Elek Dósa

Gábor Máthé 147

The Latest Legal Historical Perspective on the Golden Bull

Zsolt Kokoly 151

Censorship in Social Media Content Regulation Practices

BARABÁS ANITA

Interdiszciplináris megközelítés a reklám jogi és etikai szempontjainak vizsgálatában

An Interdisciplinary Approach to the Examination of Legal and Ethical Aspects of Advertising

Abstract: Dark patterns are design techniques that aim to manipulate people's behaviour by influencing their decisions, increasing the amount of time they use apps and the number of purchases they make in the future. Dark patterns often exploit users' weaknesses without their attention or awareness. They raise serious ethical and legal issues, so it is important for designers and developers to understand how they affect people. The aim of this study is to identify dark patterns, measure their impact, and examine ethical issues. The results of this research can help designers and developers to create user-friendly and ethical applications. According to the interdisciplinary approach, there is a close connection between advertising law and dark patterns. The use of dark patterns often raises ethical and legal issues, which are regulated by the Advertising Act. The legal framework of advertising determines how content advertising can be made and how people's behaviour can be influenced. The use of dark patterns is often against ethical and legal regulations, so it is important that the legal framework of advertising properly regulates the use of dark patterns.

Keywords: dark patterns, unfair online practices, consumer marketing, advertisement, social media

Összefoglaló: A sötét minták olyan tervezési technikák, amelyek célja az emberek viselkedésének manipulálása azáltal, hogy befolyásolják a döntéseiket, növelik az alkalmazások használati idejét, illetve az elkövetkező időszakban történő vásárlások számát. A sötét minták gyakran a felhasználók figyelmen kívül hagyásával, illetve a felhasználók észrevétele nélkül használják ki a felhasználók gyengeségeit. A sötét minták súlyos etikai és jogi kérdéseket vetnek fel, és éppen ezért fontos, hogy a tervezők és a fejlesztők megértsék, hogy milyen hatásokat gyakorolnak az emberekre. A kutatásom célja a sötét minták azonosítása, valamint a hatásuk felmérése és az etikai kérdések vizsgálata. A kutatási eredmények segíthetnek a tervezőknek és a fejlesztőknek abban, hogy felhasználóbarát és etikus alkalmazásokat alakítsanak ki. Az interdiszciplináris megközelítés szerint a reklámjog és a sötét minták között szoros összefüggés van. A sötét minták használata ugyanis gyakran etikai és jogi kérdéseket vet fel, amelyeket a reklámjog szabályoz. A reklám jogi keretei meghatározzák, hogy milyen módon és milyen tartalommal lehet reklámot készíteni, illetve milyen módon lehet az emberek viselkedését befolyásolni. A sötét minták használata gyakran ellentétes az etikai és jogi előírásokkal, és ezért fontos, hogy a reklám jogi keretei megfelelően szabályozzák a sötét minták alkalmazását.

Kulcsszavak: sötét minták, tisztességtelen online gyakorlatok, fogyasztói marketing, reklám, közösségi média

1. Bevezető gondolatok

Az interdiszciplináris megközelítés a reklám jogi és etikai szempontjainak vizsgálatában kiemelt helyen foglalja magában a megtévesztés alanyának kérdését. A megtévesztő reklámok nemcsak jogi következményekkel járhatnak, hanem káros hatással lehetnek a fogyasztókra és az üzleti tevékenységek hosszú távú sikerességére is. Ahhoz, hogy az ún. sötét minták – rejtett és kevésbé közismert befolyásolási technikák – eredetét és elterjedését megvizsgáljuk, szükség van a reklámjog tanulmányozására és az erről szóló kutatások vizsgálatára. A tudományos vizsgálódás során a szerzők többsége az adatfeldolgozást, az interdiszciplináris ismereteket, az egymásra épülő kutatásokat és a konverziómérést részesíti előnyben. Az adatfeldolgozás fogalmán a webanalízist, internetes elemzéseket, online reakciók követését és feldolgozását, Data Science kutatásokat, szemantikus tartalomelemzést, valamint hálózatkutatót értjük.

A reklámok és a marketinggyakorlatok az üzleti világ szerves részét képezik. Azonban a reklámoknak és a marketingnek is megvannak a maga szabályai, amelyeket be kell tartani, hogy az üzleti tevékenységek etikusak és törvényesek legyenek. Az interdiszciplináris megközelítés lehetővé teszi, hogy a jogászok, az üzleti szakemberek és a pszichológusok együtt dolgozzanak a reklámjogi és sötét mintákkal kapcsolatos kérdések megoldásában. Az ilyen együttműködés lehetővé teszi, hogy a jogi és a pszichológiai szempontokat összehangolják, hogy az üzleti tevékenységek ne csak etikusak, de hatékonyak és sikeresek legyenek.

2. Reklámdefiníciók

Ahhoz, hogy a „sötét minták” a digitális világban jobban érthetővé és könnyebben felismerhetővé váljanak, szükség van a reklámjog vonatkozó normáinak ismertetésére. Kezdetben a reklámdefiníciókat érdemes megvizsgálni, különböző nézőpontokból is. A reklám kifejezést az 1980-as évek óta használják a mai értelemben. Eredeti jelentése szerint a közzététel és a nyilvánosság szinonimája.¹

Érdemes megvizsgálni egy példát, amelyben a Larousse enciklopédia² szerint *a reklám azon eszközök összessége, amelyek feladata egy ipari vagy kereskedelmi vállalat megismertetése, egy termék méltatása*. A reklám önmagában nem korlátozható a termékbe mutatóra, így ez a definíció nem különbözteti meg a reklám fogalmát és a vállalati kommunikáció egyéb eszközeit, mint például az értékesítésösztönzés, a PR és az eladók szerepe, akik a cég megismertetésére és a termékek bemutatására törekszenek. Továbbá, a Petit Robert fogalomtár³ szerint *a reklám a nyilvánosság pszichológiai befolyásolásának művészete kereskedelmi célokból*. Utóbbi definíció túl általánosnak minősül,

1 HORVÁTH Dóra, BAUER András: *Marketingkommunikáció*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2021.

2 <https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/publicite> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

3 <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/publicite> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

hiszen kiterjed az eladás minden módozatára, és túl szűk, mert nem veszi figyelembe azt, hogy a reklám céljai lehetnek nem kereskedelmi természetűek is.⁴

Aaker és Myers a reklámot jól körülhatárolható érdekcsoportok által finanszírozott tömegkommunikációnak tekintik.⁵ Az érdekcsoport alatt értendők a hirdetőik, akik egy reklámügynökség által megalkotott üzenet terjesztésére különböző médiumokat fizetnek meg. A definíció értelme, hogy megkülönbözteti a résztvevőket a reklámtevékenységben, azonban nem pontosít a reklám kiterjedését illetően, különösen a befolyásolás módját tekintve, elhatárolva azt a fogyasztó tájékoztatásának egyéb eszközeitől.⁶

Salacrou,⁷ az egykori neves reklámszakember szerint a reklám olyan technika, amely elősegíti bizonyos nézetek terjesztését vagy gazdasági kapcsolatok létrejöttét bizonyos áruval rendelkező vagy szolgáltatást ajánló személyek és ezen árut vagy szolgáltatást használni tudó más személyek között. Jellemző rá, hogy a reklámot csak a technikai oldalról közelíti meg.

Összegezve a definíciókat, a reklám elkötelezett tömegkommunikációként értelmezhető, amelyet elsősorban a piaci versenyben alkalmaznak. Mivel nem feltétlenül kereskedelmi jellegű, így intézmények, társadalmi vagy politikai ügyek népszerűsítését is szolgálhatja. Bármely média felkeltheti az érdeklődését, és valamennyi média érdeklődéssel fordulhat felé.⁸

3. A megtévesztés alanya

Ahhoz, hogy meghatározhassuk a megtévesztés alanyait a „sötét minták” témakörében, kvalitatív és kvantitatív módszerek alkalmazására egyaránt szükség van. A kutatásnak a következő kérdésekre kell választ keresnie:

1. Ki tekinthető a megtévesztés alanyának? Milyen jellemzői vannak?
2. Elkülöníthetőek-e különböző felhasználói/fogyasztói csoportok?
3. A vállalkozók használják-e marketingcélokra a felhasználók személyes adatait?

Egy konkrét példa a kutatás kérdésére a marketingcélokra vonatkozóan egy már használt mérési skála az interneten. A Domino's Pizza egy olyan weboldalt készített, amelyben bemutatta kialakított imázsát, és információkat is közölt a termékeiről. A weboldal egy olyan médiumnak is tekinthető, ahol információkat lehet szerezni a fogyasztókról, és marketingkutatásokat is lebonyolíthat.⁹ A vállalat rendelkezik egy központi weboldallal, de ugyanakkor valamennyi helyi egységének önálló oldala is van. A példa szerint a gainesville-i weboldalon a fogyasztóknak egy kérdőívet kell kitölteniük. Egyedi kérdőívről van szó, amely azt a célt szolgálja, hogy pontosítva legyenek

4 HORVÁTH, BAUER: *i. m.*, 11.

5 DAVID A. AAKER, JOHN G. MYERS: *Advertising Management*, Prentice-Hall, New Jersey, 1975.

6 BERNARD BROCHAND, JACQUES LENDREVIE: *A reklám alapkönyve*, Editions Dalloz, Paris, 2000, 11.

7 https://www.memoireonline.com/04/10/3279/m_Realisation-des-spots-publicitaires-televiseuels-par-la-direction-des-relations-publiques-de-lOR4.html (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

8 BROCHAND, LENDREVIE: *i. m.*, 11–12.

9 www.dominos.com (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

a fogyasztók igényei, és ezáltal minél jobb szolgáltatásokat nyújthasson a vállalat. Különböző skálákkal az alábbi információkat szerzik meg:

1. név, telefonszám, e-mail-cím, cím (névleges skála);
2. általános benyomások a Domino's Pizza szolgáltatásairól (intervallumskála);
3. a termékek és az árak értékelése (intervallumskála);
4. a helyi pizzériákkal kapcsolatos preferenciák (sorrendi skála);
5. fogyasztói elégedettség (intervallumskála);
6. pizzára és gyorsételekre költött összeg (arányskála).

Az adatok lehetővé tették a Domino's Pizza számára, hogy összeállítson egy direktmarketing-adatbázist. Ezáltal pontos képet kap arról, hogy milyen tényezőket kell a marketingmixben javítania. A Domino's azt is felmérte, hogy mennyire elégedettek a fogyasztók. Ugyanakkor különböző céllal tudott adatokat gyűjteni azáltal, hogy a fogyasztói elégedettséget például összekapcsolta a keresettel.¹⁰

Egy hasonló esetben a névleges skálára vonatkozóan a Burke piackutató cég kutatásainak sokszínűségében találunk példát. A névleges skálát márkák, hirdetések és számtalan más marketinghatás azonosítására alkalmazzák. A legtöbb kutatásban intervallumskálával mérnek. A fogyasztói elégedettséget lehet például négyponos skálán mérni (1 = nagyon elégedetlen, 2 = kicsit elégedetlen, 3 = kicsit elégedett, 4 = nagyon elégedett). Az arányskálákat értékesítési potenciál méréséhez is használják. „A Burke Integrált Konceptióelemző Rendszer (Burke Integrated Concept Evaluation System, ICES) által kifejlesztett arányskála használatát a következő példa mutatja be. Az ICES úgy értékeli az új termékkonceptiókat, hogy pontszámokat rendel hozzájuk, annak megfelelően, hogy hány darabot lehetne eladni a termékből 100 háztartásban. Ezt az arányskálán történő mérést Konceptiópotenciál pontszámának (Concept Potential Score, CPS) hívják.”¹¹

A megtevesztés általában a felhasználókra vonatkozik, akiket manipulálnak az online felületeken. A sötét minták és a megtevesztő reklámok használata azonban káros lehet a vállalkozások számára is, mivel a felhasználók bizalmatlanságát és elégedetlenségét eredményezheti. A jogi következmények mellett a vállalkozások hosszú távon elveszíthetik a felhasználók bizalmát és hűségét, ami negatívan befolyásolhatja az üzleti teljesítményüket.

A téma kapcsán a következő kérdések merülnek fel:

1. Milyen az érintettek média- és fogyasztási magatartása?
2. Mit gondolnak a médium szolgáltatásairól azok fogyasztói?
3. Mik a médiummal szembeni elvárások?
4. Hogyan viszonyulnak a felhasználók a reklámokhoz?

Az online reklámok és a sötét minták használata kapcsán gyakran merül fel a megtevesztés kérdése. A reklámoknak világosnak és pontosnak kell lenniük, és nem szabad megteveszteniük az embereket. Az egyik példa a megtevesztő reklámokra az, amikor egy termék előnyös tulajdonságait hangsúlyozzák, anélkül, hogy említenek a hátrányait. A sötét minták használatát szintén megtevesztőnek tekintik, mivel ezek célja, hogy a felhasználókat olyan cselekvésre ösztönözzék, amelyeket másképpen

10 NARESH K. Malhotra: *Marketingkutatás*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2002, 325–327.

11 Uo.

nem tettek volna meg. A reklámok és a sötét minták használatakor fontos a jogi keretek betartása, hogy elkerüljük a megtévesztést és a velejáró jogi következményeket.

A televízió az a médium, amelynek adatait a legnagyobb pontossággal ismerjük, amelynek az internettel együtt mérhető a reklámhatékonysága. A televízió esetében a nézettség folyamatos, másodpercről másodpercre lebontott ismerete lehetővé teszi, hogy a reklámblokkok nézettségét kiszámítsuk. Magyarországon jelenleg (2008 óta) a Nielsen Közönségmérés Kft. végzi az adiometriai vizsgálatokat.¹² Az adiométerek olyan eszközök, melyek automatikusan rögzítik a televíziózás adatait a reprezentatív mintát alkotó háztartásokban.¹³

A televíziós reklám kivitelezése két fő szakaszra bontható, ezek a filmezés előkészítése és a tényleges forgatás. Minden egyes részlet nagyon fontos, hiszen minden egyes összefüggés lényegessé válik. A reklámfilm rövidsége különösképpen nehezé teszi a munkát, hiszen rendkívüli pontosságot és színvonalat igényel. A tervezés szervezésének és kezelésének tökéletesnek kell lennie, hiszen jelentős gazdasági érdekek forognak kockán. Szükség van az erőforrások hatékony felhasználására, a lehető legjobb minőség biztosítása céljával.

Az internetes reklám elkészítéséhez először meg kell határozni a célközönséget és a kampány céljait. Ezután tervezik a hirdetést és kiválasztják a legmegfelelőbb platformokat a hirdetés elhelyezéséhez. Végül a hirdetést elhelyezik és optimalizálják annak érdekében, hogy a lehető legjobb eredményeket érjék el. A hírességek használata a reklámokban segíthet a termékek vagy szolgáltatások eladásában, mivel a rajongóik könnyebben azonosulnak velük, és nagyobb valószínűséggel vásárolják meg azt, amit a kedvenc hírességük reklámoz. Azonban a hírességek használata drágább lehet, és nem minden esetben garantálja a sikerességet. Az üzenet és a híresség összehangolása kulcsfontosságú a hatékony reklámkampány megtervezéséhez. Például a Nike cég hosszú ideje használ hírességeket a reklámkampányaiban, mint például Michael Jordan, Tiger Woods vagy Serena Williams. A hírességek használata segített a Nike-nak abban, hogy a márka népszerűbb legyen és növelje az értékesítést. A Nike reklámkampányának hatékonyságát több kutatás is vizsgálta, például a Journal of Advertising Research, a Journal of Brand Management és a Journal of Consumer Research. Ezek a kutatások azt mutatják, hogy a hírességek hatékonyak lehetnek a reklámozásban, de nem mindig garantálják a sikerességet.

A sötét minták és a hírességek használata a reklámozásban összefüggésbe hozható, mivel mindkettőnek hatása lehet a fogyasztók döntéseire. A sötét minták olyan manipulatív technikák, amelyek célja, hogy befolyásolják a fogyasztók döntéseit, míg a hírességek használata a reklámozásban arra törekszik, hogy a fogyasztók pozitív érzelmeket társítsanak a termékhez vagy a márkához.

Az internetes reklámok általában grafikus vagy videós anyagokból állnak, amelyeket különböző platformokon jelenítenek meg, például a Google keresőjében vagy a Facebookon. A legtöbb esetben a reklámokat külön erre a célra kifejlesztett szoftverekkel készítik, amelyek lehetővé teszik a tervezők számára, hogy könnyen létrehozzanak

12 *A tévés közönségmérés három évtizede Magyarországon*, <https://www.digitalhungary.hu/media/A-tesves-kozonsegmeres-harom-evtizede-Magyarorszagon/12583/> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

13 BROCHAND, LENDREVIE: *i. m.*, 242–244, 369–372.

és testre szabjanak különböző reklámokat. Ezek a szoftverek általában tartalmaznak sablonokat, amelyeket a tervezők testre szabhatnak a márkájukhoz és a kampányukhoz illően. A reklámok elkészítése során fontos figyelembe venni a célközönséget és az üzenetet, amelyet a reklám át kíván adni. A reklámokat általában az adott platformokon keresztül lehet közzétenni, és a hatékonyságukat az adott platformok mérési eszközeivel lehet nyomon követni.

4. „Sötét minták” a reklámokban

4.1. A felhasználók befolyásolhatósága

Jellemző a reklámra, hogy szükség esetén korrigálni tud néhány koncepcionális vagy eladási hibát. Előfordul az is, hogy bizonyos mértékű kereskedelmi gyengeségeket egyensúlyoz, azonban függetlenül az ehhez rendelt erőforrásoktól, általában nem tukmálható rá a piacra egy túlzottan drága, nem megfelelően forgalmazott cikk, amelynek teljesítménye nem egyezik a reklámban ígértekkel. A reklám kétségkívül befolyásolja a fogyasztók döntését, azonban a fogyasztók mégsem manipulálhatók annyira, hogy elveszítsék ítélőképességüket. Ebből következik, hogy a reklám hatása nem tudja semlegesíteni a konkurenciát az ár, az innováció, a szolgáltatások és a terjesztésben való részvétel tekintetében. *„A kizárólagosan reklámon alapuló differenciálás csekély befolyást gyakorol a fogyasztóra. A gazdasági racionalitás tényező valószínűleg mélyebben hat, mint azt feltételeznék. A legjobb fogadtatás mindig a marketing legkézzelfoghatóbb érveivel szemben figyelhető meg. És a reklám tartalma gyakran fontosabbnak bizonyul, mint a megvalósítás kreativitása.”*¹⁴

4.2. A modern technológia hatása a reklámokra

A médiatervezés jellemzően európai technikái 1957-ben születtek meg a CESP (*Centre d'étude des supports de publicité* – Reklámhordozók Kutató Intézete) létrehozásával egy időben. Ennek következtében fogyasztói magatartás-vizsgálatok folytatására került sor. A televízió fejlődése és használata a márkareklámban és más jellegű reklámozásban robbanásszerű változást idézett elő a reklámpiacon.¹⁵ Az internet megjelenése után népszerűvé vált az online reklámkiadvány; a telemarketingre, a Direct Mailre, valamint az értékesítés ösztönzésére direkt marketingre, PR-ra specializálódott ügynökségek, amelyek már korábban is léteztek, új eszközökhöz jutottak. Az online környezet előnye a nagyon pontos célcsoportképzés; gyors mérhető, de rövid életű hatás; a márkahűség kialakítása, alacsony költségek. Hátránya viszont a növekvő érdektelenség, a jogszabályi problémák; széles célcsoportok elérésére nem alkalmas.¹⁶

A modern technológia fejlődése lehetővé teszi a reklámok személyre szabását és a felhasználói adatok alapján történő célzott hirdetéseket. Az adatok alapján célzott

¹⁴ *Uo.*, 16.

¹⁵ *Uo.*, 21.

¹⁶ *Uo.*, 25–26.

hirdetések a maguk részéről lehetővé teszik a vállalkozások számára, hogy egyre hatékonyabb reklámkampányokat hajtsanak végre, amelyek jobban illeszkednek a felhasználók igényeihez és szükségleteihez. Azonban az adatok alapján történő célzott hirdetésekkel kapcsolatos aggályok is felmerülnek, mivel az emberek gyakran nem érzik magukat kényelmesen, ha adataikat reklámcélokra használják fel. A sötét minták alkalmazása is gyakran kapcsolódik az adatok alapján történő célzott hirdetésekhez, és ezért fontos, hogy a vállalkozások és a webdesignerek megfelelően kezeljék a felhasználói adatokat és az etikai kérdéseket a reklámok tervezésekor és végrehajtásakor.

4.3. Az internet hatása a reklámozásra

Az idő az internet legjobb aduja, hiszen a vásárlói oldalak 24 órán át nyitva állnak, és a világ bármely jelentős forgalmazója „online” elérhető. Az idő ugyanakkor az internet engesztelhetetlen korlátja is, amivel minden disztribútornak tisztában kell lennie, amennyiben hasznosan jelen akar lenni az interneten, azáltal, hogy az információs vagy eladási csatornát használja. A klasszikus reklámüzenetekre jellemző a konkurencia, amivel szembe kell nézni, hogy száz másik üzenet közül egy adott közlés észlelhető legyen. A web a hagyományos cégmárkák számára fantasztikus lehetőség, de ugyanakkor veszélyforrás is. Azért fantasztikus lehetőség, mert az új, alternatív reklámeszközökhöz képest óriási előnye van ismeretségben, és elnyomó felsőbbbsége az eszközök tekintetében. Egy másfajta megközelítésben azért jelent veszélyt, mert ettől fogva minden webes konkurens egy klikkelésnyi távolságra van, ami lehetőséget nyújt a felhasználók számára, hogy máshol vásároljon be. Fontos az, hogy a weboldalt nagy figyelemmel dolgozzák ki, kezdve a „homepage”-dzel. A homepage koncepciója fontosabb, mint minden más reklámüzeneté.¹⁷

4.4. Promóciós technikák

A promóciós technikák célja, hogy a fogyasztót kedvezményben részesítsék. Felmerül a kérdés, hogy melyek is ezek a technikák? Milyen cél érdekében milyen technika a célravezető egy adott területen? Fontos, hogy a promóciós technikákat önálló kereskedelmi láncként kell kezelni. A promóciónak a fogyasztó szükségleteit kell kielégítenie, elkerülve, hogy csalódást okozzon, ugyanakkor követelmény a márka tiszteltben tartása. A promóciós kedvezményben fontos szerepet játszik a kedvezményezés szintje, minősége, elérhetősége. A promóciós technikák lehetnek pénzügyi ajánlatok vagy ajándékjuttatások.¹⁸

4.5. A webdesign

A sötét minták webdesignban történő alkalmazása az etikai és jogi kérdések mellett a felhasználói élmény szempontjából is aggályos lehet. A sötét minták használata ugyanis azért hatékony, mert az emberek gyakran nem veszik észre, hogy manipulálják őket, és ezért nem tudják megvédeni magukat. Ez a gyakorlat azonban ellentétes a felhasználói élmény tervezésének alapelveivel, amelyek szerint a felhasználók

¹⁷ Uo., 445–446.

¹⁸ Uo.

szükségeire és igényeire kell fókuszálni, és meg kell teremteni számukra az optimális felhasználói élményt. A sötét minták használata gyakran ellentétes ezzel a megközelítéssel, és ezért fontos, hogy a webdesignerek és a -fejlesztők megfelelően kezeljék a sötét minták alkalmazását. A jó webdesigner figyelembe veszi az etikai és jogi kérdéseket és az optimális felhasználói élmény tervezésének alapelveit is.

5. Az érintettek média- és fogyasztási magatartása

Az érintettek média- és fogyasztási magatartása eltérő lehet, attól függően, hogy melyik országról van szó és milyen korosztályról. Általában azonban a digitális média és a mobil eszközök használata növekszik, és a felhasználók egyre inkább a videókra és az élő közvetítésekre összpontosítanak. Az online vásárlások is egyre népszerűbbek, és a felhasználók egyre inkább az okostelefonjaikon keresztül vásárolnak.

A fogyasztók, felhasználók tekintetében fontos megfigyelni az érdekeltséget. Számos kutató (Hupfner és Gardner,¹⁹ Agostini,²⁰ Hirschman és Wallendorf²¹) jellemezte a termékek kategóriáit a fogyasztók érdekeltségének mértéke szerint. Rothschild²² a következő definícióval érvel: „Az érdekeltség a motiváció, az izgalom és az érdeklődés szövevényének nem látható állapota. Nemcsak külső változók (a termék jellege, piaci-társadalmi környezet), hanem belső változók (az én, az értékek) is formálják. Az információ keresésében, kezelésében és a döntéshozatali módjában nyilvánul meg.”²³ Az érdekeltséget meghatározó tényezője a fogyasztó érdeklődési köre, amely elsősorban a fogyasztó, felhasználó pszichológiai szükségleteitől függ. Idesorolható a szociális igény, egy bizonyos referenciacsoporthoz való tartozás vágya. A reklámra jellemző, hogy törekszik az effajta szükségletek ösztönzésére. Megkülönböztethető az erősen érdekelt fogyasztó/felhasználó és a gyengén érdekelt fogyasztó/felhasználó. Az erősen érdekelt fogyasztóra vagy felhasználóra jellemző, hogy több időt szán a tevékenységre, különbséget tesz a márkák között, és a különböző márkák vonatkozásában kialakult meggyőződése van. Ugyanakkor érdekli a reklám és az adott termékre, weboldalra vonatkozó információ, amelyet olykor kifejezetten keres is. Továbbá hajlamos arra, hogy a meggyőződésével ellentétes információkat elvesse. Jellemző rá, hogy nyitottan fogadja az informális információkat, és fogékony a társadalmi elismertség jeleire. Nem utolsósorban maga is információkibocsátó és tanácsadó más fogyasztókkal, felhasználókkal szemben.

Ezzel szemben a gyengén érdekelt fogyasztóra az jellemző, hogy nem fordít sok időt a tevékenységre, nem igazán különbözteti meg a márkákat. Ugyanakkor nem érdekli a

19 N. T. HUPFNER, D. M. GARDNER: *Differential Involvement with Products and Issues: An Exploratory Study* Duluth, MN: Association for Consumer Research, 1971, 262–270.

20 Jean-Michel AGOSTINI: *Analysis of Magazine Accumulative Audience*, Journal of Advertising Research, 1962/2, 24–27.

21 Elizabeth C. HIRSCHMAN, Melanie WALLENDORF: *Motives Underlying Marketing Information Acquisition and Knowledge Transfer*, Journal of Advertising, 1982/3, 25–31.

22 Michael L. ROTHSCHILD: *Perspectives on Involvement: Current Problems and Future Directions*, Advances in Consumer Research, 1984/11, 216–217.

23 BROCHAND, LENDREVIE: *i. m.*, 104.

reklám, és hajlamos arra, hogy passzívan elfogadjon bármilyen információt. Továbbá rutinszerű vásárlási, felhasználási szokásokkal rendelkezik, de kíváncsiságból szívesen kipróbál új márkákat, hiszen számára a próba a márka érdekelttségének legfőbb eszköze. Jellemző rá, hogy nem törekszik társadalmi elismertségre, és nem célja a termékekről, márkákról és weboldalokról beszélni más fogyasztókkal, felhasználókkal.

Ebből az következik, hogy minél kockázatosabbnak tűnik a vásárlás, annál erősebb az érdekelttség. Minél közelebről érinti a termék és a vásárlás kapcsolata a fogyasztó központi értékrendjét, annál erősebb az érdekelttség. A kockázat lehet fizikai, pénzügyi, de ugyanakkor pszichoszociológiai is. A kockázat az egyén személyiségétől függ és tapasztalatai alapján változhat. Egy kockázatosnak ítélt helyzetből a fogyasztó vagy felhasználó úgy próbálja megszabadítani magát, hogy információkat gyűjt, amelyeket szelektál, értelmez, így próbálja csökkenteni a kockázatot, és inkább kényelmes, mint racionális döntést hozni. Az ilyen helyzetekben a fogyasztó, felhasználó több információt gyűjt be különböző forrásokból. Előnyben részesülnek a hihetőbb források, amelyek nagyon gyakran személyes források. Jellemző rá, hogy megbízik a híres márkákban, és azokra az információkra figyel, amelyek a felé mutatnak, ami felé ő is hajlik.²⁴

5.1. A reklám hatása az érintettekre

Az erősen érdekelt felhasználókra vagy fogyasztókra a reklám azáltal hat, hogy gondolatokat vagy információkat közvetít (kognitív fázis), valamint a márka iránt pozitívabb attitűdöt alakít ki (affektív fázis). A magatartás megváltozása (konatív fázis) az attitűdváltozás következménye. A reklámnak mindamellett, hogy informatív tartalommal kell rendelkeznie, vagy erőteljes konnotációval kell felruháznia üzenetét, a márkareklámot, hihetőnek és emlékezetesnek is kell lennie.

A gyengén érdekelt felhasználókra vagy fogyasztóra a reklám úgy hat, hogy megismerteti vele a márka nevét. A fogyasztó kíváncsiságból vagy az akciós ajánlatok hatására próbálja ki a terméket. A márka nevének emlékezetben való tartása ösztönzi az újabb vásárlást és szokás kialakítását. A viselkedésváltozásra attitűdváltozás nélkül is sor kerülhet. A termék használata fokozatosan felértékelheti a márka imázsát (affektív fázis). Nem szükséges, hogy a reklám kifejtett informatív tartalmakkal rendelkezzen (kognitív fázis), hiszen a reklám bemutatása is hatékony lehet explicit emlék nélkül. Ebben az esetben a reklámüzenet feladata, hogy felkeltsse a felhasználók, fogyasztók figyelmét és ismertesse a márkát.²⁵

5.2. A kognitív disszonancia fellépése

A látszat ellenére a fogyasztókra vagy felhasználókra nagy gyakorisággal jellemző, hogy nem a racionális és optimális döntéseket elősegítő információkat választják ki, hanem azokat részesítik előnyben, amelyek megerősítik véleményüket, előzetes attitűdjüket. Gyakrabban törekszenek az önigazolásra, mint az észszerűsége. A disszonancia elmélete azt magyarázza, hogy miként reagál a fogyasztó vagy felhasználó az eltérő információkra. *„Az emberi lények szükségszerűen keresik a koherenciát és a konzisztenciát*

²⁴ Uo., 104–108.

²⁵ Uo.

az észlelt világban. Ha az emberek észlelik, hogy két vagy több kognitív elem nem illeszkedik egymáshoz, akkor disszonancia áll elő.”²⁶ Tehát akkor beszélünk disszonanciáról, ha a fogyasztó vagy felhasználó olyan információk birtokába jut, amelyek megzavarják vagy felkavarják gondolatait és attitűdjét. Ha túl erős a disszonancia, nehezebben tud ellenállni, ami odáig vezethet, hogy megkérdőjelezi a múltban hozott döntéseit.

Felmerül a kérdés, hogy mikor lép fel disszonancia? Az a termék vagy téma, amely körül disszonancia alakul ki, a fogyasztó vagy felhasználó számára legtöbb esetben magas érdekeltséggel bír, és előfordul, hogy a tapasztalatának ellentmondó információ sem zavarja meg. Inkább olyan fontos témák tekintetében alakul ki, mint a hobbi, a politika vagy a fogyasztó egészségét érintő termékek. A disszonáns információ többnyire hihető forrásból származik, és kiváltképp olyan helyzetekben lép fel, amelyekben magas az észlelt kockázat, vagyis egy fontos döntést megelőző vagy követő pillanatban.

6. Reklámok a webkorszakban

A webes felületek információrobbanást idéztek elő, hiszen az elmúlt 10 év alatt több információt gyártott az emberiség, mint az azt megelőző 5000 év során összesen. Fontos tudni, hogy az interneten és a közösségi oldalakon bárki bárkivel bármikor információt cserélhet. A Google-on naponta 3,5 milliárd keresés történik, a YouTube-on percenként 2,8 millió tartalmat töltenek le, a Snapchaten 530 ezer fotót osztanak meg.²⁷ Ezeket az új jelenségeket megfigyelve nagy kérdésként merül fel az, hogy mennyire tudják a hirdetési szakemberek felelősséggel alkalmazni a befolyásolási technikákat, és hogy a fogyasztók, felhasználók mennyire tudnak alkalmazkodni a robbanásszerű változásokhoz. Mindez kedvez a „sötét minták” kialakulásának és terjedésének. A *many-to-many* kommunikáció működési modelljére jellemző, hogy a közösségi média terében mindenki mindenkit befolyásolhat. Az információszerezés azonnali és korlátlan a digitális világban, hiszen a keresőportálok korlátlan mennyiségű információra kereshetünk rá és hívhatjuk azt le. A végtelen információs tárházhoz mobil eszközről bárholnan, bármikor hozzáférhetünk. Idesorolandó az interkooperációs láncreakció létrejötte, hiszen a felhasználóknak lehetőségük van a reklámokat módosítani, kommentálni, lájkolni, megosztani vagy akár blokkolni. Mindenkinek lehetősége van összeállítani a maga médiakosarát, érdeklődésének megfelelő tartalmakkal. A multi-tasking hatalmas kínálatára is érdemes hangsúlyt fektetni, ami lehetőséget biztosít a reklámok párhuzamosan, különböző eszközről való lehívására, így az összehasonlítható más tartalommal, akár kombinálható is.²⁸

A „sötét minták” és reklámok összefüggésében fontos megemlíteni a digitális lábnyomok jelenséget, mivel az internet rögzíti és összeköti a legszemélyesebb adatokat.

26 LEON FESTINGER: *A kognitív disszonancia elmélete*, Stanford University Press kiadó, Stanford, 1957.

27 SAS István: *Reklám és pszichológia a webkorszakban*, Kommunikációs Akadémia, Budapest, 2012.

28 *Uo.*, 21–22.

Minden egyes rákeresés, tartózkodás, vásárlás során befolyásoljuk a jövőben felénk irányuló tartalmakat, reklámokat. A digitális robbanás új fantasztikus lehetőséget kínál a reklám világra, de ugyanakkor rendelkezik rossz irányba vezető fordulatokkal.²⁹

6.1. A reklámozók és a felhasználók kapcsolata

Mind a reklámozók, mind pedig a felhasználók rendelkeznek olyan nagy hatású kommunikációs eszközökkel, amelyeket felhasználhatnak saját pozícióik erősítésére, de ugyanakkor a másik pozíciójának gyengítésére is. A felhasználói viselkedés alapján precízen követhető, hogy mi érdekli, mire keres rá. Emiatt hiábavaló lehet a reklámkezelő technikák alkalmazása, azonban a felhasználóknak lehetőségük van, hogy kiszűrjék, kikerüljék, minősítsék, felülírják vagy akár blokkolják a kereskedelmi üzenetet. A XXI. század reklámjai esetében szükség van a felesleges tolakodás, idegrendszeri túlterhelés csökkentésére. Mindemellett mellőzni kell a vágyak aránytalan hengerlését, a szemfényvesztést, a valós értékek szándékos torzítását és az érzelmek kizsigerezését. Fontos a harmonikus kapcsolatteremtés a befolyásolók és befolyásoltak közt.

6.2. Befolyásoló tényezők

Elsősorban a reklámhatások közül az „elbűvölést” szükséges megvizsgálni. Ez egy olyan befolyásolási módszer, amely a modern embert is automatikusan engedelmes-ségre bírja, hogy tegyen meg valamit, még akkor is, ha ez akarata ellenére való. A reklám befolyásolási erejét sok kutató vizsgálta meg; vannak, akik szerint ezt tudat alatti technikák irányíthatják, egy másik végtel szerint pedig tudatosan következik be.³⁰

Továbbá idesorolható az érzékszervi marketing. Az ügyes kereskedők képesek bizonyos érzékszervi hatások hadrendbe állításával látványos forgalomemelkedést felmutatni. A Tchibo például arról számolt be, hogy Ausztriában és Németországban a boltok bejárata fölé elhelyezett kávéillatot kifújó eszköz segítségével 72–134%-kal nőtt a forgalom.³¹

6.3. Meggyőzés vagy manipuláció

A reklámokra jellemző, hogy a hirdetőik valódi érdekeiket elrejtve igyekeznek manipulálni a vásárlókat, hiszen befolyásolják a fogyasztó akaratát, gondolkodását és attitűdjét.³² Tehát a reklám küldetése az attitűd, beállítódás átformálása, a viselkedés, a cselekvés, az érzelmek és a gondolkodás megváltoztatása. Ennek értelmében a tisztességes, segítő szándékú befolyásolás is manipulációnak minősül. A reklám a társadalomban évszázados megegyezés alapján kialakult olyan kommunikáció, amely minden fél által jól ismert céllal, nyílt játékszabályokkal, elfogadott kommunikációs stílusban, korlátozott csatornákon keresztül zajlik. Veszélyes manipulációról akkor beszélünk, ha a célszemély nincs tudatában a befolyásoló szándéknak, és annak megfelelően reagál.³³

29 Uo., 22–23.

30 Uo., 26–30.

31 Uo., 31–32.

32 Joseph KIRSCHNER: *A manipuláció művészete*, Bagolyvár, Budapest, 1998.

33 SAS: *i. m.*, 41–43.

6.4. Megtévesztés vagy becsapás?

A mai világban a 3D számítógépes grafika segítségével a valóságnál sokkal tökéletesebb, szebb terméket lehet virtuálisan létrehozni. A reklámosoknak nemcsak lehetőségük, hanem szakmai kötelességük is olyan vizuális tökéletességet létrehozni, amely a termék számára a legelőnyösebb helyzetet teremti, és így legoptimálisabb arcát mutatja. Ebben az esetben a fogyasztó számára kihívást jelent a megtévesztés határvonalának felismerése. A marketingkommunikáció lényege, hogy a reklám üzenetet továbbít, becsomagolva tálat, érzelmileg motivál, a partner érdekében szól, és a vevőnek akar megfelelni. Az üzenet pedig nem más, mint a célcsoport elvárásainak megfelelően átalakított közlés. A profi marketinges megpróbál előbb tájékozódni, majd ráhangolódni a partner elvárásaira. Megpróbál eleget tenni a követelményeknek, úgy, hogy igyekszik kitalálni a feltételezett vevő gondolatait. Mindezt azért teszi, hogy végül hatással legyen annak vágyaira a kívánt cél érdekében. *„A modern reklám a fogyasztó igényeinek, vágyainak kipuhatolása alapján kódolja üzeneteit. Nem csak informál, hanem egyben motivál.”*³⁴

6.5. Hitelességválság az interneten

Az interneten, főképp a közösségi médiában rengeteg olyan kereskedelmi célú üzenet tűnik fel, amelynek az ígéretei megkérdőjelezhetők. A közösségi médiában nyilvános és spontán alakult fogyasztóvédelmi fórumon, weboldalon szólalhat fel bárki, akit a hirdetések révén bármilyen módon becsaptak vagy félrevezettek. Így az elégedetlen vásárló korlátlan teret kap véleménye kifejtésére. A kutatások szerint az emberek 16%-a hisz a reklámoknak. A vásárlói döntések 86%-ban mások véleményére hallgatva születnek.³⁵ A vásárló az interneten már a reklám ígéretése előtt meggyőződhet egy adott termék valós értékeiről, árubemutatók, tesztek, összehasonlító táblázatok, szakértői leírások, felhasználói vélemények, és főleg a közösségi médiában közzétett kommentek segítségével. Így a fogyasztó az „okoskutyuk”, a laptop, telefon, táblagép segítségével megkeresheti az adott terméket és információkat gyűjthet róla.³⁶

7. Hatásmechanizmusok

A korszakhoz köthető trendek és a hirdetőik ötletszerűen dobnak be újabb és újabb refinériákat a vásárlók elcsábítására. A társadalmi és gazdasági változások tükrében határozottan körvonalozódnak a trendek, amelyek azt mutatják, hogy a különböző korok rátaláltak az akkor leginkább működő meggyőzési taktikára. Ez a hatás az elmúlt évtizedek gyakorlata alapján öt jellegzetes hatásmechanizmus-modellt különít el. Ezek az AIDA, a DAGMAR, a Rogers, az AD-FORCE és a Like mechanizmus-modellek.³⁷

³⁴ *Uo.*, 44–49.

³⁵ *Global Trust Advertising*, Nielsen, 2015. <https://www.nielsen.com/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/global-trust-in-advertising-report-sept-2015-1.pdf> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

³⁶ *SAs: i. m.*, 62–64.

³⁷ *Uo.*, 82.

7.1. Az AIDA-korszak

Az AIDA rábeszelési hatásmechanizmus-szabályt 1898-ban E. St. Elmo üzletember fogalmazta meg, az *attention* (figyelemkeltés), *interest* (érdeklődésébresztés), *desire* (vágykeltés), *action* (vásárlásra késztetés) rövidítésekből adódik. Azt kell tudni róla, hogy az elv szerint a cselekvéssel legszorosabb korrelációban a vágy áll. Ha valakiben egyszer felébred az erős cselekvési vágy valami iránt, akkor az előbb-utóbb cselekedni fog ennek megszerzése érdekében. Az AIDA-elv lényege, hogy „*vond magadra a figyelmet, tartsd fenn az érdeklődést, kelts fel vágyat és válts ki cselekvést*”.³⁸ Tehát az AIDA-elv értelmében a vásárláshoz az érdeklődésen, majd a vágykeltésen keresztül vezet el az út. Az AIDA-elvre épülő vágykeltő reklámok még napjainkban is erőteljesen jelen vannak.

7.2. A DAGMAR-modell

A DAGMAR-modell alatt egy racionálisabb befolyásolási stílust értünk, amelyben már nem az a fő cél, hogy elkápráztassák a fogyasztót, hanem hogy segítsék döntésében a termék tényszerű megismertetésével. Az elnevezés Rusell H. Colleynek, a Yale Egyetem kutatójának nevéhez fűződik, ami a *Defining Advertising Goals for Measuring Advertising Results* hatékonyságmérési elmélet rövidítéséből adódik. Ebben az esetben a hirdetők arra koncentrálnak, hogy a partner figyeljen fel a reklám által közölt értékekre, értse meg, hogy a kínált produktum mire és miért jó, győződjön meg arról, hogy neki erre valóban szüksége van-e, és ezt követően döntsön a vásárlásról. A DAGMAR-modell a választás szabadságát emeli ki.³⁹

7.3. A Rogers-modell

Carl Rogers amerikai pszichiáter nevéhez fűződik ez a modell, aki a vásárlási döntési konfliktusok területét is vizsgálta. Gondolata a márkákhoz fűződő lojalitás kapcsán került a marketingesek érdeklődésének homlokterébe. Az ilyen reklámokra a felkínálás jellemző, hiszen ez a modell az újdonságok értékelésére, kipróbálására, majd ennek alapján történő döntésre kínálja fel a lehetőségeket. A Rogers-féle hatásmechanizmus napjainkban is nagyon gyakori az online reklámokban. A cél, hogy a felhasználó elsőként találjon rá egy adott termékre.⁴⁰

7.4. Az AD-FORCE-modell

Az AD-FORCE-stílusban készült reklámok elvárása a márka valamennyi érényének feltétel nélküli elismerése és elfogadása. Jellemző az ilyenfajta reklámokra, hogy hivalkodó médiafelületeket (olimpián, világeseményeken) használnak, a legdrágább sztárokat veszik meg a márka arcának, a közösségi médiában óriási rajongótáborral veszik körül magukat, ugyanakkor pedig nemes ügyeket szponzorálnak. Az AD-FORCE-modellre jellemző a társadalmi felelősségvállalás. AD-FORCE-típusú reklámnak minősül a Coca Cola Beachről, a Pepsi Szigetről, a Borsodi Kupáról, a

³⁸ *Uo.*, 82–84.

³⁹ *Uo.*, 84–85.

⁴⁰ *Uo.*, 86–87.

Siemens Alapítványról, a T-Mobile koncertről, a L’Oreal szépségversenyéről, a Red Bull Repülőnapról szóló reklám.⁴¹

7.5. A Like-modell

A Like-modell a fogyasztóval való bizalmi kapcsolatteremtést célozza, amelynek jutalma a márkarajongók sokasága. A modell sebezhetősége abban áll, hogy néhány dislike vagy kritikus megjegyzés tönkretelheti a nehezen megszerzett dicsőséget. Jellemző a modellre, hogy a fogyasztó, felhasználó szeretetének tartós megnyerésére irányul, amelynek következtében a partner egy márkaközösség aktív követőjévé válhat. A Like-modell üzenetei nem a termék kiemelkedő előnyeiről szólnak, hanem olyan tulajdonságokról, amelyek során a márka emberközeli és szerethetővé válik. A legnagyobb cél pedig a „szeretetmárka” státusz elérése. Ebben az esetben is jelen vannak a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok, amikor a szeretet megszerzéséért folytatott versenyfutásban a cégek gyakran méltatlan eszközökhöz is nyúlnak. Konkrét példa, amikor kikényszerített vagy automatákkal létrehozott lájkokkal igyekeznek a szimpátia illúzióját kelteni. Másrészt pedig rosszindulatú támadások is érhetik a közösségi média terében a márkát, ezért nemcsak a reklámokat és PR-tevékenységeket veszélyeztető támadásokra kell figyelni, hanem a közösségi térben felbukkanó negatív híresztelésekre, provokációkra is meg kell találni a megfelelő válaszlépéseket. A Like-modell a webkorszak legeredményesebb hatásmechanizmusa. A modellre épülő reklámok a cél érdekében kerülnek a rábeszélési formákat, helyette szórakoztató és érdekes tartalmakat, megoldásokat alkalmaznak, hogy azzal a felhasználók kedvében járjanak. Tehát a LIKE-modell lényege, hogy szórakozással, érdekes tartalmakkal igyekezzenek a szimpátiát elnyerni.⁴²

8. Az érintettség programozott megfigyelése

A digitális korban a webanalízis segítségével automatikusan regisztrálható, tetten érhető az érintettség, hiszen pontosan követni lehet az internetes felhasználókat. A rákeresések, az oldallátogatások, az egyes oldalakon eltöltött időtartamok, a lájkok irányultsága, a beszélgetések témái, az online vásárlások elemzése alapján a hirdető nagy mennyiségű információ birtokába jutnak. A felhasználói magatartás alapján tökéletes pontossággal tudják követni egy-egy felhasználó pillanatnyi érintettségét. A fogyasztói igények változásait a webanalitika segítségével nyomon követhetik, és szinte tökéletes pontossággal megjósolhatják.⁴³

Az online hirdetésekre jellemző, hogy precíz és azonnali visszajelzések érkeznek a felhasználó online tevékenységéről, arról, hogy ki mennyi ideig nézte a hirdetést, kattintott-e rá, további információs felületeket nyitott-e meg, böngészett-e összehasonlítókat, és végül, hogy vásárolt-e. A konverzióméréssel lehetőség van pontosan kimutatni a

41 *Uo.*, 87–88.

42 *Uo.*, 89–90.

43 *Uo.*, 94.

potenciális vásárlónak a vásárlás felé vezető úton való pillanatnyi helyzetét. Konverzióról akkor beszélünk, amikor a felhasználó az internetes kereskedő által küldött hirdetés vagy reklám alapján cselekvést hajt végre. Idesorolható a hirdetés elolvasására szánt idő, az oldalra való kattintás, az ismertető anyagok letöltése, regisztráció egy weboldalra, feliratkozás valamilyen fórumra, ajánlatkérés egy termékről, végül pedig maga a vásárlás. Konverzióméréssel tehát nyomon követhető egy adott weboldal látogatóinak és követőinek száma, a kommentek, like-ok száma, az oldalon eltöltött idő, a kitöltött űrlapok száma, a rendelések száma, nem utolsósorban pedig nyomon követhetők a hivatkozások és vélemények is. A mérés segítségével a felhasználókról szükséges információkat fantasztikus pontossággal és gyorsasággal lehet feltárni a hirdetőkhöz. A konverziómérés nagy segítség az online világban a fogyasztói magatartás kutatásában, azonban szükség van más jellegű kutatásra is, hiszen a konverzió ténye nem tudósít afelől, hogy ki miért tett valamit, vagy hogy hol és kik lehetnek még érintettek az elért célcsoporton kívül.⁴⁴

Az online hirdetéseknel a figyelem „ára” függ a banner nagyságától, animációs fokától és az elhelyezéstől. A megtörtént kattintásokból, mivel azonnal regisztrálhatók, könnyen kiszámítható az impulzustömeg értéke. A tényleges figyelem ára a CT- (Click Through-) számokkal mérhető. Az online felületekre jellemző, hogy nagyobb felületek megszerzésével nagyobb figyelem vásárolható meg.⁴⁵

9. Összegzés

A sötét minták és a reklámjog összefüggése nagyon érdekes téma, amelyet érdemes alaposan megvizsgálni. A sötét minták olyan tervezési technikák, amelyeket a felhasználók manipulálására használnak. Ezek a minták általában a felhasználók figyelmének elterelésére, a választások korlátozására vagy a felhasználók számára káros döntések meghozatalára irányulnak. A reklámjog pedig a reklámok szabályozásával foglalkozik, és célja, hogy védelmet nyújtson a fogyasztóknak a megtévesztő és tisztességtelen reklámokkal szemben. A reklámjogi szabályozás másik célja, hogy biztosítsa a fogyasztók tájékoztatását és védelmét, valamint hogy elősegítse a tisztességes piaci versenyt. Azonban a sötét minták és a reklámjog közötti kapcsolatot nem mindig könnyű meghatározni. Egyes sötét minták, például az árak eltakarása vagy a személyes adatok gyűjtése megsértik a reklám jogi szabályozását.

A sötét minták és a reklámjog közötti kapcsolat megértése nagyon fontos, mivel segíthet a fogyasztóknak abban, hogy védekezzenek a manipulatív tervezési technikák ellen. Az is fontos, hogy a reklámjogi szabályozás lépést tartson a technológiai fejlődésében a sötét minták által felvetett kihívásokkal, és biztosítsa a fogyasztók védelmét. A fogyasztóknak pedig érdemes odafigyelniük a sötét mintákra, és ha észreveszik, hogy egy tervezési technika manipulatív vagy megtévesztő, akkor érdemes megfontolniuk, hogy miként döntenek.

⁴⁴ *Uo.*, 103.

⁴⁵ *Uo.*, 118–119.

Összegezve a megfigyelést, a hirdetőknak egyenjogú partnerként kell tekinteniük a befolyásolni kívánt célközösséget. Figyelniük kell a felhasználók privát életére az „adathalászat” során, és a jogi korlátozásokra. Felelniük kell azért, ahogyan a reklámpiac hat a társadalomra és a kultúrára, beleértve azt is, ha a profit növelése aránytalan mértékben hat az internetes felhasználók mindennapjaira. A fogyasztónak is tisztában kell lennie, hogy bevonják őket a marketinges folyamatokba, így nem léphetnek fel sem az egyoldalú manipuláció, sem a megtévesztési szándék vádjával. Fontos, hogy jobban vigyázzanak a kényesebb adataikra. Mindkét fél érdeke az, hogy bizalmat előlegezzen meg a másik oldalnak.

Irodalomjegyzék

1. David A. AAKER, John G. MYERS: *Advertising Management*, Prentice-Hall, New Jersey, 1975.
2. Jean-Michel AGOSTINI: *Analysis of Magazine Accumulative Audience*, Journal of Advertising Research, 1962/2, 24–27.
3. Bernard BROCHAND, Jacques LENDREVIE: *A reklám alapkönyve*, Editions Dalloz, Paris, 2000.
4. Leon FESTINGER: *A kognitív diszzonancia elmélete*, Stanford University Press kiadó, Stanford, 1957.
5. Elizabeth C. HIRSCHMAN, Melanie WALLENDORF: *Motives Underlying Marketing Information Acquisition and Knowledge Transfer*, Journal of Advertising, 1982/3, 25–31.
6. HORVÁTH DÓRA, BAUER ANDRÁS: *Marketingkommunikáció*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2021.
7. N. T. HUPFER, D. M. GARDNER: *Differential Involvement with Products and Issues: An Exploratory Study* Duluth, MN: Association for Consumer Research, 1971, 262–270.
8. Joseph KIRSCHNER: *A manipuláció művészete*, Bagolyvár, Budapest, 1998.
9. NARESH K. Malhotra: *Marketingkutató*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2002.
10. Nielsen (vállalati szerző), *Global Trust Advertising*, 2015. <https://www.nielsen.com/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/global-trust-in-advertising-report-sept-2015-1.pdf> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).
11. Michael L. ROTHSCHILD: *Perspectives on Involvement: Current Problems and Future Directions*, Advances in Consumer Research, 1984/11, 216–217.
12. SAS István: *Reklám és pszichológia a webkorszakban*, Kommunikációs Akadémia, Budapest, 2012.
13. *** *A tévés közönségmérés három évtizede Magyarországon*, <https://www.digitalhungary.hu/media/A-teves-kozonsegmeres-harom-evtizede-Magyarorszagon/12583/> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).
14. *** <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/publicite> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).
15. *** <https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/publicite%C3%A9/84214> (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).
16. *** https://www.memoireonline.com/04/10/3279/m_Realisation-des-spots-publicitaires-televisuels-par-la-direction-des-relations-publiques-de-lOR4.html (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).
17. *** www.dominos.com (letöltés ideje: 2023. 05. 20.).

LESZKOVEN LÁSZLÓ

Benyomások egy könyv kapcsán: szubjektív gondolatok a polgári jog általános részéről

Impressions on the Margins of a Book: Subjective Reflections on the General Part of Civil Law

Abstract: The present study intends to formulate some general conclusions on civil law, on the margins of reviewing the textbook used in legal education at the Cluj-Napoca Faculty of Sapientia Hungarian University of Transylvania. The book is intended to help law students who study Romanian civil law in the Hungarian as well as Romanian languages. The textbook includes the general part of Romanian civil law in a detailed manner, providing the most important basic knowledge for law students. The book covers many issues in an exceptional depth, its illustrative examples help law students, but its practical approach should also be of interest to practising lawyers.

Keywords: general part of Romanian civil law, basic concepts of civil law, private law, civil law relationship, legal facts, teaching of civil law

Összefoglaló: A jelen tanulmány a kolozsvári Sapientia egyetem jogi oktatásában használt tankönyvének áttekintése margóján egyes általános következtetések megfogalmazását célozza a polgári jog kapcsán. A könyv a román polgári jogot a román mellett magyar nyelven is tanuló joghallgatók számára nyújt segítséget. A tankönyv a román polgári jog általános részét tekinti át rendkívül részletesen, joghallgatók számára fontos alaptudást átadva. Számos kérdést kivételes mélységben tárgyal, szemléletes példái a joghallgatók dolgát könnyítik meg, gyakorlatias megközelítésmódja miatt azonban a praktikus jogászok érdeklődésére is számot tarthat.

Kulcsszavak: román polgári jog általános része, polgári jogi alapfogalmak, magánjog, polgári jogi jogviszony, jogi tények, polgári jog tanítása

1. Bevezető gondolatok

Rövid ideje sikerül némi figyelemmel kísérem a romániai magyar nyelvű jogi oktatást, mely egyre szebben ellátott a magyar anyanyelvű hallgatókat segítő, magyar nyelven íródott polgári jogi tankönyvekkel. Bár a tankönyv, melyre írásom címe utal – és mely 2021-ben már hatodik, bővített és aktualizált kiadását érte meg –, külön bemutatást nem igényel, mégsem lesz talán felesleges néhány szót ejtenem

róla, már csak azért sem, mert a polgári jog talán legfontosabb részét, az általános tanokat tárgyalja.¹

Az alábbi sorokat nem könyvismertetésnek szántam. Jobban fedi a valóságot, ha úgy fogalmazok, hogy egy jó tankönyvhöz szerettem volna inkább javító észrevételeket, semmint kritikát fűzni. Utóbbit már csak azért sem, mert kritikát megfogalmazni csak a bírált területen otthonosan mozgó személynek szabad, én pedig a román polgári jogban nem vagyok jártas. Ennek ellenére felhatalmazást adott az a hosszú idő, amit már eddig is polgári joggal töltöttem, arra, hogy az olvasás közben felvillanó benyomásaimat közöljem. A felhatalmazás ekként – Grosschmid kifejezését használva – *kötött útlevelű ügylet*: a mozgásteret rögtön be is határolta. S mivel a gondolatok rugója az ismertett könyv volt, a táptalajt azonban a magyar polgári jogtudomány szolgáltatta, örömmel fűztem hozzá a romániai polgári jog általános részének ismertetéséhez a magam gondolatait.

Az észrevételek nem mindig a könyvben írtak sorrendjében kerültek papírra és nem is a teljesség igényével. Sokkal inkább hangos gondolkodás volt ez, amíg e sajátos „recenzióval” foglalatoskodtam. A könyvismertetés nem a teljesség igényével, de a legjobb szándékkal íródott. Nem célunk a romániai és a magyar polgári jog összehasonlítása, egy-két érdekesebbnek ítélt hasonlóságra, párhuzamra vagy éppen eltérésre azonban alkalmanként utalunk.

2. A polgári jogi norma

A polgári jog általános részi szabályainak érdemi, részletesebb tárgyalását Veress is a polgári jogi norma körüljárásával, ismertetésével kezdi. Az imperatív és diszpozitív szabályok közötti különbségtétel az alapvetően megengedő szabályozásra épülő polgári jogban is elengedhetetlen, de nem csak a szerkezeti elemek hagyományosan hármas tagolása (tényállás, rendelkezés és jogkövetkezmény) kerül említésre.² Egyet kell érteni Szász István megállapításával, miszerint minden teljes jogszabály igazi művészi mozaik, amely számos apróbb részletből tevődik össze. A jogalanyok mozgásterét megállapító lényeges kérdés, hogy a rendelkező rész parancsoló: imperatív (a magyar

1 Itt meg kell említeni Szász István: *A magyar magánjog általános része*, Budapest, 1947; SZLADITS Károly: *Jogszabálytan = Magyar magánjog általános rész. Személyi jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941; BIRÓ György, LENKOVICS Barnabás: *Általános tanok*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2002; LÁBÁDY Tamás: *A magánjog általános tana*, Szent István Társulat, Budapest, 2017; BENKE József: *Bevezetés a magyar magánjog általános elveibe*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2019.

2 Természetesen nem minden polgári jogi norma teljes ebben az értelemben. Ahol azonban egyik-másik elem hiányzik, annak oka van. A Ptk. 5:23. § szabályában az ún. szomszédjogi generálkaluzulát „szankció nélküli” norma alakjában fogalmazza meg: „A tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat, különösen a szomszédokat szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogaik gyakorlását veszélyeztetné.” Ez azt eredményezi, hogy a szomszédjogi jogsértés esetén a megfelelő jogi következmény kiválasztása az érintettek érdekeinek összemérését követően széles körű mérlegelést tesz szükségessé és lehetővé.

terminológia szerint kógens) avagy eltérést engedő (diszpozitív). A magyar Ptk. (2013. évi V. törvény a Polgári törvénykönyvről) *kötelmi jogi könyve két, eltérő terjedelmű diszpozitív klauzulát is tartalmaz*, egyet a kötelmi jog közös,³ egy másikat a szerződések általános részében.⁴ Arra nézve azonban, hogy egy konkrét norma diszpozitív-e vagy sem, a Polgári törvénykönyv nem minden esetben ad tételes eligazítást, de a polgári jog általános elvei és törvényszerűségei, esetleg a szabályozás kitűzött jogpolitikai célja útmutatóul szolgálnak. Veress Emőd tankönyve a kötelező erővel előírt alakszerűséget és az át nem ruházható jogtárgyak elidegeníthetlenségét hozza példaként. A magyar jogtudomány szerint is a jogalanyok mozgásterét szűkítő, behatároló szabályként tekintünk a kógenciára. A kógencia különleges formája, amikor a jogalkotó csak féloldalasan korlátozza, tiltja meg a szabad rendelkezést, a polgári jogi szabálytól való eltérést (klaudikáló vagy „sántikáló kógencia”). Ebbe a körbe tartoznak jellemzően a fogyasztói jogok szerződéses védelmét garantáló rendelkezések, de ilyeneket találunk pl. a szerző jogait védő polgári jogi szabályokban is.

Érdekes fejtegetéseket olvasunk a szokásjogról-jogszokásról. Lábady Tamás is elsősorban az állandóan követettséget emeli ki a szokásjog központi elemeként, ami helyes. Így fogalmaz (a szerző kiemeléseit megőriztem):

„[h]a tehát a bírói gyakorlat állandósul, vagyis a bíróságok következetesen, az esetek egész sorozatában ugyanazt a kellően általános szabályt tekintik fennállónak, az érvényesített szabály már a normativitás sajátosságait mutatja fel. Az általános szabályt kialakító és alkalmazó állandó bírói gyakorlat eszerint már mindenképpen jogforrási erővel bír.”⁵

Persze kivételesen – nyilván, ha a példának mélyen gyökerező és vitathatatlanul észszerű-életszerű és igazságos tartalma van – a most említett megszilárdulás kevés számú alkalmazás után is bekövetkezhet.

Bizonyos értelemben idevág Kuncz Ödön megjegyzése is, amelyet Veress idéz:

„Jognak csakis azt a szabályt minősíthetjük, amely az életben bevált, amely nem maradt papiroson; amelyet a köztudat, a belátás és meggyőződés is éltet. És e tekintetben a jogrend nem építhet tisztán kényszerre. [...] ha a közvélemény valamely jogszabálytól elfordul, azt igazságtalannak, helytelennek, végrehajthatatlannak tartja, annak sorsa meg is van pecsételve...”

Előfordul aztán, hogy a „szokásjog” – most már ennél a kifejezésnél maradván –, főleg ha biztos alapokon nyugvó, be is kerül a kódexbe. A biztos alapot a meg nem kerülhető elméleti korrektség (jogi tisztaság) mellett leginkább az *elfogadottság és követettség* fejezi ki. Erre kitűnő példaként állhat a magyar polgári jogban az ún. látszaton alapuló képviselő fogalma és esetköre. A vállalkozási szerződések gyakorlatában terjedt el az a szabály,

3 Ptk. 6:1. § (3) bekezdése.

4 Ptk. 6:59. § (2) bekezdés. A két diszpozitív klauzula hatóköre nem egyforma: az utóbbi lényegesen szélesebb.

5 LÁBADY: *i. m.*, 137.

hogy képviselőnek kell tekinteni azt a személyt, akiről eljárása és a képviselt magatartása alapján okkal feltételezhető, hogy jogosultsággal rendelkezik a képviselt személy nevében jognyilatkozatot tenni. Az elv hamarosan beépült a Polgári törvénykönyvbe is.⁶

Még mindig a normatannál maradva, a jogkövetkezmény (joghatás vagy szankció) bizonyos értelemben a jogparancs leglátványosabb, egyben leginkább összetett, igazán sokszínű eleme, amelynek árnyalatait is képesek vagyunk megkülönböztetni (bár néha csak érezzük vagy inkább érzékelni véljük a lehetőségszerű különbségeket). Grosschmidnak a kötelelem lényegéről vallott, széles körben idézett és ismert nézetei a jogparancsra általában is vonatkoztathatók: *„kötelezve lenni [...] tehát annyi, mint: felsőbb hatalom alatt állani, amely nemcsak kéri, óhajtja, tanácsolja [...], hanem parancsolja a megtartást, ellenesetben megcserdi rajtunk az ostorát. Kötelelem, felelősség, parancs, sanctió, kényszerítés ekként válthatatlan egy dolog.”*⁷ E kötelezettséget mint „jogilag szoríthatóságot” a polgári jogban minden kétséget kizáróan a kötelmi jog dolgozza ki a leggazdagabban. Az emberi akaratnak ugyanis a jog által megengedett és istápoltt meghajlítása: ez maga a szolgáltatási kötelezettség.

3. Polgári jog a gyakorlatban: a jog működése és a „törvénylátás” igénye

Több okból is tanulságos és érdekes a jog működése cím alatt hozott rövid kárterítési példa. A szerző rámutat arra, hogy a jogszabályok csupán útjelző karóként működnek ahhoz képest, ha a jog működését a maga teljességében, de legalábbis folyamatában vagyunk készek szemlélni. A jog ugyanis nem élettelen normahalmaz, hanem *értelmesen működni képes* és működésre kész szabályanyag, mely ráadásul soha nem öncélú: nem lehet az és nem válhat azzá. A jogkövetkezmény sem lóg a levegőben, hanem erősebb és halványabb szálak egész sorozatával fűződik a tényálláshoz és a rendelkező részben foglaltakhoz, vagyis a norma többi eleméhez. Ezek a szálak aztán a valóságban a mindennapi élet jogilag releváns kapcsolataiból, a jogviszonyokból állnak össze és befolyásolják a szóban forgó jogi helyzet mikénti eldöntését. A polgári joggal éppen csak ismerkedők számára ezen összefüggések láttatása, a jog működésének egyszerű példákkal történő „vázlatolása” a legfontosabb első lépések közé tartozik. És bár később utalunk arra, hogy az egyetemi oktatás feladata – nézetünk szerint – egyértelműen nem a gyakorlati képzés, sokkal inkább az alapok átadása, azt meg kell hagyni, hogy a polgári jogot nagyon nehéz úgy tanítani, hogy az ember ne törekedne az életszerűség, a „működőképesség” legalább általános bemutatására.

Egyet kell érteni azzal a megállapítással is, mely a bírói munka kettős megítélés alá eső természetét hangsúlyozza. A bíróra sem lehet úgy tekinteni, mint aki a jogot „csak”

6 Ptk. 6:18. § (2) bekezdés. Vö. a Bírósági Határozatok folyóiratban (BH) közzétett BH2003. 361. jogeset.

7 GROSSCHMID Béni: *Fejezetek Kötelmi jogunk köréből. Második kötet. Második rész*, Budapest, 1933, 849.

alkalmazza. A bíró nem gép, nem automata: a bírászkodás, ha eltávolodik az élettől és lélek nélküli, üres bürokráciává változik, önnön létezésének létjogosultságát szünteti meg. „Arra az ügynevezett tudományra, amelyet a lélek nélküli, unalmas tankönyvek, az üres parafrázisokban kimerülő kommentárok, vagy akár egyetemi katedráról elhangzó ilyen előadások nyújtanak, az életnek nincs szüksége.”⁸ A bírói értelmezés a joganyag formálója is egyben. Ennek kézenfekvő példáját szolgáltatja több államban az ún. *precedens*. Jogrendszerenként változó, hogy a konkrét ügyben született jogerős ítéletnek van-e a jogi normákhoz hasonló – tehát nem csupán az egyedi ügyre vonatkozó – kötelező ereje vagy sem. A bírói ítélet ugyanis főszabályként a peres felek közötti jogrendezés eszköze.⁹ A bíró jogot nem alkot – így szól a szabály. Az viszont kétségtelen, hogy a megismerhető döntések követése gyakori jelenség: így felfogva a közzétett döntésnek van a jogi normához hasonló (de azzal természetesen nem azonosítható) hatása. Veress úgy fogalmazott, hogy az ítélet értelmezi, tartalommal tölti meg, gazdagítja a joganyagot, ezáltal hihetetlen erkölcsi erővel is bír.¹⁰ Mivel a bíró a törvénynek van alárendelve, a *contra legem* döntés jogellenesnek minősül, egy-egy újszerűnek tűnő előremutató döntés azonban valódi jogfejlesztésként fogható fel. Ilyenkor a bírói határozat annak a felszínre hozása, ami a jogban – Szladits Károly szavait idézve – már „*lappangólag eleve benne volt*”. Lényegét tekintve ugyanezt a kívánalmat fejezi ki Grosschmid ismert megállapítása a *törvénylátásról*, azaz: a jogalkalmazás során gyakran le kell szállni arra az alapra, amelyre maga a törvény is építve van. Meg kell hallani a törvény halkabb önszavát – mondta – a lármásabb tételek mögül.

Hozzá kell tenni, hogy e grosschmidi „*törvénylátás*” nem csak bírói feladat és még kevésbé kizárólagos bírói privilégium. A jogtudomány állásfoglalásai és a közzétett, publikált döntések már a jog alkalmazásának kezdeti szakaszában: jellemzően a *jogi tanácsadás* és még inkább a *szereződéskészítés során* éreztetik hatásukat, nem feledve, hogy az ügy „első bírója” valójában az ügyvéd. Nem feledhető, hogy a szerződés a jogviszony elsősorban rendezője lesz.¹¹ Akinek a munkáját a jogszabályok mellett legalább annyira befolyásolják az útmutatásul szolgáló eseti döntések is, melyekhez a jogalkalmazók rendszerint igyekeznek igazodni. A jogalkalmazók által megismerhető döntések – melyeket a magyar jogrendszerben a *bírói határozatok gyűjteménye* (BHGY) tartalmaz – nagyszámú ítélet közzétételével egyértelműen befolyásolják a jogász munkát, nagyon fontos tehát, hogy e döntések kereshetők, kutathatók legyenek.

Ezen a ponton Szász-Schwarz Gusztáv egyik közismert megállapítása jut eszembe.

„Hárman tartják kezökben a jogot: a törvényhozó, a jogtudós és a bíró. A törvényhozó, aki teremti, a jogtudós, aki értelmezi és a bíró, aki alkalmazza. A törvényhozás nem szünetelhet, mert a haladó élet haladó rendezést kíván; a tudomány nem maradhat

8 VLADÁR GÁBOR: *Milyen legyen a jog tanítása az egyetemen az igazságszolgáltatás szempontjából?*, Magyar Jogi Szemle, 1937/2.

9 Kivételek természetesen vannak, az ítéletek adott esetben harmadik személyekre is kihatnak, legegyszerűbb példaként hozható az ún. közérdekű perindítás (*actio popularis*).

10 A jogfejlesztő értelmezés követelményét hangsúlyozza Bíró-Lenkovics tankönyve is.

11 MOÓR Gyula: *A magánjogi jogügylet mint jogforrás = Szladits Emlékkönyv*, Budapest, 1938.

tétlen, mert a törvény kifejtésre szorul, és a gyakorlat nem pihenhet, mert a törvény alkalmazást követel [...]. Ha az egyik pang, a másik helyette teszi a munkát.”

Nagy igazság van e sorokban. A jog mint a társadalom legfontosabb szabályozó rendszere akkor működhet jól, ha ez a három tényező egymást segíti, támogatja, kiegészíti. És igazat kell adni Beck Salamonnak is, aki úgy fogalmazott, hogy *az értelmező tartalomfeltárás szempontjából* ugyanazt a munkát végzi el a jogtudomány, mint az ítélező bíró: e tekintetben *a jogtudomány munkája egy síkon mozog az igazságszolgáltatással. Csak éppen: amit az egyedi ügyre állapít meg az egyik, azt általános szabályként képes leszögezni a másik.*

4. A polgári jogviszony szerkezete és az „abszolút jogok”

Tudományos igényességgel mélyül el a szerző a jogviszony szerkezetének néhány vitás kérdésében. Egyetlen példaként az abszolút szerkezetet felmutató tulajdonjogviszonyt érdemes említeni. Grosschmid *„negatív tartalmú sűrített kötelelemnek”* hívja, értve alatta, hogy a jogi helyzet középpontjában álló tulajdonos, dologi jogi jogosult helyzetét a *„mindenkivel szembeni védettség”* és a távoltartás jellemzi. Szladits Károly a tulajdonjogviszony kapcsán több ízben is az uralmi jog kifejezést használja, mely a javak feletti hatalomgyakorlás lehetőségeit és kereteit fejezi ki. Szászy István kötelmi jogi tankönyvében e helyzeteket kötelmi jogi megközelítésben a *kirekesztő alapú relatív szerkezetű jogi viszonyok* között tárgyalja. Grosschmid is felismeri azonban, hogy *a tulajdonjog* igazat szólva *ott kezdődik*, ahol *„legalább még egy ember van, akinek ugyanaz a valami nem szabad”*. Ugyanő írta, hogy a tulajdonjog kihatásaiban abszolút, de létének bizonyosságában mindig relatív: ti. a tulajdoni igény mindig *inter partes* – és nem általánosságban – érvényesíthető. E sok távoltartást, túrésre, tartózkodásra kötelezést együtt szemléljük és látjuk egészében tulajdonjogként. A védettséget és uralmi helyzetet megvalósító, megszámlálhatatlanul sok negatív obligációnak: a *mennyiségi sokaságnak ezt a minőségileg mássá való átsűrítését* jelenítik meg a jogosult szemszögéből nézve az egyszemélyes jogi helyzetek. De *állhat-e a jogviszony egyetlen alanyból?* Ha úgy tekintünk az abszolút szerkezetű jogviszonyokra, mint amelyek e milliányi kötelelemnek, azaz: *a mennyiségi sokaságnak minőségileg mássá „átsűrített” alakját* fejezik ki, akkor igen. Nehéz is elképzelni a tulajdonjoggal kapcsolatban olyan relációt, mely ne lenne szűkségszerűen más személyhez viszonyítva. A dologi jogviszonyok majd’ minden jellemzője a jogi helyzetet kívül állókkal szembeni relatív összeköttetésben domborodik ki: a dologi igénynek pedig mellőzhetetlen segédjoga (ennek következtében is) a kötelmi jog. Helyesen szögezi le Szladits Károly, hogy e jogviszonyok sajátossága éppen az, hogy bennük csak az egyik alany van megjelölve: *a jogosult*, akivel szemben áll az, aki e jogot megtámadja. Másképpen, aki e joggal szembehelyezkedik: *a kötelezett*.

Az a vita, mely az egyszemélyes jogi helyzetek, az abszolút szerkezetű jogviszonyok megítélése körül zajlik, egyáltalán nem meddő vita és messze nem felesleges. E vitákon keresztül mélyülnek el ismereteink a jog legfontosabb vonatkozási rendszeréről („alanykapcsolatáról”), a jogviszonyról. A szerző álláspontjával alapvetően egyetérték:

a tulajdonjog – éppen a fent kifejtett hatása folytán – valóban egy nyílt végű jogviszonyt állít elénk. Véleményem szerint azonban e kérdés ennyire részletes megvilágítása kilóg a tankönyvből (bizonyos értelemben „rendszeridegen”): az alapokat vázoló tankönyvben nem szükséges a tudományos nézetek ütköztetése (ezekre elegendő röviden utalni), de elengedhetetlen a szerző határozott és tömör állásfoglalása. A jó tankönyv is olyan, mint maga a jog: csak akkor töltheti be a rendeltetését, ha kezében nem remeg a szálfá, mert – jegyezte meg helyesen Beck Salamon *Kötelemvalósulás* című nagyszerű tanulmányában – *remegő szálfával nem lehet határozott irányt jelölni*. A vitás kérdések megvilágítása szerencsésebb lehet a tankönyvi alapvetésre épülő szemináriumi vagy diákköri, szakkollégiumi munka keretében, ahol az elmélyítésre és a nézeteket ütköztető vitákra – az egyes nézetek jelentésrétegeinek kifejtésére – nagyobb lehetőség adódik.¹² Ennek ellenére alapvetően osztom azt az álláspontot, hogy az egyetemnek elsősorban és hangsúlyosan tudományos ismereteket kell adnia, olyan átfogó, objektív ismereteket, amelyeknek fő kritériumuk a módszeresség és a rendszeresség. Erre építve lehet aztán a praktikumb rejtelmeibe fokozatosan bevezetni a hallgatókat. Hogy aztán az egyensúly eltalálása nem egyszerű: aligha tehető vitássá.

A dologi jog közelében maradvá egyébként éppen ezen fent említett elméleti kérdés tisztázatlansága vethet fel *számos gyakorlatilag is* releváns kérdést, mint pl. hogy a korlátolt dologi jogok, példának okáért a haszonélvezeti jog vajon a tulajdonjogon belül lévő valami („szelvényjog”) vagy a tulajdonjogra kívülről ránehezedő teher? Részbe a jognak vagy a tulajdonjogot „lefojtó” jogosultság? Megszűnik-e a haszonélvező által kötött bérleti szerződés a bérbeadó haszonélvező halálával?¹³ Hogyan kell felfogni a haszonélvezet visszatartásával kötött tulajdonátruházó ügyletet jogszerkezeti szempontból?¹⁴ A sort még hosszasan folytathatnánk.

5. Egyéb kérdések

Az önálló jogok és mellékjogok kérdésköre a magyar polgári jogot is foglalkoztatja. Ilyen pl. az a kérdés, hogy melyek azok a mellékkövetelések, amik a főköveteléssel együtt évülnek el, és melyek azok, amelyek elévülését a főkövetelés bírói

12 Viszont az ilyen fejtegetések kétségtelen haszna, hogy felkészíti a most még csak formálódó polgári jogi gondolkodást a komolyabb összefüggések befogadására, ezért bár nehezebben érthető, egyáltalán nem haszontalan.

13 FABÓ TIBOR: *Egy eseti döntés margójára, avagy túléli-e a haszonélvezőt a hasznosítási joga keretében kötött bérleti szerződés?*, Magyar Jog, 2006/1, 17–22.

14 2017/1. KMPJE, amely a polgári anyagi jog összefüggései mentén a semmiképpen sem másodlagos ingatlan-nyilvántartási anyagi és eljárási jog kérdéseit is kénytelen érinteni. A jogegységi határozat olyan elméleti kérdések jelentőségére mutat rá, mint pl. hogy a visszatartott haszonélvezeti jog csak jogi absztrakció útján alkotható meg (a tulajdonjogban ugyanis ilyen részegység nem létezik), s hogy ismét igaza volt Grosschmidnak, amikor úgy fogalmazott, hogy az így visszamaradt haszonélvezeti jog csak a tulajdonjogi jogosítványok át nem ruházott része, melyet – tesszük hozzá – a kezelhetőség és bejegyezhetőség érdekében fogalmazunk meg haszonélvezeti jogként.

érvényesíthetőségének megszűnése nem érinti. A kötelmi és a dologi jogban került elsősorban szóba a járulékoság mint a mellékjogok kapcsolódásának jogintézménye. A járulékoság fogalmát a magyar polgári jog nem határozza meg, annak ellenére, hogy központi jelentőségű kérdésről van szó. A probléma legutóbb a gépjárműtörzskönyv hitelező általi, biztosítéki birtokban tartása kapcsán is felmerült (Kúria 2020/2. PJE-határozat).¹⁵ A főkötelezettség mellett megjelenő ún. mellékkötelezettségek a kötelelem tárgyának – a szolgáltatásnak – véghezvitele körében is kiemelt jelentőséggel bírnak. Ilyenek pl. a kárkötelmi jogviszonyokban a kármegelőzési, kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettség, melynek megszegése a kárt a károsultra egészben vagy részen „visszafordítja” – azt a károkozó felelőssége esetén is magának kell viselnie. De ilyen mellék- (mégsem mellékes!) kötelezettségeket termelnek ki lépten-nyomon a polgári jog elvi, alapelvi mélységű szabályai.¹⁶

Meglátásom szerint a magyar jog a jogi személy jogképessége kérdésében alapvetően egyezik a román jog álláspontjával. A Ptk. 3:1. § rögzíti, hogy a jogi személy jogképes, ennél fogva jogai és kötelezettségei lehetnek. Ez az absztrakt megfogalmazású jogképesség kiterjed minden olyan jogra és kötelezettségre, mely természeténél fogva nem csupán az emberhez kötődhet. Ez *értelemszerű megszorítás*: jogi személy nem végrendelkezhet, jogalanyisága megszűnésének esetére a vagyonnal való rendelkezésnek más útjai jöhetnek figyelembe. Házasságot sem köthet, teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot sem tehet (igaz, kisállatok örökbefogadása az állatkertben természetes személy „örökbefogadók” esetében *sem* szó szerint értendő).

A jogi személy „cselekvőképességének” problémakörét a magyar jog a román törvénytől némiképpen eltérően kezeli. A cselekvőképesség szabályait a magyar Ptk. *a természetes személyre szabja és alakítja ki*, ehhez képest a cselekvőképességet az embert – és csak az embert vagyis a természetes személyt – megillető olyan lehetőségként tartja számon, melynek alapján a személy a maga tényeivel szerezhet jogokat és vállalhat kötelezettségeket magának és másnak.

A jogi személy „cselekvősege” (tehát nem *cselekvőképessége*!) azonban a magyar jogban is alkalmazott fogalom. A jogi személy cselekvősege csak természetes személy közbeiktatásával képzelhető el. Szász-Schwarz Gusztáv gondolatait és Moór Gyula ún. beszámítási pont elméletét alapul véve alakult ki az a felfogás, hogy *a jogi személy nem más, mint egy beszámítási pont*. A képviselőként eljáró természetes személy magatartását a jogi személynek kell betudni (beszámítani): a képviselők cselekményei mozgatója és viszik előre a jogi személyt, e képviselők cselekvéseit azonban nem

15 A jogegységi határozat kritikáját lásd LESZKOVEN László: *A gépjárműtörzskönyv biztosítéki célú birtokban tartásáról – gondolatok egy jogegységi határozat margójára*, Gazdaság és Jog, 2021. április, 1–7.

16 A részletes kifejtés helyett lásd pl. KELEMEN László: *A jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban*, Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1937; KELEMEN László: *A szerződésen alapuló kötelelem. Hasznos történeti áttekintéssel és erős római jogi alapokkal*, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, Szeged, 1941; FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. IX., Budapest, 2001.

nekik, hanem a jogi személynek (jogalanynak) kell tulajdonítani, a joghatások ott állnak be. E főszabály alól kevés kivétel létezik, de nem is zárható ki.¹⁷

A jogügylettannak a polgári jog általános része ismertetése során való tárgyalása csak helyeselhető, akkor is, ha a jogügylet jellemzően – de nem kizárólagosan – kötelmi jelenség. A jogügylet – amint arra a tankönyv is utal – megkerülhetetlen jogi tény, mely joghatásokat képes kiváltani a jogviszonyokban: jogviszonyt keletkeztet, megszüntet, módosít vagy alakít a rá vonatkozó részletes szabályok szerint. A jogügyletek több szempont szerint is csoportosíthatók, lehetnek pl. jogcímes vagy jogcímtől független vagy „eltávolított” ügyletek (pl. váltó), de megkülönböztethetünk kötelező (kötelezettséget teremtő) és rendelkező (jogváltozást közvetlenül előidéző) ügyleteket. Ez utóbbi fogalompár az új magyar Polgári törvénykönyvben normatív alakban is többször megjelenik és szerepet kap, pl. az átruházással való tulajdonszerzés, a haszonélvezeti jog szerződéssel alapítása, vagy a követelésátruházás (engedményezés) kapcsán stb. Egy, a bírói gyakorlatban megjelent döntés pl. rögzíti: az ingatlan-*adásvételi szerződésben az eladó csak kötelezettséget vállal a tulajdon átruházására*. Az adásvételi szerződés tárgya lehet ezért olyan társasházi lakás is, amely – a társasház-alapítás előtt – jogilag még nem létezik, azonban az adásvételi szerződés teljesítéséig az eladó a tulajdonjogot megszerezheti és azt a vevőre átruházhatja. Az átruházással való tulajdonszerzéshez két önálló ügylet: a kötelmi (elkötelező) szerződés és dologi jogi (rendelkező) jogügylet szükséges. A tulajdonjog-változáshoz, a tulajdonátruházáshoz az adásvételi szerződés érvényes létrejötte nem elégséges, ahhoz szükséges a dologi (rendelkező) ügylet, amely ingatlan esetében a bejegyzési engedély kiadása.¹⁸

A tipikus és atipikus ügyletek megkülönböztetésének leginkább – ahogy Veress is említi – a szóban forgó *ügyletre alkalmazandó jog* meghatározása körében van jelentősége. A nem nevesített *ügyletekre* vonatkozó szabályok megtalálása a magyar jogban sem mindig egyszerű feladat. A magyar Ptk. a tipizálás megkönnyítése érdekében *szerződéstípusokat* sorol fel és az egyes szerződéseket ezekbe sorozza be, ami megkönnyíti az alkalmazandó szabályok eltalálását. A Ptk.-ban nem nevesített, komplex vegyes szerződést az abban kikötött jogok és kötelezettségek alapján kell megítélni; egyebekben arra a szerződésekre vonatkozó általános szabályok irányadók. Az ilyen szerződés egyes tartalmi elemei nem választhatók szét, azok nem minősíthetők önálló megállapodásnak.¹⁹ A Ptk. Hatodik könyvének megoldása, mely a szerződések tárgyalását a szerződéstípusok felvázolásának segítségével oldja meg, hasznos segítség lehet azokban az esetekben, amikor a jogalanyok a szerződési szabadság elvére támaszkodva egészen új, a törvényben nem nevesített szerződési alakzatot hoznak létre anélkül, hogy egészen részletesen megadnák az adott jogviszonyra alkalmazni kívánt konkrét rendelkezéseket. A vegyes szerződéseket Beck Salamon *kémiai vegyületekhez hasonlítottta*, melyben az egyes szerződési elemek nem egyszerűen összeadódnak, hanem az

17 Ha a postai alkalmazott munkája során pl. levéltitkot sért (a postai küldeményt jogosulatlanul felbontja és elolvassa), a személyiségi jog megsértésének szankcióit nem feltétlenül – és nem is elsősorban – a jogi személlyel szemben kell alkalmazni, mert nyomós érvek szólhatnak amellett, hogy jogkövetkezmények a természetes személy jogsértővel szemben fogalmazódjanak meg.

18 BDT2021. 4300. (Bírósági Döntések Tára).

19 BH2019. 76.

egybekapcsolással meg is változtatják, át is alakítják egymást, kizárva ezáltal azt is, hogy ez az új jelenség utólag elemeire legyen bontható.²⁰

6. A jogi szaknyelv alkalmazásáról

A tankönyv bátran használ olyan jogi fogalmakat is, amelyeket pl. a mai magyar elmélet és gyakorlat – kevés kivételtől eltekintve – meglehetősen visszafogottan kezel, ezért azok jelentése, sőt jelentősége háttérbe szorult. Ilyen pl. a *szinallagmatikus jogviszony* (a szinallagma) is. Egyetértek a szerzővel, hogy az „egyoldalúan kétoldalú” kifejezés elsőre furcsán hangzik. A magam részéről ugyanakkor az idegenkedést eloszlató magyarázattal ma is kifejezőnek tartom e terminus technicust. A Legfelsőbb Bíróság 2010/1. PK 8. pontja pl. használja a „*végigható szinallagma*” kifejezést. Az érvénytelenség jogkövetkezmenyei levonásánál a bíróságnak ismételten meg kell teremtenie a felek szolgáltatásainak és ellenszolgáltatásainak azt az egyensúlyát, amely a szerződés-kötéskor is fennállt. A bíróságnak arra kell törekednie, hogy az érvénytelenség jogkövetkezmenyeinek rendezése során egyik fél se kerüljön a másikkal szemben aránytalanul kedvezőbb, illetve méltánytalanul súlyosabb vagyoni helyzetbe, más szóval meg kell akadályozni bármelyik fél jogalap nélküli gazdagodását.

Megjegyzendő, hogy bár a szerződéses szinallagma elvét nagyon gyakran a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti egyensúllyal vagy éppen a visszterhességgel azonosítják, ez azonban nem egészen helyes. Grosschmid is határozottan rámutatott, hogy e kettő egyáltalán nem ugyanaz: *a synallagmaticum a föltételeesség az indítóokban, míg a visszterhesség: az üzleti (gazdálkodó, haszonváltó) szempont öbenne*. Kétségtelen, hogy a két említett szempont gyakran a legtermészetesebben fonódik össze egymással, ennek következtében mára kevésbé kifogásolható, ha a „szerződéses szinallagma” fogalmát az értékegyensúly követelményével azonosítják.

Veress Emőd tankönyvét azért is élmény olvasni, mert a magyar magánjogi irodalom nyelvi szempontból is értékes gyöngyszemeiből sokat megmutat a hallgatóknak. Ezek a kifejezések – pl. az érvénytelenség kapcsán szóba kerülő „*ügyletkörtan*” (Fehérváry Jenő használta) – nagyon beszédesek, nagyon is kifejezők, ezáltal pedig a képi, szemléletes gondolkodás hasznos segítői. Ne hagyjuk kiveszni, elfelejtődni (elenyészni) ezeket.

7. Egyéb különféleségek (további vegyes megjegyzések)

A magyar Ptk. a magyar kodifikációs hagyományokat követve – a román megoldáshoz hasonlóan, de pl. a német BGB megoldásától eltérően – nem tartalmaz általános részt. Ennek ellenére kétségtelen, hogy vannak olyan szabályok, melyek az általános

²⁰ Az így előálló jogi helyzet némileg a mennyiségi sokaság (több alkotóelem) mennyiségileg mássá (az új szerződésé) való átszűrítésének megoldásához hasonlít (e fordulat Grosschmidtől származik).

részbe illeszkednének, s ha a kódexben ilyen nincs, akkor is elkülönített – még helyesebben: kiemelt – tárgyalást igényelnek. A polgári jogi jogviszony dinamikájának ugyanis domináns részét teszi ki pl. a jogügylettan, melynek mikénti ismertetése, a tárgyalás helyét és mélységét is ideértve, mindig komoly fejtörést okoz. A jogügylet és különösen annak érvényessége, érvénytelensége az a terület, ahol az oktatás során az „előreszaladások”, illetve „kitekintgetések” a magyarázat érthetővé tétele érdekében elkerülhetetlenek. A joghallgatók számára e jogintézmények egész polgári jogon át- és végighúzó jellegét szem előtt tartó magyarázatot írni talán a legnehezebb (hogyan szép is legyen, jó is legyen).

A magyar Ptk. megoldása, amikor kiemeli a szerződési jogból a valamennyi kötelelemre vonatkozó jognyilatkozatot, a képviselőt, az elévülést, a többalanyú kötelemet, továbbá a kötelek teljesítését rendező normákat, és azokat a Kötelmi jogi Könyv élén önálló részben helyezi el, már maga egy absztrakciós megoldás – és még csak a szerződési jogból kiemelt, általános érvényű *kötelmi* mondanivalónál járunk. Ezek az általánosítható elemek a dologi, öröklési jogban is szerepet kapnak. A joghallgatóknak az említett jogintézmények mellett el kell sajátítaniuk az egyik helyről a másikra átvitt intézmény *megfelelő* alkalmazását. Rendes esetben a jogi norma a normális kerékvágásban marad: saját célterületén mozog és ott is fejt ki joghatásait. *Jogszabályok átvitt alkalmazásáról*, röviden *jogszabályátvitelről* akkor beszélünk, ha a jogszabály a maga tulajdonképpeni hatályának körén kívül eső területen kerül alkalmazásra.²¹

Veress Emőd tankönyve komoly feladatra vállalkozik, amikor a polgári joggal éppen csak ismerkedni kezdőket rögtön a mély vízbe vezet: *úszni csak a vízben lehet megtanulni...* Az érvénytelenség fogalmának, esetköreinek és a jogintézmény belső finomságainak részletes tárgyalása talán meg is haladja azt a mélységet, amelynek búvárlata elvárható.

A tankönyv viszonylag hosszan foglalkozik az időmúlás polgári jogi hatásával, elsősorban az elévüléssel. Nem véletlenül: a huzamosabb időn át nem gyakorolt alanyi jogra a román polgári jog szerint is – hasonlóan a magyar Ptk. megoldásához – az időmúlásnak alapvetően (de tegyük hozzá, nem kizárólagosan) kétféle hatása lehet. Ezek az *elévülés* és a *jogvesztés*. A két jogintézmény hatásairól a tankönyv is részletesen beszámol.²² A magyar jogban ugyanakkor ismert az illojális késlekedés intézménye (e régies kifejezés helyett ma jobbnak tűnik a jóhiszeműség és tisztesség elvével össze nem egyeztethető késlekedésről szólni).²³ A szabály – vitát tűrő nézetünk szerint – egyértelműen alapvető indíttatású, amellyel, hogy tételesen kiképzett alakjaival is találkozunk a polgári jogban. A magyar Ptk. 6:237. § (4) bekezdés rendelkezése az ajándék visszakövetelésére nyitva álló elévülési, tehát 5 éves határidő eltelte előtt is elvonja a visszakövetelési jogot, ha az

21 BECK Salamon: *Négy értekezés*, a szerző saját kiadása, Budapest, 1941; SZLADITS Károly: *Jogszabályok átvitt alkalmazása*, Magyar Jogászegylet, 1942/1–2, 133–137.

22 Az elévülés kapcsán lásd a magyar jogtudományban PUSZTAHELYI Réka: *A magánjogi elévülés* című monográfiáját, Novotni Kiadó, Miskolc, 2015. A magyar és a román polgári jog elévülésre vonatkozó szabályainak egybevetését lásd PUSZTAHELYI Réka, VERESS Emőd: *Elévülési szabályok a jogbiztonság szolgálatában, a román és a magyar polgári törvénykönyvekben. Összehasonlító jogi tanulmány*, Magyar Jog, 2017/6, 373–383.

23 Lásd ehhez LESZKOVEN László: *A jóhiszeműség és tisztesség elvével össze nem egyeztethető – „meltánytalan” – késlekedés egyes kérdéseiről*, Erdélyi Jogélet, 2022/3, 119–129.

ajándékozó hosszabb időn keresztül megfelelő ok nélkül nem gyakorolja ezt a jogát. A Ptk. 6:534. § szabálya pedig a kárigény érvényesítésével felróhatóan késedelmes károsulttól vonja el az értékviszonyok változására hivatkozás lehetőségét.

8. Zárógondolatok

Tapasztalatból tudjuk, milyen nehézségeket okoz a joghallgatóknak a polgári jog általános szabályainak elsajátítása. Bizonyos szempontból a *polgári jog esszenciális tartalma* kerül itt említésre és rövid elemzésre, elképzelhetetlenül sok általánosított, elvont tétel, melyek azonban a polgári jog egész spektrumában alkalmazásra kerülnek és éreztetik hatásukat. Ennek következtében e fogalmak, jelenségek magyarázata csak széttartó példák egész sorozatával lehetséges: e példák a közös gyökerekre támaszkodnak ugyan, ám a variációs lehetőségek széles tárházát nyitják meg a joghallgatók előtt. A példák persze ismerősen csengenek, hiszen a polgári jog a mindennapok joga, ugyanakkor idegenek is lehetnek, mert ehhez hasonló jogi gondolkodásmóddal a hallgatók még nem találkoztak. A római jogi gyakorlatok sem foghatók az életből merített és élettől lüktető polgári jogi esetekhez. Veress Emőd tankönyve *sikeresen vegyíti az elméleti alapokat a gyakorlati alkalmazhatóságot felvillantó példákkal*. A szerző e törekvése nem alaptalan: jogtudósként és ügyvédként ő maga is fél lábbal a tanszéken, fél lábbal a gyakorlat terén áll. E kapcsolat legalább alapfokú érzékeltetése nélkül a magánjog (polgári jog) általános tanai nehezen lennének átadhatók. A könyv – amelyet ezen alkalommal áttekintettem – már hatodik kiadását érte meg. Ez önmagában is igazolja életképességét.

A felsőfokú oktatásban – a jogi oktatásban is – fontos a jó tankönyv, melynek Bíró György kifejezésével élve „*hallgatóbarátnak és fogyaszthatónak*” kell lennie. A *román polgári jog általános része* című tankönyv kellően részletes, ugyanakkor szerencsésen mértéktartó. Bocsánatos bűn, amikor a szerzőt elragadja a lendület, és egyes részkérdéseket (vagy részletkérdéseket) a kívánatosnál talán nagyobb mélységben tárgyal, de ennek megítélése (tudniillik, hogy a helyesnek vélt keretek túllépéséről van-e szó vagy sem) mindig relatív. Ahogyan az olvasónak ez a megérezése is szubjektív: ízlések és pofonok különböznek. A tudományos ismertetés azonban ilyenkor sem válik öncéllá, mi több, időnként lassításra is készteti az olvasót, ami a kifejezetten nehéz, sűrű és nagy fajsúlyú anyag mellett amúgy sem árt. E gondolatrendező pihentetést szolgálja a fejezetek végén elhelyezett ismétlő, ellenőrző kérdések beépítése is.

Ezzel együtt a tankönyv nem válik száraz, unalmas olvasmánnyá. A tárgyi értelemben vett polgári jog tárgyalása (I. rész) szinte óvatos bevezetőnek tűnik az alanyi értelemben vett polgári jog, a jogviszonytan (II. rész) tárgyalásához képest. A jogviszony statikáját, dinamikáját (a jogügylettant és az időmúlás hatásait) tárgyaló fejezet-részek már igazi praktikus anyagot, gyakorlatias csemegéket is a hallgatók elé tárnak. Maradéktalanul osztom a szerző álláspontját abban a kérdésen (is), hogy szavakkal kifejezhetetlen előnyökkel jár a jogi szaknyelv anyanyelven való tanítása a beépíthetőség és az elsajátítás szempontjából. A jogi gondolkodás egy nagyon precíz, számtalan kötöttsége ellenére mégis rugalmas és szabadon szárnyalni képes gondolkodásmód. A könyv

sokat és szívesen merít a múlt századi magyar jogtudomány remekműveiből – gondolok itt elsősorban Szladits Károly, Kolosváry Bálint és Grosschmid Béni írásaira, ahogyan természetesen kitér a mértékadó román szerzők álláspontjainak ismertetésére is.

A könyv olvasása – talán érezhető – a „recenzenst” is magával ragadta (bár szándékom, mint már hangsúlyoztam, nem a szokványos recenzióírásban merült ki): a polgári jog általános részének szeretetét és nagyrabecsülését Veress Emőd könyve újra felszínre hozta bennem. Ez nemcsak a témának, hanem a szerző kitűnő stílusának is köszönhető.

Irodalomjegyzék

1. BECK Salamon: *Négy értekezés*, a szerző saját kiadása, Budapest, 1941.
2. BENKE József: *Bevezetés a magyar magánjog általános elveibe*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2019.
3. BÍRÓ György, LENKOVICS Barnabás: *Általános tanok*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2002.
4. FABÓ Tibor: *Egyeseti döntés margójára, avagy túléli-e a haszonélvezőt a hasznosítási joga keretében kötött bérleti szerződés?*, Magyar Jog, 2006/1, 17–22.
5. FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. IX., Budapest, 2001.
6. GROSSCHMID Béni: *Fejezetek Kötelmi jogunk köréből*. Második kötet. Második rész, Budapest, 1933.
7. KELEMEN László: *A jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban*, Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1937.
8. KELEMEN László: *A szerződésen alapuló kötelelem. Hasznos történeti áttekintéssel és erős római jogi alapokkal*, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, Szeged, 1941.
9. LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*, Szent István Társulat, Budapest, 2017.
10. LESZKOVEN László: *A gépjárműtörzskönyv biztosítéki célú birtokban tartásáról – gondolatok egy jogegységi határozat margójára*, Gazdaság és Jog, 2021. április, 1–7.
11. LESZKOVEN László: *A jóhiszeműség és tisztesség elvével össze nem egyeztethető – „méltánytalan” – késlekedés egyes kérdéseiről*, Erdélyi Jogélet, 2022/3, 119–129.
12. MOÓR Gyula: *A magánjogi jogügylet mint jogforrás = Szladits Emlékkönyv*, Budapest, 1938.
13. PUSZTAHELYI Réka, VERESS Emőd: *Elévülési szabályok a jogbiztonság szolgálatában, a román és a magyar polgári törvénykönyvekben*. Összehasonlító jogi tanulmány, Magyar Jog, 2017/6, 373–383.
14. PUSZTAHELYI Réka: *A magánjogi elévülés*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2015.
15. SZÁSZY István: *A magyar magánjog általános része*, Budapest, 1947.
16. SZLADITS Károly: *Jogszabályok átvitt alkalmazása*, Magyar Jogászegylet, 1942/1–2, 133–137.
17. SZLADITS Károly: *Jogszabálytan = Magyar magánjog Általános rész. Személyi jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941.
18. VLADÁR Gábor: *Milyen legyen a jog tanítása az egyetemen az igazságszolgáltatás szempontjából?*, Magyar Jogi Szemle, 1937/2.

MOLNÁR GABRIELLA KLÁRA

A vízhez való jog nemzetközi áttekintése a nemzetközi jogban és megjelenése az alkotmányjogban

International Overview of the Right to Water in International Law and Its Presence in Constitutional Law

Abstract: There is no doubt that water, or as it is often called, “blue gold”, is our elementary need or basic necessity. Without water, life and an adequate quality of life are unimaginable; together with air, water is one of our most important global resources. Albeit the protection of the right to water was only developed in the last century, its formal and essential elements and its place in the system of basic human rights have undergone significant development, its content is currently expanding, and its relationship with the rest of the basic human rights is sometimes still controversial. International law has been dealing with the right to water since the second half of the 20th century, but in the last couple of decades, in addition to environmental protection and nature protection law, other areas of law, such as constitutional law, have also shown interest to the right to water. Many countries have raised the right to water to a constitutional level, thereby emphasizing the importance and need for a constitutional protection of the right to water.

Keywords: water, drinking water, the right to water, right to access to water, international law, constitutional law

Összefoglaló: Kétségtelen, hogy a víz, vagy ahogyan gyakran nevezik, a „kék arany”, alapvető létszükségletünk. Víz nélkül elképzelhetetlen az élet, és a megfelelő életminőség, a levegővel együtt, a víz, a legfontosabb erőforrásaink közé tartozik. A vízhez való jogunk védelme azonban csak az elmúlt évszázadban alakult ki, formai és tartalmi elemei, helye az alapvető emberi jogok rendszerében jelentős fejlődésen ment keresztül, tartalma jelenleg is bővül, viszonya az alapvető emberi jogokkal olykor még vitatott. A nemzetközi jog már a XX. század második felétől foglalkozik a vízhez való joggal, de az elmúlt néhány évtizedben, a környezetvédelmi és természetvédelmi jogágakon túl, egyéb jogterületek, mint az alkotmányjog is érdeklődést mutatnak a vízhez való jog iránt. A vízhez való jogot számos ország emelte alkotmányos szintre, ezáltal hangsúlyozva a vízhez való jognak szentelt fontosságot és védelmi igényt.

Kulcsszavak: víz, ivóvíz, vízhez való jog, a vízhez való hozzáférés joga, nemzetközi jog, alkotmányjog.

1. Bevezető gondolatok, a vízhez való jog formai és tartalmi elemei

Az emberi élet egyik alapfeltétele a vízzel való ellátás. A víz hiánya és annak következményei rövid és hosszú távon is jelentős problémákhoz vezetnek. A legsúlyosabbak között említhető az, hogy a vízhiány közvetlenül és gyorsan hat az emberre, a szomjúság mellett, mivel az ételkészítés-termelés alapfeltétele a megfelelő mennyiségű és minőségű víz, annak hiányában rövid időn belül éhínség tör ki. A nem megfelelő minőségű víz betegségeket, járványokat terjeszt. Emellett nem elhanyagolható az sem, hogy a víz erőforrás, amelynek komoly gazdasági értéke van. A világgazdaság összefonódásai által az egyes államok, régiók gazdaságában, így a vízellátásban is bekövetkező változások alapvetően érintik a világgazdaságot. A víz jogi szabályozása tehát fontos nemzetközi és állami feladattá vált a közelmúltban.

A vízhez való jog formai és tartalmi értelemben rendkívül szerteágazó, megértése és értelmezése érdekében történeti áttekintés szükséges. Ha történetileg közelítünk a vízhez való joghoz, megfigyelhetjük, hogy tartalmának dogmatikai tisztázatlansága abból adódik, hogy megjelenése során, a különböző nemzetközi dokumentumokban *expressis verbis* jellegű, vízhez való jogként meghatározott jog mellett, a vízhez való jog olyan dokumentumokban is megjelenik, amelyek, bár foglalkoznak e joggal, fogalmi szinten tartalmazzák azt, mégsem nevesítik, vagy máshogyan nevezik; ezek a vízhez való jog implicit megnyilvánulásai.¹

Külön nehézséget okoz a vízhez való jog meghatározásában, hogy történeti kialakulása során a vízhez több irányból közelítettek. Az 1970-es években meginduló nemzetközi jogalkotás a környezet, és ezen belül az emberi környezet védelmét igyekezett biztosítani. E szándék szerint az ember élettereként kívánta megóvni a természetet, annak elemeit, ezek között a vizet is. Víz és ezen belül ivóvíz nélkül az ember nem képes létezni, ezért a vízhez való jog és a vízhez való hozzáférés joga ebben az időszakban a nemzetközi dokumentumok sorában egyre inkább előkerül.² E gondolatmenetben az élethez való jog és az alapvető emberi jogok nem érvényesülhetnek olyan rendszerben, ahol a környezethez való jog – amely az idők során emberi jogként kapott normatív deklarációt³ – és ennek egyik eleme, a vízhez való hozzáférés nincs biztosítva.

A vízhez való jog másik, emberi jogi megközelítése szerint a vízhez való jog az élethez és a megfelelő életkörülményekhez kapcsolódik. Kezdetben gesztus szintjén került említésre, az idők során azonban egyre erősödő normatív tartalommal töltik meg ezt a fogalmat.

A nemzetközi dokumentumokban nincs egységes fogalomhasználat a vízhez való joggal kapcsolatban. Ezekben gyakran egymással párhuzamosan, különböző kifejezésekkel találkozunk. Olyan definíciókról van szó, amelyek fogalmi szinten a vízhez

1 RAISZ Anikó: *A vízhez való jog egyes aktuális kérdéseiről = Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*, szerk. CSÁK Csilla, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 151.

2 KECSKÉS Gábor: *A vízhez való jog nemzetközi jogi koncepciója*, Állam- és Jogtudomány, 2009/4, 570.

3 BRUHÁCS János: *A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere*, Acta Humana, 1991/4, 3.

való jogot írják le, formai szinten azonban eltérnek egymástól, ezek között említhetjük a következőket: vízhez való jog, ivóvízhez való jog, vízhez és higiéniahoz való jog, vízigényes emberi szükségletek, elegendő vízhez való hozzáférés joga,⁴ vízhez való hozzáférés joga, tiszta vízhez való jog stb. Emellett előfordul az is, hogy mindezek összekapcsolódnak a közegészségügyi szolgáltatásokkal,⁵ a vízhez való joghoz kötődő jogi előírásokkal,⁶ sőt a természeti erőforrásokra vonatkozó szabályozással.

Emellett, főként a nem kormányközi szervezetek körében elfogadottá vált azon klasszifikáció, miszerint a vízhez való jog általános koncepciója magában foglalja az élethez szükséges (e szegmens önálló emberi jogként való elismerése feltétlenül kívánatos és elsődleges), a lakosság számára szükséges (közegészségügyi célok biztosítására, szociális jogok körébe tartozik), valamint a fejlődéshez szükséges (gazdasági-fejlesztési funkció: mezőgazdaság, ipar érdekében) vízhez való jogot.⁷

A következőkben bemutatom a vízhez való jog kialakulását. Láthatjuk, hogyan jelenik meg ez a jog a nemzetközi dokumentumokban, milyen formai és tartalmi elemekkel rendelkezik, hogyan bővül és körvonalazódik a jelentése.

2. A vízhez való jog kialakulása, fejlődése és jelenlegi helyzete a nemzetközi jogban

A vízhez való joggal elsőként foglalkozó jelentős nemzetközi dokumentumok azon egyezmények, amelyek, bár nem alapvető emberi jogként, mégis *explicit módon* magukba foglalják a vízhez való jogot mint egyes államok számára előírt kötelezettséget.

A nemzetközi dokumentumok sorában meg kell különböztetnünk a *hard law*, vagyis kötelező erővel bíró jogforrásokat, és a *soft law* típusú dokumentumokat, amelyek jogilag nem kötelező erejűek, elsősorban ajánlások, határozatok és nyilatkozatok formáját öltik.

A nemzetközi jog első dokumentumai, amelyek a vízhez való joggal foglalkoznak, az 1949-es, a hadifoglyokról és a polgári lakosság védelméről szóló genfi egyezmények és a hozzájuk csatolt kiegészítő jegyzőkönyvek. Ezek az ivóvízzel történő ellátást és az alapvető higiéniai szükségletek kielégítéséhez szükséges vízzel való ellátást állami kötelezettségként írják elő (fegyveres konfliktus esetén).⁸ Bár a genfi egyezmények még nem alapvető emberi jogként, csak korlátozott felhasználású humanitárius normák szintjén említik a vízhez való jogot, azáltal, hogy kijelentik a vízhez való hozzáférést korlátozó intézkedések tilalmát mint az emberiség követelményét, nemzetközi dimenzióban helyezik el a vizsgált jogot.

4 A dél-afrikai alkotmány 27. cikke, illetve az uruguayi alkotmány 47. cikke.

5 Az ENSZ Közgyűlésének 64/292. sz. határozata.

6 RAISZ: *i. m.*, 153.

7 KECSKÉS: *i. m.*, 2. lábjegyzet.

8 A genfi egyezmények nem tartoznak a szűk értelemben vett emberi jogi egyezmények sorába, ezáltal nem is jogként, hanem tisztán kötelezettségként közelítenek ehhez a kérdéshez.

Jelen állás szerint két olyan kötelező, multilaterális egyezmény van, amely kifejezetten emberi jogként tekinti a vízhez való jogot. Ez a két egyezmény az 1979-es, a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló egyezmény,⁹ illetve a gyermekek jogairól szóló 1989-es egyezmény.¹⁰ A két egyezmény között több hasonlóság is megfigyelhető. Egyrészt mindkettő sérülékeny csoportok (nők és gyermekek) különleges igényeivel kapcsolja össze a vízhez való jogot, másrészt mindkét dokumentum önmagában deklarálja a vízhez való jogot, összekapcsolva azt egy környezeti és környezetvédelmi, illetve egy egészséget védő, emberi jogi jelentéstartalommal, harmadrészt, de nem utolsósorban mindkét egyezmény mentén létrejött egy ellenőrző szerv, amely által az államok a maguk jogrendjében a szerződés tételes szabályainak átvezetését a konkrét alkalmazás síkján ellenőrizhetővé teszik, annak kapcsán ajánlásokat fogalmazhatnak meg. A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény 14. cikkében a részes államok kötelezettségévé teszi a vízellátáshoz való jogot a vidéken élő női lakosság tekintetében, és a megfelelő életkörülményekhez szükséges jogok közé sorolja azt. Az egyezmény szerződés-ellenőrző szerve, a Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöbölésével Foglalkozó Bizottság (*Committee on the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW*) megalapítása óta jelentős tevékenységet folytat; ennek kiemelkedő példája, hogy a Nők és a Környezet címet viselő 1999/24. általános ajánlás¹¹ kifejti: az említett egyezmény 14. cikkében deklarált jogok biztosítása terén a részes államoknak olyan egészségügyi, ezen belül vízellátásra vonatkozó szolgáltatásokat kell létrehozniuk, amelyek összhangban állnak a nők alapvető jogaival. Ezáltal a jegyzőkönyv, a vízhez és a vízellátáshoz való hozzáférés jogát összekapcsolta a döntően első generációs alapvető emberi jogokkal, azok normatív tartalmát pedig beemelte az egyezmény 14. cikke alatt nevesített jogok jelentéstartalmába.¹²

A gyermekek jogairól szóló egyezmény a gyermekek egészséghez való jogának keretei között, a betegségek és az alultápláltság elleni küzdelem egyik eszközeként említi a tiszta ivóvizet és az ivóvízhez való jogot. Az egyezménynek megfelelően a részes államok elismerik a gyermekeknek

„a lehető legjobb egészségi állapothoz való jogát, különösen a [...] tápláló élelmiszerek és ivóvíz szolgáltatásával, figyelembe véve a természeti környezet szennyezésével járó veszélyeket és kockázatokat, [...] és erőfeszítéseket tesznek annak biztosítására, hogy egyetlen gyermek se legyen megfosztva az ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybevételére irányuló jogától.”

A gyermekek jogairól szóló egyezményben foglalt jogok mentén létrejött a Gyermekek Jogainak Bizottsága (*Committee on the Rights of the Child – CRC*), amely ugyancsak ellenőrző szervként működik, ajánlásokat és általános kommentárokat fogalmaz meg,

9 A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), 1979.

10 Gyermekek jogairól szóló egyezmény (*Convention on the Rights of the Child*), 1989.

11 Lásd 31. szakasz e) pont.

12 KECSKÉS: *i. m.*, 578.

továbbá ellenőrzi az egyezményben foglalt jogok betartását és alkalmazását. Ennek megfelelően 2003-ban, a 4. számú általános kommentárjában az Egyezmény 28. és 29. cikkére figyelemmel, állami kötelezettségként és a gyermekek jogaként értelmezte az iskolákban a vízhez és egészségügyi berendezésekhez való hozzáférés biztosítását.

A nők és a gyermekek vízhez való jogának deklarálását magában foglaló két egyezmény azért jelentős, mert mindkettő nagyszámú részes állammal rendelkezik, és az egyezmények mentén olyan ellenőrző szerveket alakítottak ki, amelyek védelmet biztosítanak a vízhez való jog számára.

A vízhez való jogot explicit módon elismerő további dokumentumok között említhető a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény,¹³ amely a fogyatékkal élő személyek számára a tiszta vízzel összefüggő szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést ír elő.¹⁴

Ez az egyezmény, az előbbi kettőhöz hasonlóan, szenzitív személyi hatállyal rendelkezik, viszont jóval később, 2006-ban került elfogadásra, és talán emiatt még nem rendelkezik védelmi és megfigyelő szervvel, így védelmi szintje gyengébb és további kidolgozást igényel.

A vízhez való jog *expressis verbis* elismerése a *soft law* normákban is helyet kap, ezek javarészt olyan határozatok és nyilatkozatok, amelyek anélkül hangsúlyozzák a vízhez való emberi jogokat, hogy bármilyen kötelező jellegű előírást vonnának maguk után.

A vízhez való jog implicit elismerése terén jóval több dokumentum áll rendelkezésre, amelyek főként nemzetközi szerződések, nem kötelező erejű dokumentumok, melyekhez a részes államok csatlakoznak, de belső jogukban nem kötelesek őket elismerni és integrálni előírásaikat, ezáltal lazább kötőerővel bírnak, és a deklarált jogok nem érvényesülnek kötelező módon. Azon nemzetközi szerződések, amelyek a vízhez való joghoz kötődnek, a következők: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.

Amíg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata csak érintőlegesen tartalmazza a vízhez való jogot, egyrészt a 25. cikkben megjelenő élelemhez való joghoz, másrészt a 3. cikkben kinyilatkoztatott élethez való joghoz kapcsolódva, addig a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya elsősorban a polgári jogok között ismeri el implicit módon a vízhez való jogot, az élet fenntartásához szükséges természetes erőforrások között, végül pedig a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya ugyancsak az élethez való jog mentén tartalmazza a vízhez való jogot.

A vízhez való emberi jogi megközelítés alkalmazása és az ENSZ keretében működő emberi jogi szervezetek gyakorlatának a vizsgálata ugyancsak fontos a vízhez való jog történetében. A vízhez való emberi jog jelentőségére a nemzetközi jogban 2002-ben, az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának a 15. sz. általános kommentárja hívta fel a figyelmet, melynek címe: A vízhez való jog (a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 11. és 12. cikke). A kommentár

¹³ *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, 2006.

¹⁴ Lásd 28. cikk, 2. szakasz, a) pont.

érdekessége, hogy a vízhez való jogot éppen egy olyan dokumentumból vezeti le, illetve fejti ki annak tartalmát, amely azt explicit módon nem is tartalmazza. A kommentár jelentőségét mindenekelőtt a vízhez való jog normatív tartalmának és a részes államok kötelezettségeinek a meghatározása adja.¹⁵

Az említett 15. sz. általános kommentár *A vízhez való jogról* olyan meghatározást ad, amelyet a következőkben mérvadónak tekintek, mivel megfelelő támpontot nyújt a vízhez való jog a továbbiakban részletezett, összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata kritériumainak körvonalazásához. Eszerint: „*A vízhez való jog alapján mindenkit megillet az elegendő mennyiségű, biztonságos és elfogadható minőségű, fizikailag és anyagilag hozzáférhető víz személyes és otthoni használatra.*”¹⁶

A kommentárnak megfelelően a vízhez való jog szabadságokat és jogosultságokat jelent minden egyén számára. A szabadság jelentése ebben a kontextusban az, hogy a már meglévő vízellátórendszert fent kell tartani, önkényesen megszüntetni azt nem lehet, a vízhez való jogot beavatkozásmentesen kell biztosítani, a vízkészleteket pedig meg kell óvni a szennyeződéstől. Ez a jog egyéni jogosultságokkal is felruhazza a jogalanyokat, ennek megfelelően az egyéneknek joguk van vízellátórendszerhez és olyan vízgazdálkodáshoz, amely mindenki számára egyenlően teszi lehetővé a vízhez való jog élvezetét.¹⁷

Ezt az álláspontot az ENSZ Közgyűlés és az Emberi Jogi Tanács határozata is szavaltotta 2010-ben: „*az Emberi Jogi Tanács [...] megerősíti, hogy az ivóvízhez és higiénia-hoz való jog a megfelelő életkörülményekhez való jogból származik, és elválaszthatatlanul kapcsolódik a legmagasabb szintű testi-lelki egészséghez való joghoz és az élethez és emberi méltósághoz való joghoz.*”¹⁸

Az explicit módon elismert vízhez való emberi jog tartalmi dimenziójának vannak konkrét és elfogadott elemei az ENSZ emberi jogi egyezményeiben és dokumentumaiban, így különösképpen a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában (ICESCR), amely kibontja a biztonságos ivóvízhez és a higiéniai feltételekhez való hozzáférés nemzetközileg elismert emberi jogi jellegét, és meghatározza a biztonságos ivóvíz tartalmi elemeit, amelyek a következők: elérhetőség, hozzáférhetőség, megfizethetőség, minőség, biztonság és elfogadhatóság.¹⁹

Megfigyelhető azonban, hogy a nemzetközi dokumentumok tartalmában és a szakirodalomban a *vízhez való jog* általános kifejezése mellett a *megfelelő vízhez való hozzáférés jogaként*²⁰ is megjelenik, ahol a „megfelelő” fogalom magában foglalja az elegendő,

15 BUJDOS Ágnes: *Recenzió Szappanyos Melinda Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében című monográfiájáról*, Acta Humana, 2015/1, 68.

16 15. sz. kommentár, 2. pont.

17 SZAPPANYOS Melinda: *Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében*, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szappanyos-melinda/szappanyos-melinda-vedes-ertekezes.pdf> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.), 22.

18 ENSZ Közgyűlés, *Vízhez és szanitációhoz való emberi jog*, 2010, 1. pont.

19 <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation/about-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

20 *Right to access sufficient water*, lásd <https://www.unwater.org/water-facts/human-rights-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

biztonságos, elfogadható, fizikailag hozzáférhető és megfizethető vizet,²¹ emellett a vízhez való hozzáférés joga²² is beletartozik a vízhez való jog tartalmába. Hangsúlyos továbbá a tiszta vízhez,²³ valamint az ivóvízhez való jog²⁴ és az iható vízhez való jog²⁵ elnevezés is, valamint a biztonságos ivóvízhez és a biztonságos szennyvízelhelyezéshez való hozzáférés,²⁶ amelyet a vízhez való jog részének tekintenek.²⁷ Ez a szakirodalmi kifejezés használat feltételezhetően a vízhez való jog hosszú időn át tartó bizonytalan dogmatikai fogalomhasználatának köszönhető, fontos lenne, hogy a szakirodalom szintjén ugyancsak egységes formai és tartalmi nyelvhasználat alakuljon ki.

Következésképpen elmondható, hogy az emberi jogi dokumentumok csak kis számban tartalmazzák explicit módon a vízhez való jogot. Azonban implicit módon, az alapvető emberi jogok értelmezése és fogalmi bővítése során egyértelművé válik, hogy a vízhez való jog szorosan kapcsolódik több nevesített emberi joggal, azok tartalmával és fogalmi körével, hiszen a nevesített alapjogok biztosítása sok esetben nem valósulhat meg a vízhez való jog elismerése nélkül.

Mint látható, a vízhez való jogot egyre több nemzetközi dokumentum foglalja magában, és nemzetközi szinten nő az igény arra, hogy azt általános és univerzális módon, az emberi alapvető jogok körében ismerjék el. Ezt nagyban elősegítené, ha több átfogó, *hard law* természetű dokumentumban kapna helyet és nyerne kötelező erővel való elismerést, kodifikálást. A nemzetközi jogtól eltekintve, a vízhez való jog más jogágakban is megjelenik és érvényesül, sok esetben az államok önként rendelkeznek a vízhez való jogról, törvényeikbe vagy akár alkotmányukba foglalva azt.

3. A vízhez való jog mint alkotmányos és alapjog

A vízhez való jog fogalmi és tartalmi elemeinek meghatározása és alapjogként történő besorolása a nyilvánvaló jelentőségén túlmenően azért is fontos, mert segít tisztázni ennek a jognak a kiterjedését, az alkalmazási körét, lehetőséget ad arra, hogy ez a nemzetközi egyezményeken túl, más jogterületeken is megfelelő és pontos helyet kapjon, a környezetvédelmi és természetvédelmi jog területén túl, akár alkotmányjogi szinten.

Ha alkotmányos jogokról és alapjogokról esik szó, fontos tudnunk, mi a különbség a kettő között. Az alkotmányos jogok, melyeket gyakran az alapjogok szinonimájaként is szoktak emlegetni, valójában szélesebb fogalmat jelölnek, ugyanis alkotmányos

21 <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation/about-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

22 Right to access to water, lásd <https://www.unwater.org/water-facts/human-rights-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

23 Right to clean water.

24 Right to drinking water.

25 Right to potable water.

26 https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_media_brief.pdf (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

27 KECSKÉS: *i. m.*, 2. lábjegyzet.

jognak nevezhető minden, az alkotmányon alapuló anyagi jog, azok is, amelyek nem az alapvető emberi jogok kategóriájába tartoznak.²⁸

A demokratikus országok alkotmányaikban elismerik az alapvető jogokat, és beemelik azokat a jogrendbe, így azokat a törvényes belső jog szintjére helyezik. Az alapjogok vagy alapvető jogok kifejezés az egyes államok alkotmányaiban és a különböző nemzetközi emberi jogi egyezményekben felsorolt és ezáltal a tételes jog részévé tett emberi jogokat jelöli,²⁹ ezáltal az egyes államok alkotmányaiban és a nemzetközi egyezményekben felsorolt és ezáltal a tételes jog részévé tett emberi jogokat hívjuk alapvető jogoknak.³⁰

A jogtörténeti fejlődésnek köszönhetően az alapjogok rendszere idővel bővült, és különféle csoportosítások alakultak ki. Ezek közül a leginkább alkalmazott a jogok kialakulásának idejét alapul vevő osztályozás.³¹ Az alapvető jogok legelterjedtebb osztályozása tehát három különböző generációban különbözteti meg őket. A generációs elmélet alapján léteznek: *első generációs jogok*, amelyek a személyhez fűződő, polgári jogokat foglalják magukban, *második generációs jogok*, ezek a gazdasági, szociális és kulturális jogok, illetve *harmadik generációs jogok*, amelyek a XX. század második felében alakultak ki.

A vízhez való jog tekintetében mind az első, mind a második és a harmadik generációs jogok komoly jelentőséggel bírnak, hiszen, ahogyan azt a továbbiakban láthatóvá teszem, a vízhez való jog, szorosabb vagy lazább kötődéssel, mindháromhoz kapcsolódik. Az emberi jogok első nemzedékébe tartozó jogok, amelyeket szabadságjogoknak is neveznek, azok, amelyek biztosítják az emberek számára, hogy életük, szabadságuk és tulajdonhoz való joguk zavartalan legyen. Negatív jogoknak is nevezik őket, mivel az államtól elsősorban be nem avatkozást követelnek meg, az államnak mindössze tiszteletben kell tartania ezeket a jogokat. Az első generációs jogok kialakulása a XVIII. század végétől a XIX. század végéig terjedő időszakra tehető. Általános értelemben a Locke teóriájában megjelenő jogok sorolhatók ide: az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz tartozó jogok.³²

A vízhez való jog egyértelműen kapcsolódik a személyhez fűződő jogokhoz, ezek közül először az élethez való joghoz, ahogyan azt az ENSZ Közgyűlésének már említett álláspontja is alátámasztja. Ezáltal az élethez való jog mint első generációs jog nem valósulhat meg a vízhez való jog nélkül. A már szintén említett CEDAW a vízhez, vízellátáshoz fűződő hozzáférés jogát ugyancsak összekapcsolta az első generációs alapvető emberi jogokkal.³³ Sőt, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya ugyanígy, az első generációs emberi jogok kontextusában ismeri el implicit a vízhez való jogot. A második generációs jogok a XX. század első felében jelennek meg, ezek leginkább a XIX. századi kapitalista országokban létrejött gazdasági és szociális egyenlőtlenségek mentén és okán keletkeztek. Ezek körében leginkább a gazdasági jogok, azon belül is a megfelelő életkörülményekhez, életszínvonalhoz és egészséghez való joghoz köthető a

28 VARGA Attila: *Román alkotmányjog*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013, 120.

29 VARGA: *i. m.*, 120. o.

30 HALMAI GÁBOR, TÓTH GÁBOR ATTILA: *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 28.

31 SÁRI JÁNOS, SOMODY BERNADETT: *Alapjogok. Alkotmánytan II*, 4. kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 42.

32 HALMAI, TÓTH: *i. m.*, 81.

33 LÁAD a CEDAW 1999-ben elfogadott, a Nők és a környezet címet viselő 24. számú általános ajánlását.

vízhez való jog. A vízhez való jog a második generációs jogokkal is szoros kapcsolatot mutat, egyrészt az egészséges környezethez való joghoz, de még inkább az élelemhez való joghoz áll közel, ennek a két jognak az említése sok esetben, számos dokumentumban ugyanott történik meg.³⁴ Amellett, hogy mindkettő létfontosságú elem az emberi élet számára, az élelmiszer előkészítéséhez javarészt vizet használunk. Az élelemhez való jogot leggyakrabban azon országok esetében említették, ahol nagy a szegénység és magas az alultáplált egyének aránya. A vízhez való jog és az élelemhez való jog kapcsolatát Kenya nemzeti jelentésében kiemelte, eszerint az élelmiszer-ellátás bizonytalanságának egyik oka a vízhiány,³⁵ nem véletlen tehát, hogy Kenya alkotmányában is második generációs jogként jelenik meg a vízhez való jog. A harmadik generációs jogok a XX. század második felében alakultak ki, különböző okok és problémák mentén, amelyek között említhetők a fejlett és fejlődő államok közötti különbségek, illetve az államok keretei között meg nem oldható nehézségek. Ezáltal a harmadik nemzetekhez tartozó jogok a kialakult új jogi igényekre adtak választ és két csoportba sorolhatóak. Az első csoportba tartoznak a fejlődő világban létrejött nemzeti követelések, mint a népek joga a gazdasági, politikai, szociális és kulturális önrendelkezéshez. Ezeknek a jogoknak a kialakulása annak köszönhető, hogy a jogrendszer fejlődése elérte azt a szintet, amelyben az egyén jogosultságot kap arra, hogy megvédje és gyakorolja jogait, és ezáltal beleavatkozzon az állam működésébe.³⁶ A második csoportba viszont olyan jogok tartoznak, amelyek az államok eredménytelen megoldásai mentén jöttek létre. Ezáltal a fejlődő országok népei számára az alávetettség, a természeti környezet vagy a háborús viszonyok miatt az első- és másodgenerációs jogok sem érvényesülnek. Ebben a sajátos helyzetben jelennek meg a kollektív jogok, idetartoznak egyebek mellett a környezetvédelmi jogok, az egészséges környezethez való jog, a fenntartható fejlődéshez fűződő jogok.³⁷

A vízhez való jog nyilvánvalóan szorosan kapcsolódik a harmadik nemzedékbe tartozó jogok első és második csoportjához is. Egyrészt a fejlett országokban jogos követelés az egyének részéről az elérhető, hozzáférhető, megfizethető, minőségi, biztonságos és elfogadható víz. Másrészt a vízhiánnyal küzdő országokban az emberek vízhez való joga létszükségleten alapuló kollektív jogként jelenik meg, és ennek a jognak az alkotmányos szinten történő megfogalmazása sok esetben egyértelműen tükrözi ezt, hiszen ezek az országok a belső jogrendszer legmagasabb szintjén rögzítik ezt a jogot.

4. A vízhez való jog megjelenése az egyes országok alkotmányaiban

A vízhez való jog nemzetközi dokumentumokban való megjelenése után és annak fejlődése mentén számos ország döntött úgy, hogy alkotmányába foglalja azt.

34 Lásd A gyermekek jogairól szóló egyezményt a tápláló élelmiszerek és ivóvíz szolgáltatásáról.

35 SZAPPANYOS: *i. m.*, 106.

36 HALMAI, TÓTH: *i. m.*, 81.

37 VARGA: *i. m.*, 133.

A vízhez való emberi jog a következő országok alkotmányában jelenik meg *expressis verbis*: Belgium, Bolívia, Costa Rica, Dél-Afrikai Köztársaság, Ecuador, Egyesült Államok néhány szövetségi államának (Illinois, Massachusetts, Pennsylvania, Texas), Egyiptom, Etiópia, Fidzsi-szigetek, Finnország, Fülöp-szigetek, Gambia, Kenya, Kolumbia, Kongói Köztársaság, Oroszország, Panama, Spanyolország, Svédország, Uganda, Ukrajna, Maldív-szigetek, Marokkó, Mexikó, Nicaragua, Nigéria, Szlovénia, Szomália, Uruguay, Tunézia, Venezuela, Zambia és Zimbabwe alkotmányaiban.

Az alkotmányok szövegeinek áttekintése és értelmezése során azt vizsgáltam meg, milyen deklarációs szinttel rendelkezik a vízhez való jog az alkotmányokban. Emellett a vízhez való jog fogalmi és tartalmi elemeinek megjelenését elemeztem az alkotmányok szövegeiben, valamint azt, hogyan jelenik meg az alkotmányban a vízhez való jog, miként kerül megnevezésre, leírásra, részletezésre, milyen alapjogi kategóriába sorolják az alkotmányok a vízhez való jogot, és az alapjogi besorolások mennyiben egyeznek a vízhez való jogot explicit vagy implicit módon említő nemzetközi dokumentumok alapjogi besorolásával.

A vízhez való jog deklarációja tekintetében az alkotmányok szövegeiben három szintet különböztethetünk meg. Ezek közül az első a deklaráció alatti szint, amelyben a deklaráció hiányzik, vagy csak kezdetleges, törekvés által van jelen. A második szint a deklaráció szintje, amely kijelentést igen, de tartalmi kifejtést nem tartalmaz. A harmadik szint pedig a deklaráció, amelyet a vízhez való jog részletes, tartalmi kifejtése követ.

Azok az országok, amelyek alkotmányában a vízhez való jog a deklaráció szintje alatti, törekvés vagy ígéret szintjén jelenik meg, mint a Maldív-szigetek³⁸ vagy Marokkó³⁹ alkotmánya, csupán arra kötelezik magukat, hogy fokozatosan meg fogják teremteni a vízhez való jogot mint egy jövőben megvalósuló jogot, illetve mozgósítani próbálják a rendelkezésre álló eszközeiket ilyen tekintetben.

A második kategóriába azok az országok tartoznak, amelyek alkotmányában a deklaráció egyetlen cikket képez, a vízhez való jog semmilyen kifejtést vagy leírást nem tartalmaz, idetartozik egyebek mellett Nigéria⁴⁰ és Zimbabwe⁴¹ alkotmánya.

Azoknak az országoknak az alkotmányában, amelyekben a deklaratív jelleg mellett a vízhez való jog tartalmi kifejtést kap, és jogalkalmazási előírások is megjelennek, így Bolívia, Ecuador, Kenya, Mexikó, Szlovénia, Uganda, Uruguay, Zimbabwe alkotmányában, kiolvasható minden állam kifejezett akarata és szándéknyilatkozata, szükségletei és érdekei, illetve az, hogy ugyanarra a problémára mennyire más megoldásokat találnak a vízhez való jog részletes leírásának keretében.

38 „Az Alkotmánynak megfelelően, az állam kötelezi magát arra, hogy ésszerű intézkedésekkel, képességének és erőforrásainak megfelelően biztosítja a következő jogok fokozatos megvalósulását minden állampolgár számára: megfelelő és tápláló élelmiszer és tiszta víz.”

39 „Az állam, a közintézmények és a területi szervek törekszenek arra, hogy mozgósítsák az összes rendelkezésre álló eszközt annak érdekében, hogy megkönnyítsék a férfi és a női nemű polgárok egyenlő hozzáférését azokhoz a feltételekhez, amelyek lehetővé teszik a következő jogok gyakorlását: a vízhez való egészséges környezethez való hozzáférés.”

40 „Mindenkinek joga van [...] az ivóvízhez [...] a törvényben meghatározott feltételek szerint.”

41 „Minden személynek joga van biztonságos, tiszta és irtható vízhez.”

Kiemelendő ezek közül Bolívia alkotmánya, amely szerint: „*Mindenkinek joga van vízhez és ételhez.*”, „*Minden személynek joga van ivóvízhez.*” A deklarációt követően a vízhez való jog részletes kifejtést kap, amely egyebek mellett kitér a vízhasználati jogokra, a vízkészletek kezelésére, az ivóvízprojektek kidolgozására és a vízhez való hozzáférésre, valamint számos egyéb aspektusra. Az alkotmány pontosan rögzíti az állami feladatköröket, tartalmazza a kompetenciák leírását és a megvalósítási koncepciókat.

Bolívia alkotmánya rendkívül részletesen tárgyalja a vízhez való jogot, ami nem véletlen, hiszen Bolívia jóléte és gazdasága a vízhiány miatt kerül egyre nagyobb veszélybe. Bolívia alkotmánya második generációs, vagyis gazdasági és szociális jogként, és harmadik generációs jogként, vagyis környezetvédelmi jogként, az egészséges környezethez való jogként és a fenntartható fejlődéshez való jogként tekint a vízhez való jogra.

Bolívia mellett említésre méltó Ecuador alkotmánya is, amely szerint „*A vízhez való emberi jog alapvető, és nem lehet lemondani róla.*” Ecuador alkotmánya rendelkezik a vízhez való jog legrészletesebb leírásával. Védelmére konkrét előírásokat tartalmaz. A normaszöveg komplex módon közelíti meg a vízhez való jogot, egyrészt első generációs, polgári jogként tekint rá, az élethez való joghoz kötve azt, másrészt a második generációs jogba tartozó gazdasági és szociális jogként, a megfelelő életkörülményekhez való joghoz, az egészséghez való joghoz, a tisztességes élethez való joghoz kapcsolja, végül pedig a harmadik generációs környezetvédelmi jogokhoz is hozzákapcsolja, mint a környezetvédelmi jog, az egészséges környezethez való jog és a fenntartható fejlődéshez való jog zálogát, felölelve ezáltal a vízhez való jog mentén az alapjogok minden kategóriáját.

Bolívia és Ecuador után érdemes megemlíteni Kenya alkotmányát is, amely kijelenti, hogy „*Minden személynek joga van a megfelelő mennyiségű és minőségű vízhez.*”, a deklarációhoz pedig a következő részletezést fűzi: „*az államnak olyan cselekvési programokat kell létrehoznia, amelyek célja annak biztosítása, hogy a kisebbségeknek és a marginalizált csoportoknak észszerű hozzáférése legyen a vízhez, az egészségügyi szolgáltatásokhoz és az infrastruktúrához.*” A szövegből kiolvasható, hogy a deklarált vízhez való joghoz, amelyet második generációs jognak tekint, hiszen a megfelelő életkörülményekhez sorolja azt, egy harmadik generációs jogot kapcsol, mégpedig a kisebbségek jogát és a marginalizált csoportok jogait. A vízhez való jog efféle megközelítése az említett két kötelező multilaterális egyezményre emlékeztet, amely *expressis verbis* emberi jogként tekinti a vízhez való jogot, vagyis a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló egyezmény és a gyermekek jogairól szóló 1989-es egyezmény, amelyek ehhez a deklarációhoz hasonló módon veszélyeztetett csoport (nők és gyermekek) különleges igényeivel kapcsolja össze a vízhez való jogot, és egészséget védő, emberi jogi jelentéstartalommal tölti meg azt.

Végül Szlovénia példáját említeném, amely kijelenti, hogy: „*Mindenkinek joga van az ivóvízhez.*”, a továbbiakban pedig kitér arra, hogy a vízkészletek az állam által kezelt közjavak részét képezik, a vízforrások elsődleges fontossággal és fenntartható módon a lakosság ivóvízzel és háztartási használatra szánt vízzel történő ellátására kerülnek felhasználásra, és hogy a víz nem képezi árupiac tárgyát. Az ivóvízellátást és a háztartási felhasználásra szánt vizet az állam közvetlenül az önkormányzatokon keresztül és nonprofit alapon biztosítja.

Szlovénia volt az első európai ország, amely a vízhez való jogot alkotmányos erőre emelte, 2016-ban, amikor az a szlovén alkotmány része lett. Alkotmányos szentesítése után a szlovén állam kijelentette, hogy a vízhez való jogot a vízkészlet állami erőforrásként való megtartása érdekében emelte be alkotmányába. Szlovénia alkotmánya ezáltal egyértelműen második generációs, vagyis gazdasági és szociális jogok sorába rendeli a vízhez való jogot.

A vízhez való jog Magyarországon helyet kapott az Alaptörvényben implicit módon, emiatt a magyar alkotmány több ponton is foglalkozik a vízhez való joggal. Egyrészt a vizet „természeti erőforrásként” és a „nemzet közös örökségeként” nevezi meg, kijelentve, hogy ennek a „jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége”. Ez a szöveg ugyancsak a jövő generációk vízhez való jogának megjelenítéseként értelmezhető, annak alkotmányos szintű kifejezése szintjén.

Másrészt az Alaptörvény rendelkezése alapján a mindenkit megillető testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését – egyebek mellett – az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával segíti elő az ország, az Alaptörvény kijelenti, hogy Magyarország elkötelezett ennek a jognak az érvényesítése tekintetében. Harmadrészt az Alaptörvény rögzíti, hogy az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona „nemzeti vagyon”, amely kezelésének és védelmének célja – egyebek mellett – a természeti erőforrások megóvása.

Ezzel szemben a vízhez való jog a román Alkotmányban kevéssé és csupán érintőlegesen kap helyet. Annak szövegében egyetlen cikk kapcsolódik a vízhez való joghoz implicit módon, mégpedig az egészséges környezethez való jogot részletező 35. cikk (1) bekezdése, amely szerint: „Az állam elismeri bármely személy jogát az egészséges és ökológiailag kiegyensúlyozott környezethez.”

Ezáltal a magyar és a román alkotmány is második generációs jogként kategorizálja a vízhez való jogot, a vizet a környezet részeként, természeti erőforrásként tekinti.

A fenti kifejtés alapján megállapíthatjuk a vízhez való jog a nemzetközi jogban korvonalazódó, részletesen taglalt meghatározásait, amelyek összehasonlítás tárgyát képezhetik. Ezeknek megfelelően a vízhez való jogot a nemzetközi jog dokumentumai szerint, egyrészt a megfelelő életkörülményekhez való jogból származó jogként, vagyis második generációs jogként szükséges értelmezni, másrészt a vízhez való jog a megfelelő életkörülményekhez való joggal együtt a gazdasági, szociális és kulturális jogok csoportjába tartozik, és elválaszthatatlanul kapcsolódik a legmagasabb szintű testi-lelki egészséghez, valamint az élethez és emberi méltósághoz való joghoz. Megfigyelhető, hogy az említett alkotmányszövegek részben egyezést mutatnak, részben pedig kiegészítik ezeket a meghatározásokat, hiszen az alkotmányok szövegében megjelennek az államok konkrét társadalmi, gazdasági, kulturális, környezeti és egyéb sajátosságai, és nem utolsósorban az alapjogok tekintetében képviselt alkotmányos viszonyulásuk. Az pedig, hogy a vízhez való jogot az országok alkotmányos szintre emelték, további előremutató lépést jelent annak explicit megjelenésében és kikényszeríthető jogként való létében.

Irodalomjegyzék

1. BRUHÁCS János: *A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere*, Acta Humana, 1991/4, 3–13.
2. BUJDOS Ágnes: *Recenzió Szappanyos Melinda Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében című monográfiájáról*, Acta Humana, 2015/1, 67–72.
3. KECSKÉS Gábor: *A vízhez való jog nemzetközi jogi koncepciója*, Állam- és Jogtudomány, 2009/4, 569–598.
4. RAISZ Anikó: *A vízhez való jog egyes aktuális kérdéseiről = Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*, szerk. CSAK Csilla, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012.
5. SZAPPANYOS Melinda: *Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében*, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szappanyos-melinda/szappanyos-melinda-vedes-ertekezes.pdf> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).
6. VARGA Attila: *Román alkotmányjog*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.

NAGY GELLÉRT

Az uniós jog és a nemzeti alkotmányok viszonyának vitatott kérdései*

Contested Issues in the Relation between EU Law and National Constitutions

Abstract: It can be observed that while the EU is aiming for faster integration, national constitutional courts are reserving so-called identity clauses for nations, but the concept of these identity clauses and their binding force have yet to be clarified. It is important that the identity elements are concretely delimited as soon as possible so that the identity control, developed by national constitutional courts, can function effectively. At present, the CJEU and national constitutional courts agree on the protection of constitutional identity in such a way that there is no consensus on its content. In addition, a less controversial but more practical issue has arisen in the relationship between EU law and national constitutions, which concerns the reference to EU law as a benchmark. In the following, I will discuss this issue mainly from the perspective of the Romanian Constitutional Court's case-law.

Keywords: constitutional identity, national constitutional courts, the primacy of EU law, constitutional supremacy, case-law of the Court of Justice of the European Union

Összefoglaló: Az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyban megfigyelhető, hogy amíg az Unió a gyorsabb integrációt tartja szem előtt, addig a nemzeti alkotmánybíróságok fenntartanak a tagállamok számára úgynevezett identitási klauzulákat. Ugyanakkor ezen identitási klauzulák fogalmának tisztázása és kötőerejének meghatározása még várat magára. Annak érdekében, hogy a nemzeti alkotmánybíróságok által kialakított identitástereszt alkalmazása eredményes legyen, fontos az identitási elemek minél előbbi konkrét behatárolása. Noha az alkotmányos identitás szükségessége kapcsán az alkotmánybíróságok és az Európai Unió Bírósága között egyetértés van, az identitás tartalmi elemei tekintetében még nem alakult ki konszenzus. Mindemellett az uniós jog és a nemzeti alkotmányok viszonyában felmerült egy, az előzőnél kevésbé vitatott, ám annál gyakorlatibb kérdés is, amely az uniós jog viszonyítási pontként szolgáló normaként történő hivatkozását érinti. A továbbiakban e problémát elsősorban a román Alkotmánybíróság gyakorlatának szemszögéből kívánom elemezni.

Kulcsszavak: alkotmányos identitás, nemzeti alkotmánybíróságok, uniós jog elsőbbsége, alkotmányok elsőbbsége, az Európai Unió Bíróságának gyakorlata

* Jelen tanulmány megírását a Balassi Bálint-ösztöndíjprogram, Klebelsberg Kuno tehetség-gondozó ösztöndíj 2022. évi programja támogatta.

1. Bevezetés

Poiaras Maduro portugál jogász, politikus szavaival élve az európai integráció nem pusztán a nemzeti alkotmányokat, hanem önmagában az alkotmányjogot állítja kihívások elé.¹ Az Európai Unió tekintetében az egyik legmeghatározóbb kérdésnek számít napjainkban az uniós jog–nemzeti alkotmányok egymás közötti kapcsolata.

A tagállamok csatlakozásának következtében a nemzeti alkotmányok már nem csak pusztán nacionális, belső jogi szerepet töltenek be, hanem az uniós jog nemzeti jogrendszerbe történő beépítése kereteinek megteremtésével hozzájárulnak az adott állam teljesebb integrációjához vagy annak esetleges lassításához. Tehát a nemzeti alkotmányok biztosítják az uniós jog–belső jogviszony tagállami alapját.²

Alapvetően, az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyban, két problémakör kapcsán merülnek fel olyan kérdések, amelyek részletesebb elemzésre szorulnak: az uniós jog elsőbbségének és a nemzeti alkotmányok elsőbbségének egymáshoz való viszonya, illetve az uniós jog viszonyítási pontként szolgáló normaként³ (a román szakirodalom a „*normă de referință*” szókapcsolatot alkalmazza) való hivatkozása alkotmánybírói eljárások keretében.

2. Az uniós jog és a nemzeti alkotmányok viszonyának kérdése

Az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszony tanulmányozását az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) az *Internationale Handelsgesellschaft*⁴ ügyként elhíresült döntésétől kell indítanunk. Az adott ügyben az EUB előzetes döntéshozatali eljárás keretében rendelkezett az uniós jog és a német Alaptörvény (alkotmány) viszonyáról, kimondva, hogy az uniós jog leronthatja az egyes államok alkotmányos rendelkezéseit. Tehát az uniós jog – önállóságából adódóan – elsőbbséget élvez a nemzeti joggal szemben, függetlenül annak jogforrási hierarchiában betöltött helyétől.⁵ Ennek fényében tehát az uniós jog elsőbbséget élvez a nemzeti alkotmányokkal szemben is.

1 MADURO Poiaras *apud*. VINCZE Attila, CHRONOWSKI Nóra: *Magyar alkotmányosság az európai integrációban*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2018, 17.

2 TRIBL Norbert: *A nemzeti alkotmányok funkcionális változásai*, Miskolci Jogi Szemle, 2019/1, 113–123, 114.

3 Az uniós jog viszonyítási pontként szolgáló normaként jelenik meg minden olyan esetben, amikor egy tagállami alkotmánybíró azért vizsgál alkotmányossági szempontból egy jogszabályt, mert az nem feleltethető meg az uniós jognak, és ebből kifolyólag sérti az adott állam alkotmányába foglalt, uniós jog elsőbbségéről nyilatkozó rendelkezést.

4 C-11/70. sz. ügy, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*.

5 FÁBIÁN Gyua, LÁZÁR Laura: *Dreptul Uniunii Europene. Selecție de jurisprudență relevantă*, I. köt., Universul Juridic, Bukarest, 2017, 90. (Az ügy részletes elemzése a kötet 84–92. oldalain olvasható.)

Ezzel szemben Románia Alkotmánybírósága – számos más európai állam alkotmánybíróságához hasonlóan – döntéseiben kifejtette,⁶ hogy az Alkotmány a nép akaratát fejezi ki, e tekintetben nem veszt kötelező erejéből a közte és egyes uniós rendelkezések közötti eltérés fennállásakor.⁷ Az állam, adott esetben Románia Európai Unióhoz való tartozása nem befolyásolhatja az alkotmány jogszabályi hierarchiában betöltött felsőbbségét. Ezenfelül Románia Alkotmánybírósága esetgyakorlatában⁸ kiemeli, hogy bár a tagállamok, annak érdekében, hogy a közösségi célokat megfelelően lehessen elérni, bizonyos hatásköröket átruháznak az Unióra, e hatáskör-átruházás nem sértheti a nemzeti alkotmányos identitást.⁹ Ennek fényében az államok nem ruházzák át az alkotmányos identitásuk megőrzéséhez szükséges hatásköröket. Jól érzékelhető, hogy Románia Alkotmánybírósága, illetve az EUB gyakorlata jelentős különbségeket mutat az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszony tekintetében. Ezen eltérés azonban nem romániai sajátosság, az uniós jog–nemzeti alkotmányok vitában két, alapvetően jól elkülönülő nézőpont alakult ki: a tagállami alkotmány felsőbbségének elve, amelynek alapelemeit az egyes tagállamok alkotmánybíróságainak gyakorlatában találhatjuk, illetve az „*európai monista*”¹⁰ elv, amelynek alapját az EUB által kimondottak adják.¹¹

3. A tagállami alkotmányok felsőbbségének elve

A tagállami alkotmányok felsőbbségének nézete mindenekelőtt abból indul ki, hogy az alapszerződések és a csatlakozási szerződések, tehát lényegében az elsődleges uniós jog – amelynek alapján az Unió elfogadhat a tagállamokra nézve kötelező erejű jogi aktusokat – minden tagállamban az alkotmányban előírt ratifikáción estek át. E ratifikációra nem lett volna lehetőség, ha az elsődleges uniós jog és az adott tagállam alkotmánya között ellentétek vagy összeférhetetlenség állt volna fenn. Lényegében az uniós jognak meg kell felelnie az alapító szerződéseknek, azonban az alapító szerződéseknek – annak érdekében, hogy hatályba lépjenek – meg kellett felelniük a tagállami

6 A legfrissebb és egyben legnagyobb közéleti visszhangot kiváltott döntés, amelyben Románia Alkotmánybírósága az adott kérdéskört vizsgálta, az illető testület 390/2021. döntése, amelyben az igazságügyben elkövetett bűncselekményeket vizsgáló ügyészséget (*Secția pentru Investigarea Infracțiunilor din Justiție*, SIIJ) érintő rendelkezésekkel szemben utólagos normakontroll keretében megfogalmazott kérdésekről döntött. A döntés a román *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 2021. 06. 22-i 612. számában jelent meg.

7 Ezen álláspontját Románia Alkotmánybírósága már a 2014/80. döntésében is kifejtette.

8 Románia Alkotmánybíróságának 2012/683. döntése.

9 A nemzeti alkotmányos identitás fogalmát a román Alkotmánybíróság a francia Alkotmánytanács gyakorlatából emelte át. Bővebben lásd: Adrian SEVERIN: *Raportul dintre Constituția României și legislația UE (Constituția României în dreptul UE și dreptul UE în Constituția României)*, Revista Dreptul, 2020/2, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2021. 11. 20.).

10 VÁRNAY ERNŐ, PAPP MÓNIKA: *Az Európai Unió joga*, CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2010, 382–374. Az európai monista elv értelmében az Európai Unió joga egységes és nemzetek feletti jellegéből fakadóan élvez elsőbbséget a tagállamok belső jogszabályaival szemben.

11 *Uo.*

alkotmányoknak. Következésképpen az uniós jognak meg kell felelnie az egyes tagállamok alkotmányának.¹²

A nemzeti alkotmánybíróságok elsősorban azon esetekben lépnek fel az uniós joggal szemben, amikor fennáll annak a lehetősége, hogy az Unió az elfogadott aktusokkal túllépett hatáskörén (*ultra vires* kontroll).¹³ A tagállami alkotmánybírósági gyakorlat az elmúlt évtizedek során alapvetően három tesztet alakított ki az *ultra vires* elfogadott jogi aktusokkal szemben: az alapjogi tesztet (amelynek legismertebb kinyilvánítása a *Solange I* határozat, és amely a legkorábban alakult ki), a szuverenitástesztet, illetve az identitástesztet.¹⁴

E három teszt tekintetében, Jürgen Habermas német filozófus szerint, téves azon megállapítás, miszerint a nemzeti alkotmánybíróságok ellenőrizhetik „a nemzeti fel-ségjogok európai szintre való átruházásának határait”, ugyanakkor „az egyes tagállamok demokratikus és jogállami felépítése szempontjából konstitutív nemzeti alkotmányos elvek sérthetlenségét” viszont vizsgálhatják.¹⁵

Az elmúlt évek gyakorlata azt mutatja, hogy e három teszt közül az identitásteszt kerül túlsúlyba, a nemzeti alkotmánybíróságok elsősorban erre hivatkozva mondják ki egyes alkotmányos rendelkezések felsőbbbbségét az uniós joggal szemben.¹⁶

Az identitásteszt tekintetében a nemzeti alkotmányok felsőbbbbsége elv támogatói gyakran hivatkoznak az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 4. cikkének (2) bekezdésére.¹⁷ E rendelkezés fényében az uniós jognak tiszteletben kell tartania a tagállamok intézményi berendezkedését és kormányzati struktúráját.¹⁸ E 4. cikk (2) bekezdése tulajdonképpen az „elsőbbbbségi jog tételes jogi korlátjává vált”, hiszen ennek fényében az Unió jog elsőbbbbségének elve „csak akkor érvényesülhet, ha az elsőbbbbségi elv érvényesítése nem ütközik az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésébe, azaz a nemzeti identitás korlátjába”.¹⁹ Kialakult olyan álláspont is, amely szerint a 4. cikk (2) bekezdésében foglaltak lényegében az Unió föderális jellegét korlátozzák.²⁰

Mind ez idáig a tagállamok a 4. cikk (2) bekezdésére a hivatalos nyelv védelmében,²¹ illetve a nemesi előjogok megszűnése²² kapcsán hivatkoztak sikeresen, az EUB

12 SEVERIN: *i. m.*

13 BLUTMAN László: *Szürkületi zóna: az Alaptörvény és az uniós jog viszonya*, Közjogi Szemle, 2017/1, 1–12, 2.

14 *Uo.*, 7–9.

15 JÜRGEN HABERMAS: *Esszé Európa alkotmányáról*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2012, 61.

16 BLUTMAN: *i. m.*, 9.

17 A rendelkezés alapján „az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének”.

18 KOEN LENAERTS: *Constituțiile naționale și dreptul Uniunii Europene – interacțiuni la intersecția pluralismului constituțional cu adeziunea la valori comune*, Revista Română de Drept European (Comunitar), 2019/2, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2021. 11. 20.).

19 TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái. Alkotmányos identitás és európai integráció*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2014, 78–79.

20 MARTONYI János: *Differenciáció vagy dezintegráció? Megújítva megőrizni*, Iustum Aequum Salutare, 2018/2, 7–20, 8.

21 C-391/09. sz. ügy, *Malgožata Runevič-Vardyn v. Vilniaus Miesto Savivaldybės Administracija*.

22 C-208/09. sz. ügy, *Ilonka Sayn-Wittgenstein v. Landeshauptmann von Wien*.

ezen esetekben megállapította, hogy a tagállamok nemzeti identitását tiszteletben kell tartani.

Az EUB gyakorlatával szemben számos európai állam alkotmánybírósága hangsúlyozta, hogy az uniós jog nem élvez elsőbbséget a tagállamok nemzeti alkotmányában foglalt rendelkezései tekintetében, hiszen az alkotmány a nemzet identitását és szuverenitását fejezi ki.²³

Ugyanakkor nem teljesen tisztázott, hogy mit értünk alkotmányos identitás alatt, illetve hogy mi a tartalmi különbség, ha van egyáltalán ilyen, az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésébe foglalt nemzeti identitás és a nemzeti alkotmánybíróságok által alkalmazott alkotmányos identitás között.

3.1. Az alkotmányos identitás intézménye

Az alkotmányos identitás számos probléma forrásaként merül fel, ugyanakkor önmagában az alkotmányos identitás is több szempontból kérdéses terület: egyrészt a fogalom meghatározása és behatárolása is nehézségeket vet fel, másrészt az alkotmányos identitás az uniós jogban betöltött szerepe és súlya is vitatott.²⁴

A szakirodalomban megfogalmazott egyes definíciók alapján az alkotmányos identitást „*az alkotmánynak azok a rendelkezései adják, amelyek olyan sajátosságokat mutatnak fel a globális alkotmányosság korszakában, amelyek alapján saját identitás [...] feltételezhető*”.²⁵

A fogalomhasználat tekintetében mindenképp szükséges kiemelni, hogy a nemzeti alkotmánybíróságok az *alkotmányos identitás* szókapcsolatot használják, míg az EUB a *nemzeti identitás* szóösszetétellel operál.²⁶ Történeti szempontból megállapíthatjuk, hogy a XIX. században – az írott alkotmányok hiányának is betudhatóan – a nemzeti identitás kérdése volt elsődleges, az alkotmányos identitás pusztán ennek hátterét adta, azonban a XX. században „*az alkotmányok jogi megközelítése fölébe emelkedett a nemzeti identitásnak*”.²⁷

A szakirodalom többségi véleménye alapján a nemzeti identitás és az alkotmányos identitás fogalmak az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyban egyazon értelemmel bírnak.²⁸ E vélemény elsősorban azon tényből indul ki, hogy az identitásklauzula megfogalmazása Lisszabon után jóval átláthatóbbá vált, hiszen az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésének szövege megállapítja, hogy a nemzeti identitás elválaszthatatlan része a tagállamok „*alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének*”.²⁹

E többségi véleménnyel szemben ugyanakkor számos kritika megfogalmazódott. Yves Bot francia főtanácsnok a *Melloni*-ügy³⁰ kapcsán kiadott véleményében kiemelte,

23 SEVERIN: *i. m.*

24 TRIBL: *i. m.*, 113.

25 DRINÓCZI Tímea: *A tagállami identitás*, MTA Law Working Papers, 2018/8, 4.

26 DRINÓCZI Tímea: *Constitutional Identity in Europe: The Identity of the Constitution. A Regional Approach*, German Law Journal, 2020, 105–130, 107.

27 VARGA Zs. András: *Az alkotmánybíróságok szerepe a nemzeti/alkotmányos önazonosság védelmében*, Iustum Aequum Salutare, 2018/2, 21–28, 21–22.

28 DRINÓCZI: *Constitutional Identity...*, *i. m.*, 107.

29 ORBÁN Endre: *Alkotmányos identitás az Európai Unióban*, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 102.

30 C-399/11. sz. ügy, *Steffano Melloni v. Ministerio Fiscal*.

hogy a nemzeti identitás nem takar mást, mint egy tagállam alkotmányos és politikai berendezkedését.³¹ Ennek értelmében Bot különbséget tesz a nemzeti és az alkotmányos identitás fogalma között, hiszen véleménye szerint a nemzeti identitásnak része az alkotmányos identitás is.³²

Érdekesség, hogy a román Alkotmánybíróság összevonja a nemzeti identitás és az alkotmányos identitás fogalmait, így gyakorlatában³³ a *nemzeti alkotmányos identitás* („*identitate constituțională națională*”) szókapcsolattal él.

A fogalomhasználat tekintetében fontosnak tartom kiemelni, hogy az alkotmányos identitás – tartalmát tekintve – inkább politikai fogalom, amelyet jól bizonyít, hogy a tagállamokban az alkotmányos identitás kapcsán felmerülő viták elsősorban politikai töltetűek, nem pedig jogiak.³⁴

Meglátásom szerint, az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszony tekintetében elfogadható azon megállapítás – amelyet a szerzők többsége is megalapozottnak tart –, miszerint a nemzeti identitás és az alkotmányos identitás ugyanazon tartalmi elemek halmaza. Ugyanakkor, azáltal, hogy e kérdéskör tekintetében lényegében egyenlőség-jelent teszünk az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében kimondott nemzeti identitás és a nemzeti alkotmánybíróságok által használt alkotmányos identitás között, tulajdonképpen elismerjük, hogy az Unió tiszteletben tartja a tagállamok alkotmányos identitását.

A továbbiakban pusztán azon kérdésre kell választ találnunk, hogy milyen konkrét elemek tartoznak az alkotmányos identitás fogalmi körébe. Jelenleg oly mértékben eltérő és zavaros mind az egyes tagállami alkotmánybíróságok, mind az EUB gyakorlata az alkotmányos identitás elemeire vonatkozóan, hogy féltő annak látszata, hogy e fogalmat politikai jóhiszeműséget mellőzően alkalmazzák. Az alkotmányos identitás tartalmának eltérő értelmezése alapvetően a szupranacionális és a tagállami szervek eltérő funkcióiból adódik,³⁵ és lényegében ezen eltérések vezethetnek a fogalom visszaélészerű használatához. A visszaélészerű alkalmazás azonban újabb kötelezettségszegési eljárásokat indíthat be az egyes tagállamokkal szemben, és így tovább mélyítheti a kialakult konfliktust. Lényeges tehát megvizsgálni, hogy konkrétan melyek az alkotmányos identitás tartalmi elemeire vonatkozó egyes nézetek.

A már említett EUSZ 4. cikk (2) bekezdése vonatkozásában lényeges kiemelni az EUB azon megállapítását, amelynek értelmében az EUB hatáskörébe tartozik annak vizsgálata, hogy egy uniós jogi előírás sérti-e a megkereséssel élő tagállam nemzeti identitását. Ugyanakkor, az EUB meghatározása alapján a 4. cikk (2) bekezdésének nem célja és nem is hatása, hogy a tagállami alkotmánybíróságoknak lehetőségük nyíljon

31 A főtanácsnok véleményében ugyanakkor azt is kiemeli, hogy az alkotmányos identitás védelmét nem lehet egyoldalúan felhozni. Minden olyan esetben, amikor egy tagállam alkotmánybírósága megállapítja, hogy az uniós jog sérti az adott tagállam alkotmányos identitását, azt vagy semmisségi kereset, vagy előzetes döntéshozatali eljárásra irányuló végzés keretében kell az EUB elé terjeszteni. E gondolatmenet felfedezhető az EUB gyakorlatában is, amint azt a továbbiakban látni fogjuk. Bővebben: VINCZE, CHRONOWSKI: *i. m.*, 239.

32 BLUTMAN: *i. m.*, 8.

33 Pl.: Románia Alkotmánybíróságának 2021/390. döntése, Románia Alkotmánybíróságának 2014/80. döntése stb.

34 TRÓCSÁNYI: *i. m.*, 72.

35 DRINÓCZI: *A tagállami..., i. m.*, 3.

egy uniós jogi norma figyelmen kívül hagyására azon okból, hogy az adott norma sérti az érintett tagállam alkotmánybírósa által meghatározott alkotmányos identitást. Minden olyan esetben, amikor egy tagállami alkotmánybírósa a fentebb vázolt álláspontra jut, köteles felfüggeszteni eljárását, és előzetes döntéshozatali eljárás keretében az EUB-hez kell fordulnia az alkotmányos identitás esetleges sérelmének vizsgálata érdekében.³⁶

A gyakorlat ugyanakkor merőben mást mutat. A nemzeti alkotmánybíróságok számos esetben hivatkoznak az alkotmányos identitásra mint az uniós jog elsőbbségét korlátozó tényezőre, ezáltal kifejezve az európai integrációs folyamatok határainak kijelölése kapcsán felmerülő aggályait.³⁷

Noha az alkotmányos identitásnak az alkotmány konkrét szövegében, tartalmában vagy az alkotmányt alakító tényezőkben kell kifejeződnie,³⁸ mégis az egyes nemzeti alkotmánybíróságok eltérő módon határozzák meg az alkotmányos identitás konkrét tartalmát, így e fogalom elemei tagállamonként változnak. E tény tovább nehezíti egy egységes álláspont kialakítását.

Történetileg az alkotmányos identitás az alkotmánymódosításokkal szembeni védelemként jelentkezett, és végül az „*alkotmányellenes alkotmánymódosítások doktrínájának*” kidolgozásához vezetett.³⁹ Lényegében tehát az alkotmányos identitás egy állam azon alkotmányos alapja, amelyről nem hajlandó lemondani, még az esetleges társadalmi változások ellenére sem. E tan eredményeként jelentek meg az egyes nemzeti alkotmányokban az örökkévalósági klauzulák, amelyek olyan alkotmányba foglalt rendelkezéseket jelentenek, amelyeket alkotmánymódosítás során nem lehet megmásítani.

Ilyen örökkévalósági klauzulával találkozhatunk Románia Alkotmányának 152. cikkében, amelynek értelmében nem képezheti alkotmánymódosítás tárgyát a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellege, a köztársasági kormányforma, az államterület integritása, az igazságszolgáltatás függetlensége, a politikai pluralizmus és a hivatalos nyelv.

Ugyanakkor, amint azt már említettük, az alkotmányos identitás fogalma számos európai állam alkotmánybíróságának gyakorlatában, más-más tartalmi elemekkel jelent meg. Mindennek legfőbb oka, hogy az egyes államok más alkotmányos értékeket tekintenek megváltoztathatatlanoknak, és így módon más elemeket sorolnak az örökkévalósági klauzulák körébe.

Franciaországban az Alkotmánytanács első ízben a 2006-540 DC határozatában érintette az alkotmányos identitás fogalmát.⁴⁰ Az uniós jog közvetlen alkalmazását a francia Alkotmány 55. cikke biztosítja, amelynek értelmében a „*jóváhagyott nemzetközi szerződések*

36 Az EUB gyakorlatában ezen elvi tételek több esetben is megjelennek, például a C-430/21. számú ügyben hozott döntésében (69–71. pontok). A konkrét ügyben az EUB a román igazságügyben elkövetett bűncselekményeket vizsgáló ügyészség létrehozásáról szóló törvénnyel kapcsolatban felmerült kérdések tekintetében döntött.

37 TRÓCSÁNYI: *i. m.*, 73.

38 SAJÓ András, UÍTZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2019, 98.

39 ORBÁN: *i. m.*, 26.

40 *Uo.*, 43.

kihirdetésük után a törvéynél magasabb szintűek”.⁴¹ Az említett 2006-540 DC határozatban az Alkotmánytanács megállapította, hogy egy uniós irányelv átültetése nem ütközhet olyan rendelkezésbe, amely a francia állam alkotmányos identitását fejezi ki.⁴² Emellett határozatában az Alkotmánytanács azt is hangsúlyozta, hogy az alkotmányos identitásra vonatkozó rendelkezéseket sértő irányelvek is átültethetők, amennyiben az átültetés az alkotmányozó hozzájárulásával történik.⁴³ Végző soron tehát az alkotmányos identitásra vonatkozó rendelkezéseket sértő uniós jogi előírások is alkotmányossá tehetőek.⁴⁴

A francia Alkotmánytanács esetgyakorlatát alapul véve a francia szakirodalomban az alkotmányos identitás elemeiként a következő alapelveket jelölték meg: „szabadság, egyenlőség, testvériség, [...] a laicitás elvét, a szolidaritást, az ország oszthatatlanságát, a francia nyelv védelmét”.⁴⁵

Hasonló, ám jóval markánsabb a lengyel Alkotmánybíróság gyakorlata, amely kimondja, hogy az Unióhoz történő csatlakozással a Lengyel Köztársaság szuverenitása alá tartozó területeken nem történik változás az alkotmány jogszabályi hierarchián belüli felsőbbsege tekintetében.⁴⁶ Továbbá, a lengyel Alkotmánybíróság 2005. május 11-i K 18/04. számú döntésében kimondta, hogy az Alkotmány „minden esetben fenntartja fennsőbbiségét és elsőbbségét a lengyel alkotmányos rendszerben hatályban lévő normával szemben, amely alól az uniós jogi aktusok sem képeznek kivételt”.⁴⁷

Kiemelendő – a fentebb bemutatott tagállamok mellett – a Német Szövetségi Alkotmánybíróság adott kérdésben megfogalmazott jelentős esetgyakorlata. E gyakorlatból kitűnik, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság tulajdonképpen egy alkotmányos identitási tesztet dolgozott ki, amely lehetővé teszi, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság vizsgálja az alkotmány „érinthesetlen rendelkezéseinek” esetleges sérülését.⁴⁸

A lisszaboni döntésként elhíresült ügyben⁴⁹ a Szövetségi Alkotmánybíróság az érinthesetlen rendelkezések körébe sorolta a német Alkotmány (*Grundgesetz*) 79. cikkének (3) bekezdésébe⁵⁰ foglalt örökkévalósági klauzulákat, illetve további öt területet, amely az alkotmányos identitáshoz kapcsolódik: „a büntetőjogot, a katonai és polgári erők alkalmazásának monopóliumát, az államélet alapvető pénzügyi döntéseit, a szociális állam keretében biztosítható életkörülményekről szóló döntéseket, valamint a különös kulturális

41 *Uo.*, 44.

42 KÉRI Veronika, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: *Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény E) cikkének értelmezéséről*, Jogesetek Magyarázata, 2017/1–2, 5–15, 6.

43 SOMSSICH Réka: *Az alkotmányos identitás a francia és a belga alkotmánybírósági gyakorlatban*, Alkotmánybírósági Szemle, 2018/2, 9–19, 11.

44 WALTER, Maja *apud.* SOMSSICH: *i. m.*, 11.

45 MAZEAUD, Pierre *apud.* TRÓCSÁNYI: *i. m.*, 74.

46 KÉRI, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY: *i. m.*, 6.

47 *Uo.*

48 ORBÁN: *i. m.*, 52.

49 Az adott döntésről bővebben: BÁRD Petra: *A német Szövetségi Alkotmánybíróság a Lisszaboni Szerződésről*, Fundamentum, 2009/4, 148–151.

50 Lényeges megemlíteni, hogy a német Alkotmány 79. cikkének (3) bekezdése az örökkévalósági klauzulák körébe sorolja az ország tartományokra osztását, ezen tartományok szerepét a jogalkotásban, továbbá az Alkotmány 1. és 20. cikkébe foglaltakat (így közvetett módon például az emberi méltóságot, a jogegyenlőséget, a véleménynyilvánítás szabadságát, az oktatási rendszert, az állampolgárság intézményét).

fontosságú területek alakítását, mint a családjogot, vallási közösségeket, az iskolai és képzési rendszert".⁵¹ E döntés alapján Damian Chalmers az alkotmányos identitás tartalmi elemeit a következő csoportokra osztotta: „a) fiskális politika alapelemei, b) szociális állam kérdései, c) fontos kultúrpolitikai területek”.⁵²

A nemzeti alkotmánybíróságokkal párhuzamosan az EUB is kialakította gyakorlatát a nemzeti identitás tartalmi elemeire vonatkozóan. E gyakorlatból kiemelhetjük a fentebb már hivatkozott *Runevič-Vardyn*-ügyet, amelynek keretében az EUB megállapította, hogy a hivatalos nyelv védelme szerves részét képezi a nemzeti identitásnak (bár ezen elvi tételt később az EUB az *Anton Las*,⁵³ valamint a *Bizottság v. Luxemburg*⁵⁴ ügyekben mérsékelte). Említésre méltó továbbá a *Bizottság v. Spanyolország*⁵⁵ ügy, amelyben az EUB a szövetségi, regionális és helyi szinten történő alkotmányos hatáskörmegosztás tekintetében határozta meg azon paramétereket, amelyek mentén e hatáskörmegosztás a nemzeti identitás részét képezi.⁵⁶ Ezenfelül Paolo Mengozzi főtanácsnok a *Tjebbes*-ügy⁵⁷ kapcsán megfogalmazott véleménye is jelentős mérőföldkőnek számít. Ebben a főtanácsnok hangsúlyozta, hogy az állampolgárság intézményével kapcsolatos szabályozások a tagállamok nemzeti identitásának részét képezik, hiszen „a nemzeti identitásnak 'a nemzeti közösségek összetétele kétségtelenül alapvető eleme'”.⁵⁸

Kijelenthető tehát, hogy a nemzeti alkotmányok felsőbbbsége elvnek napjainkban legjelentősebbé vált indoka az alkotmányos identitás védelme, amelyet az identitás teszt alkalmazásával kívánnak biztosítani az egyes nemzeti alkotmánybíróságok. Az intézmény tartalmára vonatkozóan azonban nincs egy általános, széles körben elfogadott konszenzus. Az alkotmányos identitás tartalmi elemeinek tisztázásával és ezáltal a meglévő akadályok elhárításával elérhető közelségbe kerülne az erősebb európai integráció.

3.2. A nemzeti alkotmányok felsőbbbségének szemantikai kérdése

Az alkotmányos identitás mellett a tagállamok alkotmánybíróságai számos esetben hivatkoztak bizonyos szemantikai érvekre is a nemzeti alkotmányok felsőbbbségének indoklásában. Például Románia Alkotmánybírósága gyakorlatában⁵⁹ kiemelte, hogy Románia Alkotmányának 148. cikke értelmében a nemzeti bíróságoknak az uniós jogot kell alkalmazniuk minden olyan esetben, amikor a nemzeti jogszabály azzal ellentétes rendelkezést tartalmaz, azonban a *belső jog* és a *belső jogi norma* kifejezések alatt csak a jogszabályi hierarchiában alkotmány alatt elhelyezkedő normák értendők. Ennek

51 ORBÁN: *i. m.*, 53.

52 CHALMERS, Damian *apud*. TRÓCSÁNYI: *i. m.*, 74.

53 C-202/11. sz. ügy, *Anton Las v. PSA Antwerp NV*.

54 C-51/08. sz. ügy, *Bizottság v. Luxemburg*.

55 C-151/12. sz. ügy, *Bizottság v. Spanyolország*.

56 DRINÓCZI Tímea: *Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának?*, MTA Law Working Papers, 2016/15, 4–5.

57 C-221/17. sz. ügy, *M. G. Tjebbes, G. J. M. Koopman, E. Saleh Abady, L. Duboux v. Minister van Buitenlandse Zaken*.

58 GYENEY Laura: *Uniós polgárság a nemzeti jogrendszer kontextusában. Az EUB Delvigne és Tjebbes ítéleteinek elemzése*, *Iustum Aequum Salutare*, 2020/3, 5–27, 16.

59 Ezen álláspontját Románia Alkotmánybírósága már a 2003/148. döntésében kimondta, – jelentős módon – elkülönítve egymástól az alkotmányos rendelkezéseket és a törvényeket.

tükrében a 148. cikk rendelkezései nem biztosítanak az uniós jog számára elsőbbséget Románia Alkotmányával szemben.

Megfigyelhető továbbá, hogy amíg a nemzeti alkotmányok esetében *felsőbbségről* beszélünk, addig az uniós jog tekintetében az *elsőbbség* szóhasználat a bevett.⁶⁰

A szakirodalomban megfogalmazott nézet szerint a felsőbbség függőleges, míg az elsőbbség vízszintes síkon értendő.⁶¹ Ily módon ugyan az uniós jog elsőbbséggel bír a belső jog előírásaival szemben, ám rá nézve is érvényes a nemzeti alkotmányok felsőbbségének elve. Az Alkotmány tekintetében nem csupán a rendelkezéseinek, hanem a felsőbbségének tiszteletben tartása is kötelező. Ezzel szemben az uniós jog számára biztosított elsőbbség pusztán *relatív előny*, hiszen az csak elsőbbségéről szól, felsőbbségéről nem.⁶²

Hasonló álláspontra helyezkedett a spanyol Alkotmánybíróság, amikor kimondta, hogy az uniós jog elsőbbséget élvez abban az értelemben, hogy előírásai a belső joggal szemben előnyben részesülnek ugyanakkor, a spanyol Alkotmány – a csatlakozásból fakadóan – felsőbbséggel bír még az uniós joggal szemben is.⁶³ A spanyol Alkotmánybíróság értelmezésében az uniós jog elsőbbsége (*primacia*) nem érinti a spanyol Alkotmány felsőbbségét (*supremacia*), tehát „*abban a hipotetikus esetben, ha az uniós jog fejlődése a spanyol Alkotmánnyal nem lenne összeegyeztethető, a végső döntés joga a spanyol Alkotmánybíróságé marad*”.⁶⁴

Összességében, a tagállami alkotmányok felsőbbségének elve kapcsán kijelenthető, hogy a nemzeti alkotmánybíróságok megpróbálják döntéseikkel relativizálni az uniós jog *Internationale Handelsgesellschaft* ügyben kimondott alkotmányokkal szembeni abszolút elsőbbségét.⁶⁵ Kezdetben az alapjogi, majd a szuverenitásteszt nyújtott megfelelő eszközt erre, mára azonban az identitásteszt vált a nemzeti alkotmánybíróságok hivatkozási alapjává.

4. Az európai jog elsőbbsége mint elv

Az uniós jog tagállamok alkotmányosaival szembeni abszolút elsőbbségének alapját az EUB gyakorlata, elvei és érvelése adja (többek között az olyan nagy ívű, az elsőbbség kérdését tisztázó döntései, mint például az 1963. február 5-i *van Gend & Loos*, az 1964. július 15-i *Costa* vagy a már említett 1970. december 17-i *Internationale Handelsgesellschaft*

60 Románia Alkotmányának 1. cikk (5) bekezdése kiemeli, hogy az Alkotmánynak és felsőbbségének betartása kötelező, mi több, az Alkotmánybíróságról szóló 142. cikk keretében is az Alkotmány felsőbbsége kerül megfogalmazásra. Ezzel szemben az Alkotmány 148. cikkének (2) bekezdése értelmében a csatlakozás következményeként az Unió alapító szerződése, valamint a többi, kötelező jellegű uniós szabályozás elsőbbséget élvez az ellentétes belső jogszabályokkal szemben.

61 SEVERIN: *i. m.*

62 SEVERIN: *i. m.*

63 A spanyol Alkotmánybíróság 2004. május 18./58. határozata, *apud.* AUGUSTIN Fuerea: *Aplicarea dreptului Uniunii Europene potrivit prevederilor Constituției României și ale altor norme de drept intern*, Revista Dreptul, 2019/6, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2021. 11. 20.).

64 VINCZE, CHRONOWSKI: *i. m.*, 240.

65 ORBÁN: *i. m.*, 41.

ítéletek). Az EUB ez irányú döntései azonban „csak levonják a következtetést azon körülményből, hogy az európai szerződések közvetlen jogi viszonyt létesítettek az Unió szervei és polgárai között, s ezzel megteremtettek egy autonóm, a tagállami jogtól független jogszintet”.⁶⁶

Az EUB egy 2021 végén kiadott közleményében, amellyel a román Alkotmánybíróság uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyban kialakított esetgyakorlatára reflektált, kifejtette, hogy az uniós jog értelmezése az EUB kizárólagos hatáskörébe tartozik, és ily módon hatáskörébe tartozik megadni az uniós jog elsőbbségének terjedelmét is.⁶⁷ Következésképpen az uniós jog elsőbbségét az EUB gyakorlata tükrében kell értelmezni.

Ahogy az EUB az *Internationale Handelsgesellschaft* ügyben hozott döntésében kiemelte: amennyire az uniós jog egységes érvényesülése engedi, az uniós jog figyelemmel van a tagállamok alkotmányaira és azok tiszteletben tartására,⁶⁸ ugyanakkor az uniós jog előírásaival szemben még a tagállamok alkotmányba foglalt rendelkezései sem élveznek elsőbbséget.⁶⁹

Az uniós jog elsőbbségét vallók ugyanakkor kiemelik, hogy az uniós jog elsőbbségének elve nem vonja maga után az ellentétes nemzeti jogszabály érvénytelenségét, hiszen az továbbra is alkalmazandó marad az Unión kívüli harmadik országok viszonyában.⁷⁰ Így tehát az egyes nemzeti alkotmányok sem veszítenek érvényességükből, hanem pusztán a konkrét ügyben kell mellőzni alkalmazásukat.⁷¹

Megfigyelhető, hogy a tagállami alkotmánybíróságok és az EUB gyakorlata között egy hatásköri konfliktus alakult ki, amelynek következtében két egymásnak ellenfeszülő nézet áll fenn az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyra vonatkozóan. E konfliktus feloldása a jövő egyik kiemelkedő kérdése az európai integráció útján.

5. Aktuális problémák az EUB *Euro Box Promotion* és mások döntése fényében

Az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszony fentebb vázolt kérdései Romániában az elmúlt években számos politikai, társadalmi és jogi konfliktushoz vezettek. Az ellentétek, az aktuális tendenciákat figyelembe véve, előreláthatóan a közeljövőben sem fognak feloldódni, mi több, elmérgesedésük várható.

Az EUB 2021. december 21-én határozott öt előzetes döntéshozatali eljárásra irányuló kérelemről, amelyek a Legfelsőbb Semmitő- és Ítéleszték, valamint a Bihar megyei törvényszék előtt tárgyalta ügyekben fogalmazódtak meg.⁷² Az előterjesztő nemzeti bíró-

66 HABERMAS: *i. m.*, 60.

67 Curtea de Justiție a Uniunii Europene. *Comunicat de presă nr. 230/21*, Luxemburg, 21 decembrie 2021.

68 VÁRNAY, PAPP: *i. m.*, 373.

69 FÁBIÁN Gyula: *Drept instituțional al Uniunii Europene*, Editura Hamangiu, Bukarest, 2018, 87.

70 OSZTOVITS András (szerk.): *EU-jog*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2012, 223.

71 FÁBIÁN: *i. m.*, 87.

72 C-357/19., C-379/19., C-547/19., C-811/19. és C-840/19. sz. egyesített ügyek, *Euro Box Promotion and others*.

ságok kiemelték, hogy a román Alkotmánybíróság döntései kötelező erejűek, emellett, ha a bírák nem tartják be e döntéseket, az – a hatályos törvények értelmében – fegyelmi vétségnek minősül.

E tekintetben a nemzeti bíróságok, számos egyéb kérdés mellett, előzetes döntéshozatal céljából a következőt fogalmazták meg: „*úgy kell-e értelmezni az uniós jog elsőbbségét, hogy az lehetővé teszi, hogy a nemzeti bíróság mellőzze az Alkotmánybíróság olyan határozatának az alkalmazását, amely határozatot az Alkotmánybíróság alkotmányossági jogvitával kapcsolatos ügyben hozott, és amely a nemzeti jog értelmében kötelező erejű?*”⁷³

Az EUB – esetgyakorlatát alapul véve – kimondta, hogy az uniós jog elsőbbségével ellentétes bármely olyan nemzeti szabályozás vagy gyakorlat, amelynek értelmében az alkotmánybíróságok döntései a nemzeti bíróságokra nézve kötelező erejűek, és a bírák kötelesek azt – fegyelmi vétség terhe mellett – hatáskörükben alkalmazni az uniós joggal szemben.

Az EUB ezen értelmezése figyelemre méltó és egyben nagyon megosztó törvény-módosítási folyamatot indított be. Az ügyészek és bírák jogállásáról szóló törvény-módosításáról szóló tervezet indoklásában Románia Kormánya hangsúlyozta, hogy az alkotmánybírósági döntések alkalmazásának mellőzését éppen az EUB döntése folytán kell kivezetni a fegyelmi vétségek köréből.⁷⁴ Ugyan a törvénytervezet egészét pozitívan véleményezte, az adott rendelkezés módosítása tekintetében mind a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsa,⁷⁵ mind a Törvényhozási Tanács⁷⁶ aggályainak adott hangot. A tervezettel elfogadott módosítás érzékenyen érinti a román társadalmat, és mint ilyen számos konfliktus forrása lehet az előttünk álló időszakban.

Romániában az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyt csak tovább terheli az alkotmánybírósági döntés–uniós jog között fennálló alkalmazási konfliktus, amelynek feloldására jelentős, ugyanakkor eredményességét tekintve még kérdéses próbálkozásokat tett a román jogalkotó.

6. Vizsgálható-e egy belső jogi norma alkotmányossága egy uniós jogi norma alapján?

Az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyban felmerül még egy, az előzőnél jóval gyakorlatiasabb kérdés: lehet-e uniós jogi normák alapján vizsgálni egy nemzeti jogszabály alkotmányosságát, vagyis szolgálhat-e az uniós jog viszonyítási pontként alkotmánybíráskodási eljárások keretében?

73 C-357-19 sz. ügy, *Euro Box Promotion and others*, 111. pont.

74 A törvénytervezet indoklása az alábbi linken érhető el: <https://www.senat.ro/legis/PDF/2022/22L612EM.PDF?fbclid=IwAR2Y-an375mAoXY8z3dQeAAZzOq13jppjHstDrAySC5Mj3zPfr5IXznoS1Gk> (letöltés ideje: 2022. 10. 17.).

75 A Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsának 2022/115. számú határozata.

76 A Törvényhozási Tanács 2022. 08. 23/969. számú véleménye.

Románia Alkotmánya 148. cikk (2) bekezdésében kimondja, hogy a csatlakozás következtében az Európai Unió alapító szerződéseinek előírásai, valamint a többi kötelező erővel bíró uniós jogszabály elsőbbséget élvez az ellentétes belső jogi normákkal szemben, a csatlakozási aktus előírásainak tiszteletben tartásával. Mi több, ugyanezen cikk (4) bekezdése értelmében a Parlamentnek, Románia Elnökének, a Kormánynak és a bírói hatóságnak garantálnia kell a csatlakozási aktusból és a (2) bekezdés előírásából fakadó kötelezettségek teljesítését.

Ezen alkotmányos rendelkezés alapján felmerül a kérdés, hogy lehet-e egy belső jogszabály alkotmányosságát vizsgálni azon okból, hogy nem felel meg egy uniós rendelkezésnek, és ezáltal sérti az Alkotmány 148. cikkének (2) bekezdését?

A román Alkotmánybíróság e kérdés tekintetében letisztult gyakorlattal rendelkezik, amely értelmében az uniós jogra mint *köztes normára* (Románia Alkotmánybírósága a „*normă interpusă*”⁷⁷ szókapcsolattal él) viszonyítási pontként lehet hivatkozni alkotmányossági kifogás keretében.⁷⁸

A román Alkotmánybíróság értelmezésében, annak érdekében, hogy egy uniós normát az alkotmánybíráskodás során viszonyítási pontként szolgáló normaként alkalmazni lehessen, az uniós jogszabálynak a következő feltételeknek kell megfelelnie:

1. kellően tisztának, pontosnak és egyértelműnek, vagy az EUB által egyértelműsítettnek, illetve;
2. alkotmányos szempontból bizonyos mértékben relevánsnak kell lennie.

Míg az első feltétel értelmezése nem vet fel jelentős kérdéseket, a második vonatkozásában felmerül, hogy egy norma milyen esetben tekinthető alkotmányos szempontból relevánsnak? Az elmúlt évtizedben számos alkotmánybírási döntés érintette a relevancia kérdését (ugyanakkor ezen döntések nem az uniós jog kapcsán születtek). A román Alkotmánybíróság 2010/942. döntésében hangsúlyozta, hogy az adott ügyben a jogalkotó mulasztása nem bír alkotmányos relevanciával, hiszen a fizetést kiegészítő illetmények nem tartoznak egyetlen alapjog tartalmi körébe sem. *Per a contrario*, a viszonyítási pontként szolgáló norma tartalmának érintenie kell legalább egy alapjogot annak érdekében, hogy alkotmányos relevanciával bírjon.⁷⁹

Hasonló értelmezéssel találkozhatunk számos más európai tagállam alkotmánybírási gyakorlatában. Például a cseh Alkotmánybíróság Pl. US 36/05 döntésében, amelyet 2007. január 16-án tett közzé, kimondta, hogy egy belső jogi norma–uniós irányelv viszonyra vonatkozó érvek abban az esetben támaszthatják

⁷⁷ A „*normă interpusă*” szókapcsolatot a román Alkotmánybíróság elsőként a 2011/668. döntésében használta, ám a fogalom az olasz Alkotmánybíróság gyakorlatából ered (*norme interposte*). A fogalomhasználatról bővebben lásd Mihaela MAZILU-BABEL: *Condițiile impuse pentru folosirea unei norme de drept al Uniunii Europene în cadrul controlului de constituționalitate*, Revista Dreptul, 2013/11, 181–191, 182.

⁷⁸ Az Alkotmánybíróság már számos döntést hozott az adott kérdés kapcsán, lásd pl. a román Alkotmánybíróság 2011/668. döntését vagy a román Alkotmánybíróság 2011/921. döntését. A román Alkotmánybíróság a 2014/157. döntésében például pont az EUMSZ 108. cikkének (3) bekezdése alapján vizsgálta egy belső jogi norma alkotmányosságát, annak az Alkotmány 148. cikkének (4) pontjával való összhangját. Az esetekről bővebben: Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios Constituțional*, Editura Hamangiu, Bukarest, 2020, 360–361.

⁷⁹ MAZILU-BABEL: *i. m.*, 187.

alá az alkotmányellenesség megállapítását, ha a viszonyítási pontként szolgáló uniós norma alapjogra vonatkozik.⁸⁰

A viszonyítási pontként szolgáló norma egyszerű alkotmányos relevanciája szükséges, de nem elégséges, hiszen az Alkotmánybíróság által megállapított feltételrendszer alapján a viszonyítási pontként szolgáló normának *bizonyos mértékben* kell alkotmányos relevanciával bírnia. A *bizonyos mérték* fogalmának – alkotmányos relevancia tekintetében történő – meghatározása nem mechanikus folyamat, esetről esetre változó, nem rendelkezik kötött tartalommal, és minden esetben figyelembe kell venni azon külső tényezőket, amelyek közvetett vagy közvetlen módon befolyásolják a vizsgált uniós norma alkotmányos relevanciáját.⁸¹

Ugyanakkor, amint azt a román Alkotmánybíróság a 2012/468. döntésében kimondta, a nemzeti bíróság előtt tárgyalt ügy (amelynek keretében az alkotmányossági kifogást megfogalmazták) tényállásának a viszonyítási pontként szolgáló norma által szabályozott tárgykörbe kell tartoznia, ellenkező esetben az alkotmányossági kifogás nem befogadható, még akkor sem, ha megfelel a fentiekben vázolt követelményeknek.⁸²

Románia Alkotmánybírósága esetgyakorlatának fényében tehát megállapíthatjuk, hogy van lehetőség egy uniós normára mint viszonyítási pontként szolgáló normára hivatkozni az alkotmánybíráskodás során, abban az esetben, ha a fent említett követelmények teljesülnek (ezek teljesülését minden megkeresés kapcsán az Alkotmánybíróság konkrétan vizsgálja).

7. Zárógondolatok

A fentebb vázolt kérdések megkerülhetetlenek az uniós jog–nemzeti alkotmányok viszonyban, ugyanakkor a jelenleg fennálló töréspontok nem zárják ki az ellentét konszenzusos nyugvópontra jutását. Mind az alkotmányos identitás fogalma körül fennálló problémák, mind az uniós jog viszonyítási pontként szolgáló normaként alkalmazása olyan kérdéskör, amely meghatározza napjaink közjogi gondolkodását. Mindazonáltal a fentebb vázolt kérdések folyamatos fejlődésben vannak, így megválaszolásukhoz elengedhetetlen a problémák mélyreható elemzése.

Az uniós jogot nem lehet pusztán adaptívan alkalmazni, hanem a tagállamok szerveinek, így a nemzeti alkotmánybíróságoknak is részt kell venniük annak alakításában, a róla szóló párbeszédben.⁸³ E párbeszéd a legkézenfekvőbb megoldás a bemutatni kívánt konfliktusok orvoslására.

80 A cseh Alkotmánybíróság Pl. US 36/05 döntése. Angol nyelven elérhető a www.uzoud.cz oldalon.

81 MAZILU-BABEL: *i. m.*, 189.

82 *Uo.*, 190.

83 SAJÓ András: *Miért nehéz tantárgy az együttműködő alkotmányosság?*, *Fundamentum*, 2004/3, 89–96, 89.

Irodalomjegyzék

1. BÁRD Petra: *A német Szövetségi Alkotmánybíróság a Lisszaboni Szerződésről*, Fundamentum, 2009/4, 148–151.
2. BLUTMAN László: *Szürkületi zóna: az Alaptörvény és az uniós jog viszonya*, Közjogi Szemle, 2017/1, 1–12.
3. DRINÓCZI Tímea: *A tagállami identitás*, MTA Law Working Papers, 2018/8.
4. DRINÓCZI Tímea: *Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának?*, MTA Law Working Papers, 2016/15.
5. DRINÓCZI Tímea: *Constitutional Identity in Europe: The Identity of the Constitution. A Regional Approach*, German Law Journal, 2020, 105–130.
6. FÁBIÁN Gyula: *Drept instituțional al Uniunii Europene*, Editura Hamangiu, Bukarest, 2018.
7. FÁBIÁN Gyula, LÁZÁR Laura: *Dreptul Uniunii Europene. Selecție de jurisprudență relevantă*, I. köt., Universul Juridic, Bukarest, 2017.
8. Augustin FUEREA: *Aplicarea dreptului Uniunii Europene potrivit prevederilor Constituției României și ale altor norme de drept intern*, Revista Dreptul, 2019/6, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2021. 11. 20.).
9. GYENEY Laura: *Uniós polgárság a nemzeti jogrendszer kontextusában. Az EUB Delvigne és Tjebbes ítéleteinek elemzése*, Iustum Aequum Salutare, 2020/3, 5–27.
10. Jürgen HABERMAS: *Esszé Európa alkotmányáról*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2012.
11. KÉRI Veronika, POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: *Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény E) cikkének értelmezéséről*, Jogesetek Magyarázata, 2017/1–2, 5–15.
12. Koen LENAERTS: *Constituțiile naționale și dreptul Uniunii Europene – interacțiuni la intersecția pluralismului constituțional cu adeziunea la valori commune*, Revista Română de Drept European (Comunitar), 2019/2, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2021. 11. 20.).
13. MARTONYI János: *Differenciáció vagy dezintegráció? Megújítva megőrizni*, Iustum Aequum Salutare, 2018/2, 7–20.
14. Mihaela MAZILU-BABEL: *Condițiile impuse pentru folosirea unei norme de drept al Uniunii Europene în cadrul controlului de constituționalitate*, Revista Dreptul, 2013/11, 181–191.
15. ORBÁN Endre: *Alkotmányos identitás az Európai Unióban*, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020.
16. SAJÓ András: *Miért nehéz tantárgy az együttműködő alkotmányosság?*, Fundamentum, 2004/3, 89–96.
17. SAJÓ András, UÍTZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2019.
18. Adrian SEVERIN: *Raportul dintre Constituția României și legislația UE (Constituția României în dreptul UE și dreptul UE în Constituția României)*, Revista Dreptul, 2020/2, www.sintact.ro (letöltés ideje: 2021. 11. 20.).
19. SOMSSICH Réka: *Az alkotmányos identitás a francia és a belga alkotmánybírósági gyakorlatban*, Alkotmánybírósági Szemle, 2018/2, 9–19.
20. TRIBL Norbert: *A nemzeti alkotmányok funkcionális változásai*, Miskolci Jogi Szemle, 2019/1, 113–123.
21. TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái. Alkotmányos identitás és európai integráció*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2014.

22. Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios Constituțional*, Editura Hamangiu, Bukarest, 2020.
23. VARGA Zs. András: *Az alkotmánybíróságok szerepe a nemzeti/alkotmányos önazonosság védelmében*, *Iustum Aequum Salutare*, 2018/2, 21–28
24. VÁRNAY Ernő, PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*, CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2010.
25. VINCZE Attila, CHRONOWSKI Nóra: *Magyar alkotmányosság az európai integrációban*, HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2018.

Egyéb források

1. Curtea de Justiție a Uniunii Europene. *Comunicat de presă nr. 230/21*, Luxemburg, 21 decembrie 2021.

NÓTÁRI TAMÁS

Baráti és családi viszonyok Cicero leveleiben II.

Relations of Friendship and Family in Cicero's Correspondence II

Abstract: In the first part of the study, after having presented the general features of the Ciceronian *corpus* of letters, their basic characteristics and formal features, the author analysed the concept of friendship in the epistles on the one hand and Cicero's relationship with Atticus (the addressee of half of his letters and his most enduring and closest friend) on the other. In the second part of the study, he focuses on the family ties that emerge from Cicero's letters: first, Cicero's relationship with his wife, Terentia, and his children, Tullia and Marcus, is analysed, followed by the emergence of grief over the death of his daughter Tullia and the role of friends as *consulatores* in the period of mourning, which at the same time completes the Roman concept of *officia amicitiae* outlined in the previous part.

Keywords: Cicero, correspondence, ancient Rome, friendship, family relations, Tullia, Marcus, *consulatores*

Összefoglaló: A tanulmány első részében a cicerói levél*corpus* általános jellemzőinek, a levelek alapvető jellegzetességeinek és formai jegyeinek bemutatását követően egyfelől az *epistulák*ban megjelenő barátságkonceptiót, másfelől Cicéronak Atticushoz (vagyis levelei felének címzettjéhez, valamint legtartósabb és legközelebb barátjához) fűződő viszonyát elemzi a szerző. A tanulmány második részében a cicerói levelekből körvonalazódó családi szálakra fókuszál: először Cicéronak feleségéhez, Terentiához, illetve gyermekeihez, Tulliához és Marcushoz fűződő kapcsolatát elemzi, majd a leánya, Tullia halála feletti gyász megjelenését és a gyászidőszakban a barátok vigasztalói (*consulatores*) szerepét vizsgálja, amely egyúttal teljesebbé teszi az előző részben vázolt *officia amicitiae* római koncepcióját.

Kulcsszavak: Cicero, levelezés, ókori Róma, barátság, családi viszonyok, Tullia, Marcus, *consulatores*

1. Terentia, Tullia és az ifjabb Marcus a cicerói levelek tükrében

Cicero és Terentia házassága kapcsán a szakirodalomban számos vélemény fogalmazódott meg. Petersson szerint a házasság nem volt boldogtalan, bár nyilván feszültségeket szülhetett Terentia Cicéronál előkelőbb származása és családjának eredetileg vagyonosabb helyzete.¹ Mitchell szerint a válás elsődlegesen Terentia ma-

1 Torsten PETERSSON: *Cicero*, University of California Press, Berkeley, 1920, 206.

gatartására volt visszavezethető, Cicero Pompeius veresége utáni (Kr. e. 48 őszi) brundisiumi tartózkodása kapcsán tanúsított ellenszenves hozzáállására és leánya, Tullia iránti fukarságára.²

A szakirodalmi álláspontok legfőbb forrásai egyrészt Cicero levelei – a közvetlenül Terentiának írottak, illetve azok, amelyekben Cicero Atticusnak számolt be családi élete alakulásáról –, valamint Plutarkhos életrajza, amely a Cicero iránt mélységesen elkötelezett titkár és barát, Tiro feljegyzésein alapult.³ A plutarkhosi beszámoló szerint Terentia sem Cicerót, sem Tulliát nem látta el kellő anyagi támogatással a közös, illetve Cicero által felhalmozott vagyonból a brundisiumi időkben, ő maga nem csatlakozott férjéhez, lányát kellő pénzügyi háttér nélkül küldte apjához, adósságokat halmozott fel, s a római ház számos ingóságát pénzzé tette, Cicero pedig egyrészt ezen okokból vált el Terentiától, másrészt pedig azért, hogy elvehesse Publiliát.⁴ A levelekből azonban némiképp eltérő kép rajzolódik ki: Terentia azért nem ment Brundisiumba, mert erre Cicero kifejezetten megkérte,⁵ Tullia biztonságban érkezhett meg apjához,⁶ aki mellett hosszabb időt töltött, Cicero pedig csupán a válás után vette egyáltalán tervbe az új házasságot.⁷

A házasfelek közötti pénzügyi természetű feszültségek nyilvánvalóan Terentia családi okokból komolyabb pénzügyi bázisára, részint a nem ritkán komoly pénzzavarral küzdő Ciceróénál jobb gazdálkodására voltak visszavezethetők.⁸ Cicero száműzetése idején Terentia eladta bizonyos ingatlanait, amit férje helytelenített, attól tartva, hogy ezzel az ifjabb Marcus egzisztenciáját teszi kockára.⁹ Mivel Cicero száműzetése, az *aquae et igni interdictio* a házasság vagyoni jogi hatásait is *ispo iure* megszüntette, a család anyagi biztonsága már csak azért is megrendült, mert amennyiben Cicero vagyonát elkobozzák, a hozományként hozzá került, Terentia családjától származó vagyon is elvész¹⁰ – ezen körülmény indokoltta tehette Cicero aggodalmát afelett, hogy Terentia az ingatlanok eladásával még bizonytalanabbá teheti közös gyermekeik jövőjét. A vagyonvesztés nem következett be, amit többek között az is bizonyít, hogy Cicero még Tullia halála után is megbízhatta Atticust azzal, hogy az ifjabb Marcus athéni tanulmányainak költségeit ingatlanjainak bérleti díjából fedezze.¹¹

A cicerói levelezésben Terentia 92 alkalommal kerül említésre, illetve történik rá (legtöbbször jól azonosíthatóan) utalás,¹² egyfelől Cicero neki írott, a száműzetéstől Kr. e. 47-ig datálható leveleiben (az *Ad familiares* 14. könyvének 24 *epistulájában*),

2 Thomas N. MITCHELL: *Cicero, the senior statesman*, Yale University Press, New Haven, 1991, 273.

3 Jo-Marie CLAASSEN: *Documents of a Crumbling Marriage. The Case of Cicero and Terentia*, Phoenix, 50. köt., 1996/3–4, 208–232. 208.

4 Plut. *Cic.* 41, 2–6.

5 *Cic. fam.* 14, 10.

6 *Cic. fam.* 14, 9.

7 *Cic. Att.* 12.11.

8 CLAASSEN: *i. m.*, 213; Suzanne DIXON: *Family finances: Tullia and Terentia = The family in ancient Rome. New Perspectives*, szerk. Beryl RAWSON, Croom Helm, London–Sydney, 1986, 93–120, 105.

9 *Cic. fam.* 14, 1, 5.

10 CLAASSEN: *i. m.*, 213.

11 *Cic. Att.* 12, 34, 3.

12 CLAASSEN: *i. m.*, 215.

másfelől az Atticusnak és másoknak írott levelekben. Terentiától egyetlen levél sem maradt fenn, bár nyilván sokszor írt férjének, ahogy ez Cicero válaszleveleiből is kiderül. Az Atticusnak írott levelekben Terentia 44 alkalommal kerül említésre, amelyek fele egyértelműen pozitív hangvételű (olykor persze az említés nem több, mint Terentia üdvözlölete férje bizalmas barátja felé).

Az *Ad familiares* 14. könyvének első négy, Kr. e. 58 áprilisa és novembere között íródott levele a leghosszabb és legbizalmasabb hangvételű *epistula*, amely – a címzés szerint a családtagok mindegyikéhez, valójában azonban – Terentiához íródott.¹³ A Kr. e. 50 októberében Ciliciából hazatérőben írott levél, amelyben Cicero több gyakorlati ügy elintézéséért mondott köszönetet Terentiának, szintén közvetlen, feszültségmentes tónusú, amint ezt a „*suavissima*” és „*optatissima*” jelzők is mutatják.¹⁴ Egy Kr. e. 49 januárjában kelt, Atticusnak írott levélben Cicero pénzügyi kérdéseket taglalva tudatta barátjával, hogy Terentiával egy véleményen vannak az ügyben¹⁵ – az utalás itt is kiengesztült viszonyra enged következtetni.¹⁶ A Kr. e. 49 februárjában Terentiának és Tullianak írott levél a „*duabus animis meis*” *appositió*val változatlanul harmonikus kapcsolatot sejtet.¹⁷ A következő néhány év Terentiának címzett levelei rendkívül rövidek és tömörek, ám ez nem feltétlenül jelzi a viszony megromlását, könnyen lehet, hogy pusztán a feszült politikai helyzet indokolta a lapidáris közléseket a házastársak között – ezt látszik alátámasztani az is, hogy olykor az ebben az időben Atticusnak írott levelek sem sokkal hosszabbak.¹⁸

A Kr. e. 48. november végén Terentiának írott levélben Cicero aggodalmának ad hangot Tullia romló egészségi állapota felett,¹⁹ s a családi feszültségeket Tullia Kr. e. 47-ben bekövetkezett válása Dolabellától – Caesar környezetének egyik legbefolyásosabb tagjától –, illetve a válás politikai és vagyoni vetületei (így például Tullia immáron teljes egészében kifizetett²⁰ hozományának visszakövetelése az elvált férjtől) felszínre hozhatta.²¹ Komoly feszültségforrást jelentett Terentia végrendeletkérdése – mivel házasságuk Ciceroval *matrimonium sine manu* volt, a közös gyermekek anyjuk után nem törvényes, hanem csak végrendeleti örökösök lehettek –, aminek elhúzódása, illetve a bizonytalan politikai helyzetben fenyegető vagyonek Kobzás veszélye többször is panaszra indította a gyermekei sorsáért aggódó Cicerót.²²

Ugyanakkor éppen a Cicerót esetlegesen fenyegető vagyonek Kobzás veszélye, illetve ettől való félelme kapcsán a szakirodalomban felmerült Terentia és Cicero válása okán egyazon – meggyőzőnek tűnő – magyarázat is, ami nem a házasság közötti feszültségekkel indokolta a *divortium*ot. Mivel a válás során Cicerónak vissza kellett fizetnie Terentia számára a házasságkötéskor kapott hozományt, így ezen vagyonek

13 Cic. *fam.* 14, 1–4.

14 Cic. *fam.* 14, 5, 2.

15 Cic. *Att.* 7, 13, 3.

16 CLAASSEN: *i. m.*, 218.

17 Cic. *fam.* 14, 14.

18 CLAASSEN: *i. m.*, 218.

19 Cic. *fam.* 14, 19.

20 Cic. *Att.* 11, 1, 4.

21 CLAASSEN: *i. m.*, 219.

22 Cic. *Att.* 11, 16, 5; 11, 9, 3.

immáron nem fenyegette az elkobzás veszélye, és amennyiben erről Terentia megfelelően végrendelkezik, úgy Tullia és az ifjabb Marcus jövőjéről biztosabban gondoskodhattak. A forrásokból ugyanakkor ezen feltételezés közvetlenül nem igazolható, legfeljebb *argumentum e silentio* alapján vélelmezhetjük, hogy amennyiben a válást komolyabb és kibékíthetetlen ellentétek előzték volna meg, úgy azoknak le kellett volna valamiképpen csapódnuk Cicero Atticusnak írott leveleiben.²³

Cicerónak az ifjabb Marcus és Tullia iránt megnyilvánuló apai szeretete és értük érzett aggodása a levelek tükrében vitán felül áll,²⁴ ugyanakkor a szakirodalom – nyilvánvalóan szintén a források tükrében – megkockáztatta azt a felvetést is, hogy Ciceróhoz lánya, Tullia sokkal közelebb állt, mint az ifjabb Marcus.²⁵ Felmerül a kérdés, hogy amennyiben ez így van, úgy ez mennyiben felelt meg a római társadalmi szokásoknak és elvárásoknak, kivált a fiúgyermek felé támasztott *imitatio patris* követelményének, illetve az e követelmény teljesítéséhez joggal elvárt apai támogatás igényének. Ennek kapcsán indokoltnak látszik megvizsgálni egyrészt a két gyermek képzésének és iskoláztatásának útját és az erre fordított szülői erőfeszítést, másrészt a felnőttkori karrier előkészítését, ami az ifjabb Marcus esetében nyilvánvalóan a politikai pályát, Tullia esetében pedig a házasság révén elérendő megfelelő társadalmi státust jelentette.

A kor társadalmi rendjének megfelelően Cicero nyilván nagyobb figyelmet szentelt fia képzésének, de az arisztokrata – vagy legalábbis felsőbb osztályhoz tartozó – *domus* megfelelő képzést nyújtott a leánygyermeknek is a görög és római irodalomban, költészetben, bölcséletben és politikai ismeretekben,²⁶ így tehát alighanem Tullia szintén használhatta apja könyvtárát, és iránymutatást kapott tőle olvasmányait illetően.²⁷ Tullia műveltségét bizonyítják apjának írott levelei²⁸ – bár ezeket csupán utalásokból ismerjük –, érdeklődése az apjának címzett levelek, valamint a politikai események (így például forrásszerűen igazolhatóan a Kr. e. 49-es év fordulatai) iránt.²⁹ Tény azonban, hogy míg az ifjabb Marcus gyermek- és fiatalkori képzése kapcsán részleteket is megtudunk Cicero levelezéséből, Tullia esetében erről nem értesülünk.³⁰

Az ifjabb Marcus oktatása már Kr. e. 59-ben egy Atticus-levélben szóba kerül, amely Aristodemust említi meg név szerint, aki a két fiú, Marcus és Quintus tanítója lehetett.³¹ Egy néhány héttel későbbi levélben Cicero fia nevében egy görög mondattal

23 CLAASSEN: *i. m.*, 223.

24 Judith P. HALLETT: *Fathers and Daughters in Roman Society: Women and the Elite Family*, Princeton University Press, Princeton, 1984, 134; Teresa CARP: *Two Matrons of the Late Republic*, *Women's Studies* 1981/8, 189–200.

25 Emiel EYBEN: *Fathers and Sons = Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, szerk. Beryl Rawson, Oxford University Press, Oxford, 1991, 114–143, 139.

26 Thomas SPÄTH: *Cicero, Tullia, and Marcus: Gender-Specific Concerns for Family Tradition? = Children, Memory, and Family Identity in Roman Culture*, szerk. Véronique DASEN, Thomas SPÄTH, Oxford University Press, Oxford, 2010, 147–172, 150.

27 Beryl RAWSON: *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 156.

28 Cic. *Att.* 10, 2, 2.

29 Cic. *Att.* 10, 8, 1.

30 SPÄTH: *i. m.*, 151.

31 Cic. *Att.* 2, 7, 5.

köszönti Atticust,³² ami azt engedi valószínűsíteni, hogy a fiú jó haladt tanulmányai-val, s e mondatot maga fogalmazta. Ezen levélhelyekből kitűnik, hogy egyfelől Cicero komoly figyelmet fordított fia képzésére, másfelől az unokatestvérek együtt tanultak, s hogy az oktatás kétnyelvű volt.³³

Cicero aktívan részt vett fia és unokaöccse oktatásában, amint ezt Kr. e. 54-ben Quintushoz írott levele is bizonyítja, amelyben felajánlja, hogy személyesen foglalkozik majd unokaöccsével, miután komolyabb tanítási gyakorlatra tett szert fia képzése során;³⁴ az általa nyújtott szónoki képzés a Paeonius adta alapokat volt hivatott fejleszteni az *ars declamatoria* területén.³⁵ A két ifjú legfontosabb tanára Dionysius, Atticus szabadosa volt – Kr. e. 54 júliusában Cicero arra kérte Atticust, hogy mielőbb keresse fel, hogy megkezdődhessen a fiúk képzése.³⁶ Kr. e. 51-ben Dionysius már mindenképp a cicerói háznép tagja volt, s bár Atticusnak írott levele tanúsága szerint a növendékeket olykor elkészerítette tanáruk kolerikus természete, Cicero művelt, elkötelezett és növendékeit szerető pedagógusként vette védelmébe a tanárt.³⁷ Véleménye azonban hamarosan megváltozott, Kr. e. 49-ben felmondott az immáron inkompetensnek tekintett nevelőnek,³⁸ s utóbb felpanaszolta hálátlanságát is.³⁹ Marcus Kr. e. 45/44-es athéni tanulmányai kapcsán Cicero szintén Atticusnak számolt be arról, miként kíséri figyelemmel és felügyeli fia előmenetelét, illetve nyilatkozott elismeréssel az ifjabb Marcus íráskészségének és stílusának fejlődéséről.⁴⁰ Kr. e. 44 májusában tervbe vette, hogy felkeresi fiát Athénban, hogy személyesen győződhessen meg ottani életmódjáról és tanulmányi előmeneteléről.⁴¹ E látogatásra végül nem került sor, de több tanárt, így Leonidast és Herodest is megbízta vele, hogy rendszeresen számoljanak be fia tanulmányairól.⁴² C. Trebonius viszont ellátogatott Kr. e. 44 májusában Athénba, és elismeréssel gratulált az apának fia eredményeihez,⁴³ valamint meghívta az ifjabb Marcust Asiába azzal, hogy tanára, Cratippes is elkísérheti,⁴⁴ s így tanulmányait sem kell megszakítania.⁴⁵

Olykor Cicero fia akaratával ellentétesen is beavatkozott a tanárok módszereibe, így például megtiltotta neki, hogy látogassa Gorgias előadásait, aki állítólag kicsapongásra és italozásra csábította az ifjút.⁴⁶ Ezen, Plutarkhostól származó indokolást mellőzve ugyan, de az ifjabb Marcusnak Tíróhoz írott leveléből kiderül, hogy Kr. e. 44 nyarán

32 Cic. *Att.* 2, 9, 4.

33 SPÁTH: *i. m.*, 151.

34 Cic. *Q. fr.* 2, 13, 2; 3, 4, 6.

35 Cic. *Q. fr.* 3, 3, 4.

36 Cic. *Att.* 4, 15, 10.

37 Cic. *Att.* 6, 1, 12.

38 Cic. *Att.* 8, 4, 1–2.

39 Cic. *Att.* 8, 10.

40 Cic. *Att.* 14, 7, 2.

41 Cic. *Att.* 14, 16, 3.

42 Cic. *Att.* 14, 16, 3–4.

43 Cic. *fam.* 12, 16, 1.

44 Cic. *fam.* 12, 16, 2.

45 SPÁTH: *i. m.*, 154.

46 Plut. *Cic.* 24, 8.

apja valóban megtiltotta, hogy kapcsolatban maradjon Gorgiasszal.⁴⁷ Bár az ifjú Marcus hasznosnak ítélte Gorgias óráit, alávetette magát apja akaratának.⁴⁸ Cicero arról is gondoskodott, hogy athéni tanulmányai során Marcus megfelelő, vagyis saját, illetve apja rangjához méltó színvonalon élhessen,⁴⁹ aminek fedezetét – többek között – az ingatlanok bérbeadásából befolyt összegek fedezték.⁵⁰ A mércét a többi szenátor (Bibulus, Acidinus és Messala) Athénban tanuló fiának életmódja nyújtotta,⁵¹ vagyis az ifjabb Marcus mintegy apja rangját volt hivatott reprezentálni Athénban.⁵²

Tullia sorsát szintén a család, illetve a családfő rangjának és politikai befolyásának emelése determinálta mint cél. Apja Kr. e. 67 decemberében jegyezte el C. Calpurnius Piso Frugival,⁵³ a házasságkötés pontos idejét nem ismerjük, tény viszont, hogy Cicero mint vejét említi Pisót Kr. e. 63-ban a *Negyedik Catilináriában*.⁵⁴ (Természetesen az sem zárható ki, hogy a házasságkötésre csak valamivel később került sor, és a *gener* említése csak lánya jövődöbelijére vonatkozott.⁵⁵) Piso, aki Kr. e. 58-ban *praetor* lett, Kr. e. 58 végén vagy Kr. e. 57 elején halt meg, vagyis az ekkor húszéves Tullia megözvegyült. Kr. e. 56-ban jegyezték el Furius Crassipesszel, a Kr. e. 51-es év majdani *quaestor*ával,⁵⁶ a házasságkötésre röviddel ezt követően, a válásra pedig Kr. e. 51-ben kerülhetett sor.⁵⁷ Ciliciába utazása előtt Cicero már elkezdett új férjet keresni Tullia számára, de távollétében ennek intézését, illetve magát a döntést is Terentia és Tullia vette kézbe, Cicerót pedig úgymond kész tények elé állították – a házasságkötésre Dolabellával Kr. e. 50 májusában vagy júniusában került sor,⁵⁸ ami Cicerót politikailag kényes helyzetbe hozta, mivel Dolabella volt az, aki *crimen maiestatis* és *ambitus* miatt vádat emelt Cicero ciliciai hivatali elődje, Appius Claudius Pulcher ellen – akivel Cicero megpróbálta fenntartani a jó viszonyt –, ezzel megakadályozva annak *triumphus*át.⁵⁹ Ennek megfelelően Kr. e. 50 augusztusában Appius Claudiushoz írott levelében Cicero megdöbbenésének adott hangot, amiért családjá tudta és beleegyezése nélkül hozta tető alá a házasságot.⁶⁰

Collins és Späth – az Atticus-levelekre alapozott⁶¹ – okfejtését követve érdemes rekonstruálni Tullia Dolabellával kötött házasságának alternatíváit és előkészületeit.⁶²

47 Cic. *fam.* 16, 21, 1.

48 Cic. *fam.* 16, 21, 6.

49 Cic. *Att.* 12, 24, 1; 12, 32, 2.

50 Cic. *Att.* 14, 7, 2.

51 Cic. *Att.* 12, 32, 2.

52 SPÄTH: *i. m.*, 154.

53 Cic. *Att.* 1, 3, 3.

54 Cic. *Cat.* 4, 3.

55 RAWSON: *i. m.*, 247; Patricia A. CLARK: *Tullia and Crassipes*, Phoenix, 45. köt., 1991, 28–38, 33; Susan TREGGIARI: *Terentia, Tullia and Publilia: The Women of Cicero's Family*, London, 2007, 43.

56 Cic. *Q. fr.* 2, 4, 2; *fam.* 1, 7, 11.

57 SPÄTH: *i. m.*, 159.

58 Cic. *fam.* 8, 13, 1; TREGGIARI: *i. m.*, 97.

59 Cic. *fam.* 3, 10. 11. 12.

60 Cic. *fam.* 3, 12, 2.

61 Cic. *Att.* 5, 4, 1; 5, 21, 14; 6, 1, 10.

62 John H. COLLINS: *Tullia's Engagement and Marriage to Dolabella*, Classical Journal, 47. köt., 1951, 164–168, 164; SPÄTH: *i. m.*, 161. és köv.

Cicero Kr. e. 51 májusában írott levele⁶³ alapján eredetileg három férjjelölt jöhetett számításba: egy meg nem nevezett férfi, akivel Cicero azért nem kalkulált érdemben, mert Terentia számára nem tűnt elfogadhatónak; Servius, akit alighanem Servius Sulpicius Rufus, Cicero jogtudós barátja és Postumia fiaként azonosíthatunk, s akit Servilia, Brutus anyja protezsált; valamint egy harmadik, Pontidia által kommandált férfi. A Kr. e. 50 februárjában írott, Atticusnak címzett válaszlevélből kiolvasható, hogy Atticus Serviust pártolta, mivel Pontidiát és jelöltjét komolyan vehetetlennek ítélte.⁶⁴ Egy héttel későbbi levélből az tűnik ki, hogy Cicero már Pontidia jelöltje mellé tenné le a voksot – szemben Serviusszal –, idézve Atticus kijelentését, miszerint örülne, ha Cicero visszatérne a gyökereihez (*vetus grex*).⁶⁵ Ezen gondolatát és a hozzá tartozó instrukciókat meg is írta Terentiának és Tullianak, de a levél nyilván csak hat-nyolc hét múlva, tehát április közepén ért Rómába.⁶⁶ Pontidia jelöltje alighanem Marcus Pontidius, egy arpinumi lovagrendi nemzetség sarja, Cicero „földije” (*municeps noster*)⁶⁷ lehetett, vagyis egy olyan férfi, aki Tullia számára tisztességes, de semmiképpen sem a római elitből származó férjjelöltnek minősült,⁶⁸ s e lehetőség nyilvánvalóan sem Terentia, sem Tullia számára nem tűnt kecsegtetőnek, hiszen Rómában már februárban hírek kaptak lábra a Tullia és Dolabella között készülõ házasságról.⁶⁹ Az elõkészületeket nyilván Terentia tette meg, s mivel a Pontidiusra vonatkozó férji döntés csak késve érkezhett Rómába, semmi sem gördíthetett akadályt anya és lánya elé, hogy az arpinumi lovag helyett a római arisztokrácia tagját, Dolabellát válasszák – Cicero csak áprilisban értesült az eseményekről, vagyis az eljegyzés tényéről,⁷⁰ ami Cicerót és családját nem a *vetus grex* irányába, hanem a rangbeli emelkedés felé mozdította.⁷¹

Terentia és Tullia azon döntése tekintetében, hogy Tullia következõ férje „megfelelõ” választás legyen, vagyis a római elitbõl kerüljön ki, a szakirodalomban felbukkant azon feltételezés, hogy választásuk – és a Dolabellával lebonyolított tárgyalások, illetve az eljegyzés nyelbe ütése, még mielõtt Cicero Ciliciából érdemben állást tudott volna foglalni a kérdésben – nélkülözötte a körütekintést, s nem vették tekintetbe, hogy Dolabella személyével politikailag kínos helyzetbe hozhatják Cicerót.⁷² Az ezzel szemben álló nézetek, miszerint Terentiát és Tulliát mi sem jellemezte kevésbé, mint holmi politikai naivitás, s hogy döntésüket elsõsorban társadalmi és politikai, nem pedig személyes rokonszenv által vezérelve hozták meg, jóval helytállóbbnak látszik.⁷³ Ezen álláspontot értelemszerûen Cicero levelei támasztják alá, amelyekbõl a Kr. e. 51/50-es évben egy Caesar körüli szövetségi rendszer látszik körvonalazódni, amelyhez Curio,

63 Cic. *Att.* 5, 4, 1.

64 Cic. *Att.* 5, 21, 14.

65 Cic. *Att.* 6, 1, 10.

66 COLLINS: *i. m.*, 167.; SPÄTH: *i. m.*, 162.

67 Cic. *Brut.* 246.

68 COLLINS: *i. m.*, 166.; SPÄTH: *i. m.*, 163.

69 Cic. *fam.* 8, 6, 1–2.

70 Cic. *Att.* 6, 6, 1.

71 SPÄTH: *i. m.*, 165.

72 CARP: *i. m.*, 196.

73 TREGGIARI: *i. m.*, 100.; Luca GRILLO: *Reading Cicero's ad Familiares 1 as a Collection*, *The Classical Quarterly* 2015/2, 655–668, 667.

Dolabella és Caelius – hogy csak Cicero leveleinek címzettjei, illetve a levelekben gyakrabban előforduló neveket említsük – csatlakoztak. Ezen politikai átrendeződést a Rómában tartózkodó, férje oldalán a közéletben maximálisan beavatott Terentia és az immáron hozzátvőleg 28 éves Tullia bizonyosan észlelte.⁷⁴

Az ifjabb Marcus esetében apja nemcsak képzésére, de politikai pályája esélyeire is nagy figyelmet fordított, ami a levelezésben először olyan módon jelent meg, hogy Kr. e. 58-as száműzetése során önváddal telt leveleiben aggódott azért, hogy saját bukása családjára és kivált fia majdani esélyeire is árnyékot vethet,⁷⁵ s hogy fiára csak az őt övező gyűlöletet és a nevét bemocskoló szégyent (*invidia, ignominia nominis*) hagyhatja.⁷⁶ A hazatérést követően természetesen Cicero önértékelése is helyreállt, és évekkel később már akként írt Caeliusnak, hogy a fiára hagyott név *amplum patrimonium*⁷⁷ lesz számára.⁷⁸

Hogy közvetlen képet nyerhessenek a politika hétköznapijairól és Kis-Ázsia életéről, Cicero fiát és unokaöccsét is magával vitte Kr. e. 51 nyarán Ciliciába, ahol egy időre rábízta őket az ifjabb Deiotarusra.⁷⁹ Utóbb az ifjak Ciceróval együtt Rodoszra, majd Athént útba ejtve tértek vissza Rómába.⁸⁰ A polgárháború kezdetén Cicero nem tudta eldönteni, hogy Itáliában maradjon-e, vagy csatlakozzék Pompeiushoz, illetve hogy fiát egyedül küldje-e Görögországba, vagy vele menjen.⁸¹ Meglehetősen rossz időzítéssel, Kr. e. 49-ben csatlakozott Pompeiushoz – amikor annak ügye már egyértelműen vesztesre állt – fiával, öccsével és unokaöccsével együtt,⁸² majd Kr. e. 47-ben Brundisiumba visszatérve fiát Caesar elé küldte mint követet.⁸³ (Marcus politikai karrierjét apja nem csupán egyengetni, de még elindítani sem tudta, hiszen a fiú apja halálakor mindössze 22 éves volt, de a neki biztosított képzés és beágyazottsága a római elitbe lehetővé tette számára, hogy utóbb bekerülhessen a *pontifexek collegium*ába, majd Kr. e. 30-ban *consul suffectus*i rangot érjen el.⁸⁴)

A levelezésben – még ha nem is bőségesen – találni az ifjabb Marcusról és Tulliaról személyesebb hangvételű jellemzéseket is. A száműzetésből Quintusnak írott levelében Cicero Tulliat mint a legszeretőbb, legszerényebb és legokosabb leányt jellemzi, vagyis „erénykatalógusában” szerepel a *pietas*, a *modestia* és az *ingenium* tradicionális római erénye.⁸⁵ Brundisiumból Terentiának küldött levelében Tullia *appositiói* a *virtus*, a *humanitas* és a *dignitas*,⁸⁶ amelyek szintén a hagyományos római értékrend megnyilvánulásai.⁸⁷ Marcus esetében is megjelenik a *dignitas*, a *fortitudo* és a *modestia*

74 GRILLO: *i. m.*, 67.

75 Cic. *fam.* 14, 1. 2. 3; *Att.* 3, 19. 23; *Q. fr.* 1, 3.

76 Cic. *Att.* 3, 23, 5.

77 Cic. *fam.* 2, 16, 5.

78 SPÁTH: *i. m.*, 166.

79 Cic. *Att.* 5, 17, 3; 5, 18, 4; 5, 20, 9.

80 Cic. *Att.* 6, 7, 2; *fam.* 14, 5, 1.

81 Cic. *Att.* 7, 13, 3; 7, 17, 1. 4; 8, 2, 4; 8, 3, 5.

82 SPÁTH: *i. m.*, 167.

83 Cic. *fam.* 14, 11. 15.

84 SPÁTH: *i. m.*, 169.

85 Cic. *Q. fr.* 1, 3, 3.

86 Cic. *fam.* 14, 11.

87 SPÁTH: *i. m.*, 171.

erénye.⁸⁸ E jellemzések alapján azonban nem zárhatjuk ki, hogy Cicero gyermekei kapcsán nem annyira személyes tulajdonságaikat vonultatta fel a levelekben, hanem a rangjabeli római fiataloktól és felnőttektől elvárt személyiségvonásokat sorolta fel, illetve domborította ki, lévén gyermekei is – akárcsak maga – a *domus Tulliana*, vagyis a Tullii Cicerones reprezentánsai a környezet felé,⁸⁹ amely feladatot akkor tudhaták a legméltóbban betölteni, ha mintegy őseik képmásaiként jelennek meg, amint Quintusnak írott levelében Tulliat is mint önnön szakasztott mását, illetve az ifjabb Quintust is mint apja tükörképét dicsérte.⁹⁰

2. Gyász és vigasz Cicero leveleiben

Tullia Kr. e. 45-ben bekövetkezett halála mélyen lesújtotta Cicerót, aki – többek között saját asturai villájába, illetve Atticus nomentumi birtokára elvonulva – a magányban igyekezett vigaszt találni. Barátai neki írott leveleit és a bölcséleti irodalmat olvasva fogalmazódott meg benne a gondolat, hogy egyrészt megírja a maga *Consolatióját* (amiből csupán töredékek maradtan ránk), illetve egyéb késői filozófiai műveit (többek között a *Tusculanae disputationest*), amelyek segítségére voltak a gyázmunkában, s hogy másrészt kápolnát (*fanum*) emeljen szeretett lánya emlékére. Felmerül a kérdés, hogy a hosszas tervezés és előkészületek ellenére végül miért nem került sor Tullia *fanumának* megépítésére. Cicerót feltehetőleg hosszabb, a *Consolatiótól* a *Tusculanae disputationesig* vezető gondolati folyamat készítette eredeti döntése megváltoztatására és a gyász emlékműépítés nélküli – mondhatni intellektuálisabb – feldolgozására.⁹¹

E korszak eleve is a visszavonulás és az elmélyülés idejét jelentette Cicero életében: a közélet helyett irodalmi munkásságának szentelte magát, Kr. e. 46-ban írta meg a *Brutust*, a *Paradoxa Stoicorumot* és az *Oratort*, illetve Kr. e. 46 végén kezdett dolgozni *Hortensius* című dialógusán. Ugyanerre az időszakra esett számos magánéleti változás is: Kr. e. 47-ben elvált Terentiától, és feleségül vette a nála jóval fiatalabb Publiliát. E házasság nem tartott soká, és röviddel Tullia halála után Cicero ismét a válás mellett döntött,⁹² Plutarkhos leírása szerint azért, mert az új feleség nemhogy nem osztozott a Tullia halála feletti gyászban, hanem azt – nyilván valamiféle féltékenységből – egyenesen könnyel viselte.⁹³

Kr. e. 46 végén az ekkor 33. évében járó Tullia, miután elvált harmadik férjétől, Dolabellától, akitől gyermeket várt, beköltözött Cicero római házába, és Kr. e. 45 január közepén fiúgyermeknek adott életet. Tullia a szülés után hozzávetőleg egy hónappal halt meg, és a gyermek sem sokkal élte túl.⁹⁴ Mivel az ezt követő hetekből nem maradtak

88 Cic. Att. 14, 7, 2; 14, 11, 2.

89 SPÁTH: *i. m.*, 171.

90 Cic. *Q. fr.* 1, 3, 3.

91 Walter ENGLERT: *Fanum and Philosophy: Cicero and the Death of Tullia*, Ciceroniana On Line 1/1, 2017, 41–66, 41.

92 ENGLERT: *i. m.*, 42.

93 Plut. *Cic.* 41, 8.

94 Cic. Att. 12, 12. 18. 29.

fenn Cicero által vagy neki írott levelek, a hamvasztás és a temetés részleteiről – amelyek nyilván a római szokásrendet követték – nem tudunk részleteket. A temetés után Cicero nem maradt Tusculumban, először Attiusnál időzött Rómában, majd asturai villájába költözött.⁹⁵

Ekkor határozta el, hogy – mivel az általa olvasott bölcséleti irodalomban nem találkozott megfelelő tartalmú és hangvételű művel – megírja a *Consolatiót*, amit a maga műfajában újszerű munkának szánt.⁹⁶ Ellentétben a dialógusok szokásával, amely legalább két beszélgetőpartnert – jelen esetben a vigasztalándót (*consolandus*) és a vigasztalót (*consolator*) – szerepeltettek, Cicero itt úgymond önmagával beszélgetve, vagyis mindkét szerepet magára öltve akart a maga számára vigaszt nyújtani, illetve találni.⁹⁷ A Lactantiusnál fennmaradt leírásból világosan kitűnik, hogy filozófiai igazolást igyekezett találni arra, hogy Tullianak emlékművet szenteljen,⁹⁸ s így elérje annak *apothéosisát* – ezen a ponton, illetve a lélek halál utáni sorsa kapcsán megfogalmazott elméleteiben feltehetőleg Krantór *Peri Penthous (A gyászról)* írott művéből.⁹⁹

Viszonylag hamar, már a március 11-én Atticusnak írott levélben előkerül a kápolna (*fanum*, illetve általánosabban *monumentum*) építtetésének a gondolata,¹⁰⁰ és már megemlíti az építész Cluatiust is, aki segítségére lesz a megvalósításban, és a hely kiválasztásának kérdése. Az épület célja egyértelműen Tullia *apothéosisa*,¹⁰¹ központi, sokak számára elérhető helyen kell állnia (*celebritas*), és „mindörökre” fenn kell maradnia.¹⁰² A hely kiválasztásánál számos lehetőség lebegett Cicero szeme előtt – Astura, több *hortus* a Tiberis mentén, Arpinum, Ostia és Tusculum –, amelyek előnyei és hátrányai folyamatos mérlegelés tárgyát képezték a Kr. e. 45 márciusa és júliusa között Atticusnak írott levelekben.¹⁰³ Utóbb azonban minden különösebb magyarázat nélkül feladta a *fanum* megépítésének tervét, s az a levelekben is csak mint egykori terv került újból említésre.¹⁰⁴ A magyarázat gyakorlati síkon alighanem abban keresendő, hogy az ingatlan, amelyre végül választása esett, Scapula birtoka, a caesari városrendezési tervekben érintett területté vált, s így külső körülmények folytán kényszerült feladni elképzelését – bölcséleti síkon Cicero feltehetően azért állt el a *fanum* tervétől, mert irodalmi munkásságában szublimáltabban dolgozhatta fel a gyászt, és nem szorult annak építmény formájában történő kifejezésére.¹⁰⁵

95 TREGGIARI: *i. m.*, 135.; David Roy SHACKLETON BAILEY: *Cicero*, Duckworth, London, 1971, 204.

96 Cic. *Att.* 12, 13.

97 Kasimir KUMANIECKI: *Die verlorene Consolatio des Cicero*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 1968/4, 27–47.; Han BALTUSSEN: *Cicero's Consolatio ad se. Character, Purpose and Impact of a Curious Treatise = Greek and Roman Consolations: Eight Studies of a Tradition and its Aftermath*, szerk. Han BALTUSSEN, Classical Press of Wales, Swansea, 2013, 67–91.

98 Lact. *div.* 1, 15, 16.

99 Cic. *Acad.* 2, 135; *Tusc.* 1, 115; 3, 12; 3, 71; ENGLERT: *i. m.*, 46.; Pierre BOYANCÉ: *L'apothéose de Tullia*, Revue des Études Anciennes, 46. köt., 1944, 179–184.

100 Cic. *Att.* 12, 18.

101 Cic. *Att.* 12, 12. 18. 19.

102 *Att.* 12, 19.

103 ENGLERT: *i. m.*, 50.

104 Cic. *Att.* 15, 15.

105 ENGLERT: *i. m.*, 52.

Az antik barátságfogalom szerint a vigasztalás, a gondok enyhítése egyértelműen a barát feladatai közé tartozott (*officium consolationis*).¹⁰⁶ Minthogy a levél egyfelől a lélek tükröződésének (*imago animi*), másfelől a szóbeli kommunikáció adekvát helyettesítőjének számított, így az *epistula* világos képet adott a levél írója és címzettje közti viszonyról, a barátság fokáról, jellegéről.¹⁰⁷ A levél útján nyújtott vigasz számos esetben lehetett indokolt, így például a címzett száműzetése esetén, de a legpregnansabban mégis halálesetek kapcsán lépett előtérbe.¹⁰⁸ Ugyanakkor már az antik stíluselmélet is vallotta, hogy a levél útján nyújtott vigasz korántsem állítja egyszerű feladat elé a levélíró.¹⁰⁹

A baráti levelezés egyik legfőbb kritériuma a társadalmi normáknak, illemszabályoknak megfelelő és egyúttal a felek közötti viszonyt is tükröző tónus megválasztása volt, amit rendszerint a *verecundia*, a *humanitas* és az *urbanitas* kifejezések írtak le.¹¹⁰ Amennyiben a levél írója és címzettje társadalmilag egyenrangú felek voltak, a levél megírására okot adó körülmény – példának okáért a címzett családjában bekövetkezett haláleset – értelemszerűen emocionális egyenlőtlenséget teremtett a vigasztaló (*consolator*) és a vigasztalandó (*consolandus*) között, amit a *consolator* volt köteles megfelelően megválasztott tónussal és stiluselemekkel enyhíteni.¹¹¹ Az elvárt udvariassági szint emelése – vagyis a levelezőpartner bölcsességének és higgadtságának olykor mértéken felülinek tűnő dicsérete – ugyanakkor számos esetben stíluseszközként, méghozzá a levél megírásának gyakorlati célját erősítő *instrumentum*ként jelent meg a cicerói levelezésben: lehetővé tette tanácsok és bírálat megfogalmazását anélkül, hogy a levél írója megsértené a címzettet.¹¹²

A kötelező levélírói tapintat alapján olykor a levélíró *expressis verbis* kijelenti, miszerint nem is állhat szándékában tanácsot vagy vigaszt nyújtani a címzettnek, mivel az önnön bölcsessége és érett jelleme okán erre nem is lehet rászorulva,¹¹³ hiszen a római társadalom normái nem tették lehetővé egy idősebb vagy magasabb rangú levelezőpartner figyelmeztetését és tanácsokkal való ellátását.¹¹⁴ A *suavitas*, a *iocunditas* és a *humanitas* triásszal mint a baráti kommunikáció elvárásaival¹¹⁵ szemben álltak az *acerbitas*, az *arrogantia*, a *contumelia* és a *severitas*. A levél megfelelő hangvételének fontosságát jelzi, hogy Tullia halála után Cicero köszönetet mond Servius Sulpiciusnak, amiért az általa küldött *consolatió*ban „*lenissimis et amantissimis verbis*” fogalmazta meg gondolatait.¹¹⁶

106 Cic. *fam.* 4, 13, 1; 6, 6, 1; 6, 3, 2; Jacques-Emmanuel BERNARD: *La sociabilité épistolaire chez Cicéron*, Honoré Champion, Paris, 2013, 78.; Raphael SCHWITTER: *Der tröstende Freund. Epistolares Rollenbild und kommunikative Verhaltensweise in Ciceros Epistulae ad familiares*, Ciceroniana On Line I/2, 2017, 369–394, 369.

107 Peter WHITE: *Cicero in Letters. Epistolary Relations of the Late Republic*, Oxford University Press, Oxford, 2010, 21–29.

108 SCHWITTER: *i. m.*, 371.

109 Front. *amic.* 1, 20.

110 SCHWITTER: *i. m.*, 372.

111 SCHWITTER: *i. m.*, 370.

112 Cic. *fam.* 9, 14, 6; 4, 3, 1.

113 Cic. *Br.* 1, 9, 1.

114 Cic. *fam.* 7, 27, 1; Att. 16, 7, 5.

115 Cic. *Lael.* 66.

116 BERNARD: *i. m.*, 246.; SCHWITTER: *i. m.*, 375.

A *consolatio* fogalma nyilvánvalóan csak barátok között volt értelmezhető, ám ezen érzelmi kapcsolatot és közelséget számos egyéb tényező is árnyalta, nevezetesen az életkor, a társadalmi rang, illetve státusz (*dignitas*), valamint az esetleges rokoni vagy hozzátartozói kötődés. A levélműfaj társadalmi státuskötöttsége a későbbiekben egyértelmű „szabállyá” is vált, amit a középkor és a humanizmus stíluselmélete rögzített.¹¹⁷

A *consolatio*s levelek hangvétele nyilvánvalóan a címzettet ért csapás mértékéhez igazodott:¹¹⁸ a kisebb kellemetlenségek megengedték a tréfásabb hangvételt, hiszen a cél a barát felvidítése, a kellemetlenség esetleges bagatellizálása volt;¹¹⁹ míg a súlyosabb sorscsapások (*calamitates*), elsősorban a haláleset és gyász esetén a vigasz tónusát is ehhez kellett igazítani.¹²⁰ Az *Ad familiares* számos, gyász esetekre vonatkozó „mintát” vonultat fel, kezdve a rövid kondoleálástól¹²¹ a filozofikusabb eszmefuttatásokon át¹²² az ugyanazon eseményre történő többször, folyamatában árnyalódó reflexiókig.¹²³

A *consolatio*s levelekben nem ritkán találni önreprezentációs elemeket, amelyek révén a *consolator* mintegy osztja ugyan a *consolandus* gondjait, de egyúttal saját példáját állítja elébe, mint egy, a csapásokon való lehetséges felülkerekedési mintát.¹²⁴ Ezen érvelési stratégia kettős hatást érhetett el: a példaadás révén egyfelől (ha a címzett által valóban respektált tekintélyszemélytől származott) lelkiileg megerősíthette, másfelől viszont akár szégyenérzetet is elővívhatott belőle, ha azt érezte, hogy nem képes felemelkedni a *consolator* lelki szilárdságának szintjére.¹²⁵ Wilcox kutatása rámutatott, hogy a római *amicitia beneficium*okkal és *officium*okkal átszőtt – sőt, a barátság fokát ezen szívességek és szolgálatok terén (a római társadalomra eleve jellemző versenyszellem okán¹²⁶) versengéssel is mérő¹²⁷ – rendje alól a *consolatio* sem jelentett kivételt.¹²⁸

A rövid kondoleálás típuspéldája az ifjabb C. Curiónak írott levél, amelyben az idősebb Curio halála kapcsán fejezi ki részvétét, ám a levél a kötelező közhelyektől eltekintve inkább a címzett és a levélíró barátságának megerősítését szolgálja.¹²⁹ Amikor Cicero Atticusnak ír annak rabszolgája, Amathas halála kapcsán, a részvétnyilvánítás akkor is szikár, klisészerű marad, és a levélíró azonnal át is tér egy másik kérdésre, a másik rabszolga, Alexis betegségére.¹³⁰ Atticus nagyanyjának halálakor még a kötelező fordulatok is elmaradnak,¹³¹ illetve számos egyéb esetben is, amikor Cicero vagy egy

117 SCHWITTER: *i. m.*, 375.

118 *Uo.*, 377.

119 *Cic. fam.* 7, 1; 7, 26.

120 *Cic. Tusc.* 3, 81.

121 *Cic. fam.* 2, 2.

122 *Cic. fam.* 4, 5.

123 *Cic. fam.* 5, 14–15.

124 *Cic. fam.* 5, 18, 1; 5, 13, 3.

125 *Cic. fam.* 4, 13, 4.

126 Carlin A. BARTON: *Roman Honor. The Fire in the Bones*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 2001, 35.

127 *Cic. fam.* 7, 31, 1.

128 Amanda WILCOX: *Sympathetic Rivals. Consolation in Cicero's Letters*, *The American Journal of Philology*, 2005/2, 237–255, 238.

129 *Cic. fam.* 2, 2.

130 *Cic. Att.* 12, 10.

131 *Cic. Att.* 1, 3, 1.

ismerős haláláról tudósítja Atticust, vagy tőle értesül efféle hírről, a hangvétel szikár és távolságtartó marad.¹³²

A levélíró, illetve címzettet igazán súlyosan érintő halálesetkor a részvétnyilvánítás és a *consolatio* nyilvánvalóan nem szorítkozhatott a bevett közhelyekre – legeklatánsabb példája ennek Tullia halála, amire a levél*corpus* négy *epistulája* vonatkozik,¹³³ illetve Cicerónak Titushoz írott egyik *consolatiós* levele.¹³⁴ A Titushoz írott levélben Cicero Titus fiainak halála feletti részvétét fejezi ki, vagyis a levél tipikusan a *consolatio mortis* kategóriájába tartozik, mivel azonban a címzett személye és politikai szerepe pontosabban nem azonosítható – feltehetőleg Kr. e. 52/51-ben működött *legatus*ként –, így a levélben foglalt, esetlegesen személyesebb hangvételű utalások is nehezebben hallhatók ki.¹³⁵ Nem zárható ki, hogy Cicero sem állt közelebbi kapcsolatban a levél címzettjével – hiszen Titus fiainak neve nem kerül említésre –, tehát a levél feltehetőleg az *amicitia* fenntartása *officium* diktálta megnyilvánulásának tekinthető.¹³⁶

A jogtudós barát, Servius Sulpicius által nem sokkal Tullia halála után Cicerónak írott *consolatiós* levele¹³⁷ az említett Titus-levélnél jóval kevésbé sematikus, vagyis a levelezőpartnerek közötti személyes kapcsolat okán személyre szabottabb hangvételű, amint ennek rezonanciáját Cicero válaszleveléből is kiolvashatjuk.¹³⁸ A fordulat, amellyel Sulpicius jelzi Cicero számára, hogy a *consolatiós* érvekkel a címzettnek aligha mond újat, legfeljebb gyásza közepette segít számára az argumentumokat összegyűjteni, világosan mutatja, hogy a levelezőpartnereket nem alá-fölérendeltségi viszony, hanem egyenrangú *familiaritas* köti össze.¹³⁹ Az egykor virágzó, de immáron romba dőlt városok képe, amellyel Sulpicius mint a mulandóság mint *necessitas naturae* metaforájával él,¹⁴⁰ kellő distanciát teremt a személyes gyászélményhez, így a *consolatio* semmiképp sem válik tapintatlanná vagy tolakodóvá, de mégis lehetővé teszi a *consolator* számára, hogy a minden létező közös sorsa feletti megnyugvásra (*meminisse te hominem esse natum*) intse a *consolandust*. A városok metaforája nyilvánvalóan egyfajta – a mulandóságot fegyelmezetten viselő bölcs képének – önreprezentációja is, ami azonban az *amicitia* és a *gratia* etikettje által megszabott keretek között marad.¹⁴¹

Lucius Luceius szintén Tullia halála után írt *consolatiós* levelet Cicerónak – a levél maga nem maradt ránk, de tartalma a címzett válaszából rekonstruálható.¹⁴² Eszerint a levél pontos egyensúlyt tartott a filozófiai okfejtés (*prudentia*) és a személyes hangvételű vigasztalás (*benevolentia*) között, anélkül, hogy – az egyenrangú, hiszen *consularis* felek közötti viszonyhoz nem illő – *admonitiós* jelleget öltött volna.¹⁴³ Azon stratégiát,

132 SCHWITTER: *i. m.*, 378.

133 Cic. *fam.* 4, 5; 4, 6; 5, 14; 5, 15.

134 Cic. *fam.* 5, 17.

135 SCHWITTER: *i. m.*, 379.

136 WILCOX: *i. m.*, 241.

137 Cic. *fam.* 4, 5.

138 Cic. *fam.* 4, 6.

139 SCHWITTER: *i. m.*, 380.

140 Cic. *fam.* 4, 6, 4.

141 WILCOX: *i. m.*, 247.

142 Cic. *fam.* 5, 13.

143 SCHWITTER: *i. m.*, 381.

miszerint a levél címzettje nem szorul vigaszra, illetve tanácsra, Cicero is több *consolatio*s levelében alkalmazta – így például a Pharsalus óta önkéntes száműzetésben élő M. Marcellusnak¹⁴⁴ és a feleségét gyászoló Brutusnak írottban¹⁴⁵ –, ezzel világossá téve, hogy a *consolator* és a *consolandus* egyenrangú „tárgyalási” pozíciót foglal el. Az ún. *argumenta consolatoria* csak utalásokon és *praeteritió*kon keresztül érvényesültek.¹⁴⁶

Ezen – a társadalmi érintkezés konvencióit tiszteletben tartó – *consolatio*s tónuson kívül azonban megjelennek a levelekben más hangsúlyok is: Brutus Tullia halála kapcsán Cicerónak írott levele túl direkt és tapintatlan lehetett,¹⁴⁷ ugyanis Cicero válaszlevelében Brutus részéről megnyilvánuló *accusatió*t és *obiurgatió*t említ, ami nemhogy enyhítette, hanem éppenséggel elmélyítette fájdalját és gyászát.¹⁴⁸ (Brutus leveleinek stílusa eleve nem volt túl tapintatos, hiszen Cicero több alkalommal is panaszkodott Atticusnak a levelekben megnyilvánuló *contumacia* és *arrogantia* miatt.¹⁴⁹) Az antik levél „etikettje” okán Brutusnak nyilván fokozottan ügyelnie kellett volna a Tullia halálakor írott levél hangvételére, hiszen épp a tapintat és a kódolt fogalmazásmód volt hivatott arra, hogy a *consolator* és *consolandus* közötti nem rangbeli, hanem lélektani egyenetlenséget elsimítsa.¹⁵⁰

A gyász miatti vigasznyújtás kötelező tapintata azonban a gyász elhúzódása esetén eltérő hangvételt követelt meg. Tekintettel arra, hogy a férfiak esetén a társadalmi megítélés a római erényekkel és szigorral nem tartotta összeegyeztethetőnek a túlságosan hosszú gyászt és az egyént a társadalmi kötelezettségektől elvonó félrevonulást (azt *muliebritas*nak, illetve *effeminitas*nak minősítve¹⁵¹), a gyász elhúzódása esetén indokoltnak és helyénvalónak minősült a *dehortatio* és *obiurgatio*, amivel a közéleti helytállásra buzdították a gyászolót.¹⁵² Így például Sulpicius is finoman intette Cicerót attól, hogy a Tullia halála feletti búskomorság miatt hosszabban elvonuljon, illetve távolmaradjon Rómától,¹⁵³ Atticus ugyanakkor pontosan tájékoztatta barátját a közvélemény elmarasztaló ítéletéről amiatt, hogy az ennyire átadta magát a gyásznak,¹⁵⁴ és határozottan felszólította, hogy térjen vissza a közéletbe.¹⁵⁵

Atticus hamarosan kénytelen volt belátni, hogy Cicero esetében a szokásos *consolatio*s toposzok hatástalanok maradnak, s így tanácsa immáron arra irányult, hogy – még ha a gyászt nem is sikerült feldolgoznia – folyamodjon a *dissimulatio doloris* eszközhöz, vagyis a külvilág felé igyekezzék azt leplezni, nehogy reputációját további

144 Cic. *fam.* 4, 8, 1.

145 Cic. *Br.* 9, 1.

146 SCHWITTER: *i. m.*, 383.; Hubert ZEHNACKER: *Officium consolantis. Le devoir de consolation dans la correspondance de Cicéron, de la bataille de Pharsale à mort de Tullia*, Revue des Études Latines, 63. köt., 1985, 69–86.

147 WILCOX: *i. m.*, 251.

148 Cic. *Br.* 9, 1.

149 Cic. *Att.* 6, 3, 7.

150 SCHWITTER: *i. m.*, 385.

151 Cic. *Tusc.* 3, 36; Rudolf KASSEL: *Untersuchungen zur griechischen und römischen Konsolationsliteratur*, C. H. Beck, München, 1958, 55. és köv.; 88.

152 Cic. *fam.* 4, 5, 6.

153 Cic. *fam.* 5, 14, 1–2.

154 Cic. *Att.* 12, 20, 1; 12, 21, 5; 12, 40, 2.

155 Cic. *Att.* 12, 41, 3; SCHWITTER: *i. m.*, 386.

veszélynek tegye ki.¹⁵⁶ Hasonló, sőt, akár programszerűnek is tekinthető *consolatió*s vagy legalábbis – a címzett hiúságára is apelláló – önképmegőrzési felhívást fogalmazott meg Sulpicius említett levele is, amely egyenesen arra szólította fel a barátot: ne feledkezzék meg róla, hogy ő Cicero (*noli te oblivisci Ciceronem esse*).¹⁵⁷

Cicerót Tullia halálán kívül egyetlen esemény, Kr. e. 58-ban bekövetkezett száműzetése taszította ilyen mély depresszióba – amint azt az *exiliumból* írott levelek világosan mutatják –, ami felsőbb osztályoktól elvárt militáns fegyelmet ethosszá emelő római közvélemény szemében szinte már az ép elmeállapot elvesztésével volt határos,¹⁵⁸ ezért Atticus – akárcsak a száműzetés idején – kénytelen volt Cicerót józanságra inteni, és barátját visszatartani saját *existimatió*jának rombolásától.¹⁵⁹ Megjegyzendő, hogy a figyelmeztetést (*amicissime monere*¹⁶⁰) maga Cicero is a barátok kötelezettségeként határozta meg a *Laeliusban*.¹⁶¹

A racionális *consolatio* helyét egyfajta empatikus *societas aegritudinis* vette át, amikor Atticus társaságával igyekezett vigaszt nyújtani a gyászoló Cicerónak.¹⁶² Sulpicius kapcsán Cicero is hangot adott azon érzésének, hogy barátja társasága jobban enyhíti gyászát, mint leveleinek érvelése,¹⁶³ hiszen a Titusnak írott *consolatió*s levélben maga is elismerte, miszerint korántsem biztos benne, hogy racionális vigaszérvei célt érnek a levél címzettjénél.¹⁶⁴

Alighanem Cicero maga is fontolgatta leveleinek, illetve azok egy részének kiadását – nyilván alapos átnézés, megrostálás, stilizálás és tartalmi „korrekciók” után. Erre azonban nem került sor, s hogy – egy-két kivételtől eltekintve nem publikálásra, hanem csupán a címzettnek szánt – leveleit mások gyűjtötték össze és adták ki, nagyban hozzájárult azok őszinte, hamisítatlan tartalmának és hangvételének megőrzéséhez. Hogy a levelek, még a magántermészetű levelek is az imázsépítés integráns részét képezték, tényként fogadható el, hiszen nem csupán Cicero fontolgatta levelezése összegyűjtését és részbeni publikálását,¹⁶⁵ hanem Caesar¹⁶⁶ és Varro is.¹⁶⁷ Biztosra vehetjük ugyanakkor, hogy azon levelek, amelyek a fentebbi elemzés elsődleges tárgyát képezték, mivel Cicero legszemélyesebb családi és baráti viszonyaiba, legbelsőbb érzésvilágába nyújtanak bepillantást, nem szerepelhettek – sem általa, sem Atticus által – a publikálásra szánt *epistulák* között. Mivel azonban a levél*corpus* jelentős része Petrarca által, illetve az ő korában felfedezésre került, a levelek révén szerzőjük olyan mélységben válik megismerhetővé számunkra, mint a klasszikus antikvitás egyetlen más *auctora* vagy politikusa sem.

156 Cic. *Att.* 12, 21, 1.

157 Cic. *fam.* 4, 5, 5.

158 Sen. *brev.* 5; Plut. *Cic.* 41.

159 Cic. *Att.* 3, 10, 2–3; 3, 11, 2; 3, 12, 2; 3, 13, 2; 3, 15, 1–2.

160 Cic. *Att.* 7, 1, 2; 7, 26, 2.

161 Cic. *Lael.* 44. 88. és köv.

162 Cic. *Att.* 12, 16; KASSEL: *i. m.*, 5; SCHWITTER: *i. m.*, 389.

163 Cic. *fam.* 4, 6, 1. 3.

164 Cic. *fam.* 5, 16, 6.

165 Cic. *Att.* 16, 5, 5.

166 Suet. *Caes.* 55, 1; Gell. 17, 9.

167 GRILLO: *i. m.*, 656.

Irodalomjegyzék

1. Han BALTUSSEN: *Cicero's Consolatio ad se. Character, Purpose and Impact of a Curious Treatise = Greek and Roman Consolations: Eight Studies of a Tradition and its Aftermath*, szerk. Han BALTUSSEN, Classical Press of Wales, Swansea, 2013.
2. Carlin A. BARTON: *Roman Honor. The Fire in the Bones*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 2001.
3. Jacques-Emmanuel BERNARD: *La sociabilité épistolaire chez Cicéron*, Honoré Champion, Paris, 2013.
4. Pierre BOYANCÉ: *L'apothéose de Tullia*, Revue des Études Anciennes, 46. köt., 1944, 179–184.
5. Teresa CARP: *Two Matrons of the Late Republic*, Women's Studies 1981/8, 189–200.
6. Jo-Marie CLAASSEN: *Documents of a Crumbling Marriage. The Case of Cicero and Terentia*, Phoenix, 50. köt., 1996/3–4, 208–232.
7. Patricia A. CLARK: *Tullia and Crassipes*, Phoenix, 45. köt., 1991, 28–38.
8. John H. COLLINS: *Tullia's Engagement and Marriage to Dolabella*, Classical Journal, 47. köt., 1951, 164–168.
9. Suzanne DIXON: *Family finances: Tullia and Terentia = The family in ancient Rome. New Perspectives*, szerk. Beryl RAWSON, Croom Helm, London–Sydney, 1986, 93–120.
10. Walter ENGLERT: *Fanum and Philosophy: Cicero and the Death of Tullia*, Ciceroniana On Line I/1, 2017, 41–66.
11. Emiel EYBEN: *Fathers and Sons = Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, szerk. Beryl RAWSON, Oxford University Press, Oxford, 1991, 114–143.
12. Luca GRILLO: *Reading Cicero's ad Familiares 1 as a Collection*, The Classical Quarterly 2015/2, 655–668.
13. Judith P. HALLETT: *Fathers and Daughters in Roman Society: Women and the Elite Family*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
14. Rudolf KASSEL: *Untersuchungen zur griechischen und römischen Konsolationsliteratur*, C. H. Beck, München, 1958.
15. Kasimir KUMANIECKI: *Die verlorene Consolatio des Cicero*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 1968/4, 27–47.
16. Thomas N. MITCHELL: *Cicero, the senior statesman*, Yale University Press, New Haven, 1991.
17. Torsten PETERSSON: *Cicero*, University of California Press, Berkeley, 1920.
18. Beryl RAWSON: *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
19. Raphael SCHWITTER: *Der tröstende Freund. Epistolares Rollenbild und kommunikative Verhaltensweise in Ciceros Epistulae ad familiares*, Ciceroniana On Line I/2, 2017, 369–394.
20. David Roy SHACKLETON BAILEY: *Cicero*, Duckworth, London, 1971.
21. Thomas SPÁTH: *Cicero, Tullia, and Marcus: Gender-Specific Concerns for Family Tradition? = Children, Memory, and Family Identity in Roman Culture*, szerk. Véronique DASEN, Thomas SPÁTH, Oxford University Press, Oxford, 2010, 147–172.
22. Susan TREGGIARI: *Terentia, Tullia and Publilia: The Women of Cicero's Family*, London, 2007.

23. Peter WHITE: *Cicero in Letters. Epistolary Relations of the Late Republic*, Oxford University Press, Oxford, 2010
24. Amanda WILCOX: *Sympathetic Rivals. Consolation in Cicero's Letters*, *The American Journal of Philology*, 2005/2, 237–255.
25. Hubert ZEHNACKER: *Officium consolantis. Le devoir de consolation dans la correspondance de Cicéron, de la bataille de Pharsale à mort de Tullia*, *Revue des Études Latines*, 63. köt., 1985, 69–86.

PÁL ELŐD

Ügyvezetői felelősség a társaság fizetéseképtelenségének előidézése miatt*

Directors' Liability for Causing the Insolvency of a Company

Abstract: The liability of the director of a company is of particular importance in business law. This liability is particularly emphasized in cases where the company becomes insolvent, thereby jeopardizing credit security and the solvency of other companies. In such cases, the legislator also provides for special forms of liability of the director in order to mitigate the damage caused by his wrongful conduct. The present study examines these forms in Romanian law. The author describes the rules of directors' liability provided for in Romanian civil and company law and the relevant case-law, and he then turns to the special regime applicable in insolvency proceedings. He explains the specific cases of director's liability in these proceedings where the conduct in question has resulted in the insolvency of the company. Such cases include: the diversion by the company director of the company's assets or credit, the personal conduct of economic activities disguised as a corporate form, the ordering of activities contrary to the economic interests of the legal person but in accordance with the director's personal interests, fictitious or irregular accounting, the diversion or concealment of assets, the use of credit facilities involving a cost that is in excess of market conditions, and the granting of an unlawful advantage to certain creditors prior to insolvency.

Keywords: director, liability, companies, insolvency, liable behaviour

Összefoglaló: A gazdasági társaság ügyvezetőjének felelőssége különös jelentőséggel bír a gazdasági jogban. E felelősség kiemelten nagy hangsúlyt kap azon esetekben, amikor a gazdasági társaság fizetéseképtelenné válik, ezzel veszélyeztetve a hitelbiztonságot és más társaságok fizetőképességét egyaránt. Ilyenkor a jogalkotó az ügyvezető felelősségének különleges alakzatait is előírja annak jogellenes magatartásából fakadó károk enyhítésére. A jelen tanulmány a román jogban vizsgálja ezen alakzatokat. A szerző ismerteti az ügyvezetői felelősségnek a román polgári és társasági jogban előírt szabályait és a vonatkozó joggyakorlatot, majd a fizetéseképtelenségi eljárásban alkalmazandó különös szabályozás bemutatására tér ki. Kifejti az ügyvezető felelősségének ezen eljárásban érvényesülő különös eseteit, amikor az illető magatartások a társaság fizetéseképtelenségét eredményezték. Ilyen esetek: a társasági vagyon, illetve a társaság hitelének az ügyvezető általi eltérítése, a gazdasági tevékenység társasági formában álcázott személyes végzése, a jogi személy gazdasági érdekeivel ellentétes, de az ügyvezető személyes érdekével összhangban álló tevékenységek elrendelése, a fiktív vagy szabálytalan számvitel, az aktív eszközök elvonása vagy elrejtése, a piaci körülményekhez képest súlyosabb költséggel járó hiteleszközök alkalmazása és a fizetéseképtelenséget megelőzően egyes hitelezők jogszerűtlen előnyhöz juttatása.

Kulcsszavak: ügyvezető, felelősség, gazdasági társaságok, fizetéseképtelenség, felelősségfakasztó magatartások

* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 Debrecen Venture Catapult Program című pályázat támogatta.

1. Bevezetés

A közgazdaság-tudományban újra meg újra előtérbe kerül az a kérdés, hogy egyes vállalkozások miért maradnak életképesek, míg mások fizetéseképtelenné válnak, és ezért újjászervezik vagy a piacról kivezetik őket. A vállalkozások újjászervezése vagy csődje a modern gazdaság szükségszerű velejárója, ami az üzleti tevékenység végzéséhez elengedhetetlen erőforrások (termelési tényezők) hatékonyabb vállalkozásokba történő átirányításával a piac tisztulásához vezet.

A vállalkozások sikerességét vagy bukását számos konjunkturális tényező befolyásolja. A fizetéseképtelenség gyakori okai között szerepelnek azonban a nem megfelelő vezetői döntések is, amiket a jog alapvetően, de nem kizárólagosan a vezető tisztségviselői felelősség intézményén keresztül ragad meg. Így e tanulmány tárgyát a jogi személyiséggel rendelkező vállalkozási formák, különösen a gazdasági társaságok fizetéseképtelenségéhez vezető azon tényezők bemutatása képezi, amelyek a társaság ügyvezetésének magatartása folyamánként következtek be. Így e tanulmányban a román fizetéseképtelenségi jogszabályanyag alapján kialakult bírói gyakorlatba kívánok betekintést nyújtani – a teljesség igénye nélkül –, értelemszerűen nem hagyva figyelmen kívül a vonatkozó tételes jogszabályi előírások rendelkezéseit sem. A logikai koherencia érdekében a vizsgálódást az utóbbi bemutatásával kezdem.

2. Az alkalmazandó szabályozás rendszere a román jogban

Romániában a fizetéseképtelenség elsődleges jogforrása a fizetéseképtelenség megelőzéséről és a fizetéseképtelenségi eljárásról szóló 2014. évi 85. törvény (a továbbiakban: Ftv.).¹ A törvény olyan kollektív eljárás létrehozását célozza, amely az adós tartozásainak (passzív vagyónának) fedezésére irányul, és amennyiben lehetőség van rá, úgy az adós vállalkozás tevékenységének helyreállítására.²

A fizetéseképtelenség előidézése miatt beálló vezető tisztségviselői felelősséget elsődlegesen az Ftv. 169–173. cikkei szabályozzák. Ezek közül e tanulmány fő (de nem kizárólagos) elemzési egységét az Ftv. 169. cikkének anyagi jogi rendelkezései képezik. Az Ftv.-ben helyet foglaló szabályok kiegészülnek a Polgári törvénykönyvről szóló 2009. évi 287. törvény (a továbbiakban: Rptk.) szerződésen kívüli felelősségi szabályaival, valamint a társaságokról szóló 1990. évi 31. törvény (a továbbiakban: Ttv.)³ előírásaival.⁴

1 Legea nr. 85/2014 privind procedurile de prevenire a insolvenței și de insolvență.

2 Ftv. 2. cikk. A törvény anyagi és eljárásjogi szabályokat egyaránt tartalmaz.

3 Legea nr. 31/1990 privind societățile.

4 A Ttv. előírásaival összefüggésben különösen a Ttv. 73. cikk (1) bekezdésében foglalt tényállások relevánsak, ugyanis kérdéses, hogy ezek milyen összefüggésben állnak az Ftv. 169. cikkével.

3. Az Ftv. felelősségi szabályának személyi hatálya és egyes fogalmak tisztázása

Az Ftv. átfogó és meglehetősen tág jelentéstartalmú fogalmakkal operál, így szükséges a jelen tanulmány szempontjából a benne foglalt releváns fogalmakat is tisztázni. A fogalomtisztázás a fizetésképtelenséget előidéző személyi kör vonatkozásában különösen fontos, ugyanis az alkalmazandó normák személyi hatálya rendszerint jóval tágabb annál, mint amit a társasági jog a vezető tisztségviselő fogalma alatt ért.

Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésének előírásai szerint a csődbíró (*judecătorul sindic*) a vagyonkezelő (*administrator judiciar*) vagy a felszámoló (*lichidator*) kérelmére elrendelheti, hogy a fizetésképtelenné vált jogi személy adós tartozásainak egy részét vagy teljes egészét a társaság vezető és/vagy felügyelő szerveinek tagjai, valamint bármely más olyan személy viselje, aki az adós fizetésképtelenségének kialakulásához hozzájárult.

3.1. A vezető és/vagy felügyelő szervek fogalma

A román társasági jog a vezető tisztségviselő fogalmát nem ismeri, helyette az ügyvezető (*administrator*) fogalmával operál. A román társasági jog mögöttes normanyagát⁵ képező Polgári törvénykönyv⁶ viszont a jogi személy ügyvezetőjét és vezető szerveit jelöli meg olyan gyűjtőfogalomként, ami a jogi személyek irányítását ellátó személyek teljes körét magában foglalja, függetlenül attól, hogy az érintett személyek a jogi személy szervezetrendszerében testületileg vagy egyénileg jogosultak-e eljárni. Ebből az következik, hogy a román jogban a jogi személy irányítását ellátó egyetlen természetes személy is a jogi személy szervének minősül. Amire e ponton fontos figyelemmel lenni, az az, hogy a jogi személy ügyvezető szerve (*organ de administrare*) nem azonos a vezető szervvel (*organ de conducere*). Előbbi a jogi személy jogainak gyakorlására és kötelezettségeinek teljesítésére hivatott,⁷ utóbbi viszont a jogi személy legfőbb döntéshozó szervére utal (noha ez tételesen ekként sehol sem jelenik meg).⁸ A két fogalom közötti határvonal az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésében viszont feloldódik, ugyanis a norma a jogi személy adós vezető szerveinek és felügyelő szerveinek⁹ tagjairól beszél,

5 Lásd a Ttv. 291. cikkét.

6 A román Polgári törvénykönyvre a továbbiakban Rptk.-ként hivatkozom.

7 Rptk. 209. cikk.

8 A román társasági jog nem illeti külön társasági formához kötött megnevezéssel a társaság nevében és érdekében eljáró személyeket, egységesen az ügyvezető fogalmát alkalmazza. Következésképpen ügyvezető a részvénytársaság igazgatótanácsának (egyszintes irányítási rendszer) vagy igazgatóságának (kétszintes irányítási rendszer) tagja is.

9 A felügyelő szervek tagjai vonatkozásában nincs szükség fogalomtisztázásra, ez alatt az Ftv. a kétszintes irányítási rendszerben megszervezett részvénytársaság felügyelőbizottságának a tagjait érti. Vö. a Ttv. 153., 153¹. cikk (1)-(2) bekezdés, 153². cikk (1) bekezdés, 153⁶. cikk (1) bekezdés, 153⁸. cikk (1) bekezdés. Az egyszintes irányítási rendszerben megszervezett részvénytársaság esetében az igazgatótanács felügyeleti jogkört csak akkor lát el, ha az operatív (végrehajtó) irányítást igazgatókra (*director*) ruházta. Vö. Ttv. 143. cikk (4) bekezdés. Az Ftv. felelősségi rendelkezéseinek alkalmazása kapcsán az igazgatók vonatkozásában a bírói gyakorlatban rögzítették, hogy amennyiben a csődbe jutott társaság

tehát *ügyvezető szerv, ügyvezető* és hasonló tartalmú kifejezést nem használ. A román jogirodalomban és joggyakorlatban konszenzus van abban a tekintetben, hogy az említett normaszövegben szereplő *vezető és/vagy felügyelő szervek tagjai* szókapcsolat tágan értelmezendő, amely egyaránt magában foglalja a fentebb bemutatott ügyvezetőket (*de iure* ügyvezetők), az egyszintű irányítási rendszerben megszervezett részvénytársaság végrehajtó igazgatóit (*director executiv*), a könyvvizsgálókat, valamint a cenzorokat.¹⁰

A román jogban a *vezető tisztségviselő* fogalma normatív szinten teljes mértékben hiányzik. Ennek ellenére a magas absztrakciós jellege miatt a fogalom használata a román társasági jogról szóló magyar nyelvű tudományos munkákban is indokolt.¹¹ Ennek megfelelően a tanulmány további részeiben a vezető tisztségviselő, ügyvezető, vezető és menedzser fogalmakat ugyanazon értelemben használok.

3.2. A „bármely más olyan személy” fogalma

Az Ftv. korábban hivatkozott 169. cikk (1) bekezdése alapján elmondható, hogy a rendelkezés személyi hatálya a korábban bemutatott és egységesen vezető tisztségviselőnek nevezett személyek mellett egy másik, tételesen meg nem határozott személyi körre is kiterjed, nevezetesen azokra, akik a társaság fizetéseképtelenné válásához hozzájárultak. E körbe lényegében véve három személyi kör sorolható: az ún. látszólagos ügyvezetők (*administrator aparent*), a *de facto* ügyvezetők (*administrator de fapt*), valamint az árnyékvezetők (*administrator din umbră*).

E fogalmak a román jogban nincsenek definiálva. Ugyanakkor fontos őket nem összemosni az álképviselő fogalmával. Minthogy a látszólagos ügyvezető, a *de facto* ügyvezető, valamint az árnyékvezető fogalma első ránézésre azonosítható az álképviselő fogalmával, a fogalomtisztázást célszerű az álképviselő szabályai irányából indítani, majd ezt követően a társasági jogi szabályokra is kitérni.

Az Rptk. 1309. cikke úgy rendelkezik, hogy

„[a] képviselői minőségben eljáró, de meghatalmazással nem rendelkező vagy a jogkörének kereteit túllépő személlyel kötött szerződés a képviselt és a harmadik személy között nem vált ki joghatást. Ha viszont a képviselt magatartása alapján a szerződő harmadik személy okkal feltételezhette, hogy a képviselő rendelkezik képviselői joggal és

végrehajtó igazgatói (a jogesetben az ún. CTO-król van szó) a jogszerűen kinevezett ügyvezetőkéhez hasonló magatartást tanúsítanak, úgy az Ftv. 169. cikkének hatálya alá tartoznak. Ugyanebben az eseti döntésben világított rá a bíróság arra is, hogy ha az egyszintes irányítási rendszerben megszervezett részvénytársaság igazgatótanácsa végrehajtó igazgatókat nevezett ki, akkor az igazgatótanács a felügyelőbizottság szerepét tölti be, és ezért a hatáskör-átruházás miatt végrehajtó igazgatói jogállással rendelkező személyek felelnek a társaság eszközeinek elégtelensége miatt beálló csődhelyzetért. Craiovai Ítéltábla, 2006/1494. döntés (www.sintact.ro).

10 Stanciu D. CĂRPENARU, Mihai Adrian HOTCA, Vasile NEMEȘ: *Codul insolvenței comentat*, Universul Juridic, București, 2017, 481.

11 Ennek részletesebb kifejtését lásd PÁL Előd: *A vezető tisztségviselők = Román társasági jog. 2. bővített és aktualizált kiadás*, szerk. VERESS Emőd, FEGYVERESI Zsolt, PÁL Előd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021, 166–170.

a jogkör keretén belül jár el, a képviselt a képviseleti jogkör hiányára a szerződő harmadik személlyel szemben nem hivatkozhat.”

Az álképviselőhöz az e kérdéssel foglalkozó szakirodalmi álláspontok alapján két konjunktív feltétel teljesülésére van szükség: a) a szerződő harmadik személynek jogos tévedésben kell lennie, ami tulajdonképpen a jóhiszeműség követelményének teljesülését teszi szükségessé;¹² b) a képviselt magatartásának felróhatóan kell lennie, ami azt jelenti, hogy oly módon kell megnyilvánulnia, hogy a képviseleti jogkörrel összefüggésben a szerződő harmadik személy jogos tévedését megalapozza.¹³

A szakirodalomban leszögezték, hogy az álképviselő útján létrejött jogügylet csak a megbízó (képviselet) általi megerősítés révén válik teljes képviseleten alapuló jogviszonnyá, tehát a képviselt csak a megerősítést követően léphet fel a harmadik személlyel szemben. Megerősítés hiányában az álképviselőt deliktuális felelősség terheli a képviselettel (megbízóval) szemben. A joggyakorlatban álképviselőnek minősítették azt az esetet, amikor az ingatlan-adásvételi előszerződést nem a társaság *de iure* ügyvezetője (elnöke) írta alá, hanem annak fia, aki ilyen ügylet megkötésére jogkörrel nem rendelkezett. Ezzel az esettel kapcsolatban került megállapításra az is, hogy melyek lehetnek azok a körülmények, amelyek az álképviselő alkalmazásához vezethetnek. A következő körülményeket azonosították: a jogügylet természete, a harmadik személy és a közvetítő (megbízott) szakmája, az állítólagos megbízó nevében levelezési lap vagy bélyegző használata, a sürgősség, a megbízott hibája stb.¹⁴

Látható tehát, hogy az Rptk. képviselőre vonatkozó általános szabályai között a jogalkotó tételesen rendezte az álképviselő intézményét.

A társasági jogi szabályozás vonatkozásában is hasonló a helyzet. E tekintetben a kiindulópontot a Ttv. 54., 55., 72. és 144². cikkei képezik. Főszabály szerint a vezető tisztségviselőt az alapító (létesítő) okiratban kell kinevezni, de lehetőség van arra is, hogy erre a társaság alapítását követően legfőbb szerve határozat útján kerüljön sor. Az alapító okiratban való kinevezést a társaság első vezető tisztségviselői tekintetében kógens norma határozza meg, attól eltérni nem lehet. A jogszerű kinevezésnek nem érvényességi kelléke a kereskedelmi nyilvántartásba történő bejegyzés, azonban harmadik személlyel szemben a kinevezés hatályossá csak közzétételi alakítás teljesítésével válik.¹⁵ Harmadik személyek jogainak védelme céljából a jogszabály előírja, hogy a társaság a saját védelmében nem hivatkozhat a nyilvántartásba vételhez fűződő rendellenességekre.¹⁶ Látható tehát, hogy a *de iure* vezető tisztségviselővé válás érvényességi kellékei között csak a kinevezésre, illetve a kinevezés elfogadására irányuló egyszerű jognyilatkozatokra van szükség. Érvényességhez tapadó alaki követelményt a törvény tehát nem támaszt. Következésképpen a vezető tisztségviselői kinevezés nyilvántartásba vételének elmaradása a kinevezés jogszerűségét nem érinti.

12 Az Rptk. 14. cikke szerint „[a] jóhiszeműséget az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell”.

13 FRANCISC DEAK, LUCIAN MIHAI, ROMEO POPESCU: *Tratat de drept civil. Contracte speciale*, II. köt., Universul Juridic, București, 2021, 249.

14 Ph. MALAURIE, L. AYNÉS, P.-Y. GAUTIER: *Contracte speciale*, Wolters Kluwer, București, 2009, 308.

15 Ttv. 54. cikk (1) bekezdés.

16 Ttv. 54. cikk (2) bekezdés.

A vezető tisztségviselő a tevékenységét vegyes tartalmú megbízási szerződés¹⁷ keretében végzi, amelynek nem szükségszerű alkotóeleme a képviseleti jog, de nyilvánvalóan teljes jogú vezető tisztségviselőnek csak az tekinthető, aki rendelkezik a cégjegyzés jogával, tehát megbízása képviseleti jogot is magában foglal.

Ezek alapján a *látszólagos ügyvezető* fogalma alatt egyrészt azt az ügyvezetőt kell érteni, akinek tisztsége megszűnt, a tisztség megszűnésének tényét a kereskedelmi nyilvántartásba pedig nem jegyezték be, viszont ennek ellenére e minőségében továbbra is eljár. A tisztség megszűnése e körben bekövetkezhet a megbízás lejártával vagy tisztségéből történő visszahívással (megbízás visszavonásával). A látszólagos ügyvezető fogalomkörébe tartozik továbbá az az ügyvezetőként eljáró személy is, akit bár e tisztségbe kineveztek, a kinevezés tényét a kereskedelmi nyilvántartásba elmulasztották bejegyezni.¹⁸

A *de facto* vagy tényleges ügyvezető fogalma azon személyek körét jelöli, akik az ügyvezetői tisztségbe semmilyen módon nem kerültek kinevezésre, de ennek ellenére a társaság ügyeit illetően ügyvezetőként mutatkozva járnak el.¹⁹

A fogalom egyre pontosabb tartalma a joggyakorlatban fokozatosan alakult ki, és lényegében úgy foglalható össze, hogy a részvényesek, a tagok, illetve az ezektől eltérő személyek is felelősek lehetnek a társaság fizetési képzetlenségének előidézéséért, ha bizonyított, hogy részt vettek a társaság irányításában, vagy ténylegesen irányították az adós üzleti tevékenységét.²⁰ Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésében olvasható „*bármely más olyan személy*” fogalma leggyakrabban a korlátozott felelősségű társaság tagjait foglalja magában, amennyiben bizonyítást nyer, hogy az adós társaság ügyvezető szerv nélkül működött, és ezért a tagok voltak azok, akik a társaság ügyvezetését ténylegesen ellátták, a társaság nevében jogokat gyakoroltak és kötelezettségeket

17 A Ttv. 72. cikke a megbízást mint a vezető tisztségviselő és a társaság közötti jogviszonyt keretbe foglaló szerződést utalás formájában rögzíti, és az Rptk. megbízási szerződésre vonatkozó rendelkezéseit rendeli megfelelően alkalmazni, noha a *megfelelően* kitétel a normaszövegben nem jelenik meg. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a vezető tisztségviselő és a társaság közötti jogviszony sajátossága miatt a megbízási szerződésre vonatkozó szabályokat nem lehet maradéktalanul és kizárólagosan alkalmazni, és ezért a jogviszony tartalmi elemeiként jogszabályban meghatározott jogok és kötelezettségek is megjelennek. Ezért mondhatjuk azt, hogy a vezető tisztségviselői megbízás vegyes természetű.

18 Radu BUFAN, Andreea DELI-DIACONESCU, Mihaela SĂRĂCUȚ (szerk.): *Tratat practic de insolvență*, I. köt., Hamangiu, București, 2022, 848. A részvénytársasági ügyvezető megbízásának lejártaival kapcsolatos problémáról lásd PÁL Előd: *A részvénytársasági vezető tisztségviselő megbízásának megszűnése egy román jogegységi határozat tükrében*, Erdélyi Jogélet, 2020/1, 59–70.

19 Egy 2016-ban közzétett román nyelvű publicisztika szerint az árnyékvezetők jelenléte egyre gyakoribb a romániai vállalati életben. A cikk szerzője szerint a jelenség a 2008-as gazdasági válság előtti időkre nyúlik vissza, de csak ezt követően vált még intenzívebbé a vállalatok árnyékmenedzsmentje, aminek az egyik háttérmozgatója főképpen a vezetői felelősség csökkentését célozza. A cikk szerint egy másik lehetséges oka az árnyékmenedzsment elterjedésének a rossz gazdasági helyzetet kihasználó hitelintézetek, amelyek tulajdonképpen átvették a különböző vállalatok irányítását, és bizonyos vezetői döntések kikényszerítésével a fizetési képzetlenség felé vezették őket. Lásd *Atragerea răspunderii în insolvență a administratorilor de fapt*, <https://www.bursa.ro/atragerea-raspunderii-in-insolventa-a-administratorilor-de-fapt-09881130> (letöltés ideje: 2021. 09. 26.).

20 CĂRPENARU, HOTCA, NEMEȘ: *i. m.*, 482.

vállaltak.²¹ A bírói gyakorlatban leszögezték, hogy a *de facto* ügyvezetővé váláshoz elégséges annyi, hogy a *de iure* ügyvezetői minőséggel nem rendelkező személy a társasági döntések meghozatalába vagy a társaság gazdálkodásába beavatkozik.²² A *de facto* ügyvezető tehát jobbra részvényes vagy tag, de elképzelhető az is, hogy a társasággal semmilyen társasági jogi vagy más jogviszonyban nem álló személyek járnak el a társaság ügyeiben.

Az *árnyékvezető* fogalma alá az a személy tartozik, aki az ügyvezetői tisztségbe semmilyen módon nem került kinevezésre, valamint tartózkodik attól, hogy ügyvezetőként mutakozzon, de ennek ellenére az adós vagy az adós irányítását ellátó személy az ő utasításai, instrukciói alapján jár el.²³ Az Ftv. 169. cikkének személyi hatálya tehát azokra is kiterjed, akik a társaság vezetésére olyan befolyást gyakoroltak, ami a társaság fizetésképtelenségét idézte elő.

Példaként említhető annak a hitelintézetnek az esete, amelyik az adós társasággal hitelszerződésen alapuló jogviszonyban áll, és általa kerül *árnyékvezetői* pozícióba, hogy az általa szabott hitelfeltételek nagymértékben korlátozzák a társaság ügyvezetőjének döntési hatáskörét. Itt azonban nem maga a szerződéses kikötés az *árnyékvezetővé* válás előfeltétele, hanem a szerződésteljesítés során tanúsított olyan magatartás, ami túlmutat a jogosulti jogkörök szerződésszerű gyakorlásán, és mérhető mértékben befolyásolja a kötelezett üzletmenetét, piaci magatartását.²⁴

A román jogi szakirodalomban az ilyen eset jogi megítélése vitatott. Van olyan álláspont, amely szerint az Ftv. 169. cikkének hatálya nem terjed ki azokra a személyekre, akik közvetett módon befolyásolták az üzleti döntéseket, anélkül, hogy az adós társaság vezető tisztségviselőinek a helyébe léptek volna.²⁵ Habár a problémafelvetés megalapozott, véleményem szerint nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy egy, a vállalati döntésekre is hatást gyakorló szerződéses jogviszony fennállása önmagában kizárja annak a lehetőségét, hogy pl. egy hitelező a társaság fizetésképtelensége esetén *árnyékvezetői* értékelést kapjon. Álláspontom szerint esetről esetre kell vizsgálni, hogy a szerződési feltételek és a szerződés teljesítése során a szolgáltatást nyújtó által tanúsított magatartás milyen mértékben és formában *járult hozzá* (ha hozzájárult)²⁶ a társaság fizetésképtelenségéhez. Álláspontomat támogató érv, hogy a normaszöveg a „*bármely más olyan személy*” szókapcsolat vonatkozásában semmilyen többletfeltételt nem támaszt. A törvény tehát nem tesz különbséget az adós fizetésképtelenségéhez hozzájáruló személy és az adós közötti jogviszony alapján vagy ennek természete szerint, ezért ilyen különbség a jogalkalmazás során sem tehető (*ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus*). Az sem zárja ki ennek a lehetőségét, hogy az Ftv. 169. cikk (1) bekezdése meghatározott magatartások tanúsításához köti a felelősségi szabály

21 Kolozsvári Ítéltábla, 2010/388. döntés (www.rolii.ro).

22 Kolozsvári Ítéltábla, II. polgári jogi kollégium, 2017/309. döntés (www.sintact.ro).

23 BUFAN, DELI-DIACONESCU, SĂRĂCUT: *i. m.*, 848.

24 Ezt a példát a magyar szakirodalomban Török Tamás is említi. Lásd TÖRÖK Tamás: *Felelősség a társasági jogban*, HVG-Orac, Budapest, 2015, 388.

25 Ezzel részben ellentétes álláspontért lásd Diana Maria ILIE: *Efectele insolvenței asupra mediului economic și social din România în contextul globalizării*, Universul Juridic, București, 2021, 120.

26 Ti. az Ftv. 169. cikke a fizetésképtelenség előidézéséhez való hozzájárulást is felelősséget fakasztó tényállásként határozza meg.

alkalmazhatóságát (ennek részletezésére az alábbiakban kerül sor), ugyanis a jogszöveg h) pontja minden olyan szándékos magatartást felelősségfakasztó magatartásként határoz meg, amely az adós társaság fizetéseképtelenségének kialakulásához hozzájárult. Az Ftv. 169. cikk (2) bekezdése szerint az adós fizetéseképtelenségének előidézésében potenciálisan vétkes személyeket a vagyonkezelőnek vagy adott esetben a felszámolóknak kell beazonosítania.

Az imént felvázolt értelmezés a vállalatcsoportok esetében is alkalmazható. E tekintetben figyelemmel kell lenni a társasági törvény adta azon lehetőségre is, hogy a román jog hatálya alatt ügyvezetői tisztségbe jogi személy is kinevezhető, viszont az ilyen tisztséget betöltő jogi személy köteles legalább egy természetes személyt kijelölni az ügyvezetői jogkör gyakorlására.²⁷

Egy másik példa az árnyékvezetés esetére az lehet, amikor a szülő formálisan a jogilag nagykorú, de nyilván még teljesen tapasztalatlan gyermekét teszi meg a társaság *de iure* ügyvezetőjének, viszont az irányítási funkciót – rajta keresztül ugyan, de – saját maga gyakorolja az „árnyékból”. Ennek számos oka lehet: pl. eltiltás alatt áll vagy összeférhetlenség miatt nem lehet a társaság *de iure* ügyvezetője. Nyilvánvalóan az is elképzelhető, hogy saját elhatározásából nem akar a társaság vezetője és/vagy tagja lenni.

Látható, hogy az Ftv. 169. cikkében megjelölt „*bármely más személy*” fogalma alá tartozó alanyi kör jelentős mértékben különbözik az Rptk. szabályai alapján álképviselőnek tekinthető jogalanyok körétől. Az Ftv. 169. cikkében megjelölt „*bármely más személy*” fogalmába illeszkedő látszólagos ügyvezető, *de facto* ügyvezető és árnyékvezető fogalmak közötti különbség a következőképpen foglalható össze: az első, vagyis a látszólagos ügyvezető esetében voltaképpen a tisztség megszűnésére irányuló alaki fogvatékosság áll fenn; a *de facto* ügyvezető esetében a vezető tisztségviselői jogviszony soha nem jött létre, de az érintett jogalany ennek ellenére a társaság ügyeiben nem titkolt módon eljár; az árnyékvezető esetében szintén hiányzik a vezető tisztségviselői jogviszony, továbbá szükséges, hogy az árnyékvezető elrejtse e minőségét, de a társaság irányítását közvetlen maga lássa el, vagy a társaság irányítására közvetlen befolyást gyakoroljon.

4. Az Ftv. felelősségi szabályának tárgyi hatálya

Az Ftv. 169. cikke felelősségi szabály, amelynek tárgyi hatálya tekintetében szükséges néhány alapvetést felállítani. Ezek körében elsősorban a felelősség jogi természetére vonatkozó uralkodó nézetekről kell szót ejteni.

27 E tekintetben a francia Semmitőszék például úgy foglalt állást, hogy az a társaság, amely anélkül, hogy *de iure* vezető tisztségviselő lenne, egy neki alárendelt természetes személyen keresztül látta el az adós társaság ügyvezetését, árnyékvezetőnek minősül. A Semmitőszék így helybenhagyta a versailles-i fellebbviteli bíróság ítéletét egy olyan ügyben, amelyben egy bank két igazgatót nevezett ki alkalmazottai közül egy társaság igazgatótanácsába. Ennek az esetjogi megoldásnak a román jogrendszerben is van relevanciája: azáltal, hogy a jogi személy az alkalmazottjain keresztül gyakorolta a vezető tisztségviselői jogkört, árnyékvezetőként felelősségre vonható. Az ügy román nyelvű összefoglalásáért lásd Simona AL HAJJAR: *Răspunderea civilă a administratorilor debitorului aflat în insolvență*, Universul Juridic, București, 2012, 246–249.

4.1. Az Ftv.-ben rögzített felelősségi alakzat jogi természete

Az uralkodó nézet szerint a társaság ügyvezetői és a társaság vezetésében részt vevő más személyek a jogi személytől nem elkülönült jogalanyok, hanem a jogi személy szerveinek minősülnek. Ebből következően az ügyvezetők és a társaság irányításában részt vevő egyéb személyek felelősségének jogi természetét illetően – túl azon, hogy polgári jogi felelősségről van szó – három álláspont alakult ki: 1. felelősségük deliktuális; 2. felelősségük kontraktuális; 3. felelősségük vegyes természetű, vagyis az esetnek megfelelően vagy deliktuális, vagy szerződéses.²⁸

Álláspontom szerint az imént jelzett három nézet közül az utolsó a helyes, tételes jogi előírás, – pontosabban jogszabályi különbségtétel – hiányában a vegyes természetű felelősségként történő minősítés áll stabil lábakon. Ennek ellenére a román bírói gyakorlat nagyrészt egységesen deliktuális felelősségként értékeli az Ftv. 169. cikkében megjelenő felelősségi szabályt.²⁹

Az Ftv. 169. cikkében rögzített norma tehát alapvetően deliktuális felelősségi szabály, viszont az Rptk. 1349. cikkében megjelenő felelősségi generálklauzulához képest szűkebb körű. Éppen ezért a szakirodalomban *in abstracto* e felelősségi alakzatot a deliktuális felelősség *különös alakzata*ként tartják számon. Különlegessége abban áll, hogy tételesen meghatározásra kerültek azok a magánjogi deliktumok, amelyeknek megvalósulása a korábban említett személyi kör polgári jogi felelősségét alapozhatja meg, természetesen a felelősség megállapításához szükséges egyéb feltételek (oksági viszony, vétkesség, kár stb.) teljesülése mellett. Ez annyit jelent, hogy e szabály alapján csak a benne foglalt jogellenes magatartások miatt bekövetkező károk vonatkozásában lehet fellépni.

Az Ftv. alapján azonban a szerződéses felelősség esete sem kizárt, azzal a megjegyzéssel viszont, hogy ez jóval ritkábban merül fel, megállapítására pedig tulajdonképpen csak akkor kerülhet sor, ha a felelősségfakasztó tény egy szerződéses jogviszony keretében valósult meg.³⁰ Erre a következtetésre a hatályos Ftv. elődjének, azaz a 2006. évi 85. törvény 138. cikk (1) bekezdésének alapján jutott a Bukaresti Ítéltábla,³¹ kimondva, hogy ha az ügyvezető kinevezésére alapító okiratban kerül sor, és jogkörét nem menedzsment (vagy menedzseri) szerződés³² alapján gyakorolja, akkor a hivatkozott

28 Részletekről lásd Ioan SCHIAU, Titus PRESCURE: *Legea societăților comerciale nr. 31/1990. Analize și comentarii pe articole*, Hamangiu, București, 2009, 214; Stanciu D. CĂRPENARU, Gheorghe PIPEREA, Sorin DAVID: *Legea societăților, Comentariu pe articole*, C.H. Beck, București, 2014, 256; Ion Luca GEORGESCU: *Drept comercial*, II. kötet, All Beck, București, 2002, 433; Carmen TODICĂ: *Răspunderea juridică civilă a administratorului societății comerciale*, Editura Universitară, București, 2012, 27.

29 BUFAN, DELI-DIAONESCU, SĂRĂCUT: *i. m.*, 849.

30 E körben említést érdemel a Temesvári Ítéltábla, II. polgári jogi kollégium, 2016/522. döntése (www.portal.just.ro), amelyben a jogszabályi alapok nélkül újfent az a paradigma került kimondásra, miszerint az Ftv. 169. cikkében foglalt mechanizmus nem szerződésből eredő jogok érvényesítését célozza.

31 Bukaresti Ítéltábla, VI. kereskedelmi jogi kollégium, 101/2007. döntés (www.rolii.ro).

32 A menedzsmentszerződést (*contract de management*) az 1993. évi 66. törvény szabályozza, azonban a jogszabály hatálya csak azokra a vállalatokra terjed ki, amelyeknek tulajdonosi szerkezetében az állam legalább 50%-os tulajdonhányaddal rendelkezik.

jogszabályhely alapján deliktuális felelősség terheli. Az Ftv. 2006. évi változatának felelősségi generálklauzulája, valamint a jelenleg hatályos Ftv. felelősségi szabálya között e tekintetben nincs különbség, ezért az előbb említett ítélőtáblai döntés jelenleg is joggyakorlati viszonyítási pontként szolgálhat. Az Ftv. jelenleg hatályos szövegváltozata kapcsán a szakirodalomban olyan álláspont is létezik, amely szerint a felelősség természete kizárólag szerződéses.³³

4.2. Az Ftv. 169. cikkében előírt felelősség megállapításának feltételei

Az Ftv.-ben foglalt felelősségi szabályra alapított kereset sikeréhez teljesítendő feltételek vonatkozásában mind a jogirodalomban, mind a bírói gyakorlatban egyetértés van abban, hogy a klasszikus felelősségi tanok alapján normatív szintre emelt anyagi jogi felelősségi alkotóelemeknek maradéktalanul fenn kell állniuk. A polgári jogi felelősség jogi tényállási elemei ennek megfelelően a jogellenes magatartás,³⁴ kár, a jogellenes magatartás és a kár közötti okozati összefüggés, illetve vétkesség. E négy tényálladási elem tételesen az Rptk. 1357. cikk (1) bekezdésében került rögzítésre, amely szerint „[a]lki másnak szándékosan vagy gondatlanul jogellenesen kárt okoz, köteles a kárt megtéríteni”.

Deliktuális felelősség az Rptk. Deliktuális felelősség az Ftv. 169. cikke alapján rendszerében

Az okozati összefüggésnek a jogellenes magatartás és a kár között kell fennállnia.	Az okozati összefüggésnek az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésében felsorolt valamelyik jogellenes magatartás (akár több is egyszerre) és az adós társaság fizetési képtelensége között kell fennállnia.
Bármely jogellenes (károkozó) magatartás megalapozhatja.	Csak az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésében felsorolt jogellenes magatartások valamelyike vagy ezek közül több megvalósulása alapozhatja meg.
A személyi hatály általános mind a károkozó, mind a károsult oldalán; bárki lehet károkozó, és bárki lehet károsult.	A személyi hatály mind a károkozó, mind pedig a károsult oldalán meghatározott. Károkozó csak az adós társaság vezető és/vagy felügyelő szervének a tagja lehet, károsult pedig elsődlegesen maga a társaság és csak áttételesen az adós társaság hitelezői.
A felelősség megállapítása csak a károsult felperes esetében vált ki joghatást.	A felelősség megállapítása <i>erga omnes</i> hatályú az adós társaság azon hitelezői vonatkozásában, akik a hitelezői listára időben felvetették magukat.

33 Vö. Sebastian BODU: *Răspunderea civilă a administratorilor și managerilor societăților comerciale*, Rosetti International, București, 2018, 233–241.

34 A román polgári jogban a jogellenes magatartás (*conduită ilicită*) fogalma nem ismert, helyette az Rptk. a jogellenes cselekmény (*faptă ilicită*) fogalmát alkalmazza. Az ezzel kapcsolatos terminológiai és jogdogmatikai problémák részletesebb kifejtését lásd NÓTÁRI Tamás, PÁL Előd: *Gondolatok és javaslatok a román Polgári törvénykönyv magyar fordításához*, Erdélyi Jogélet, 2021/2, 58–62.

Deliktuális felelősség az Rptk. Deliktuális felelősség az Ftv. 169. cikke alapján rendszerében

A felelősség megállapítása következtében megnyíló kártérítési kötelezettség a károkozó által okozott teljes kárra kiterjed (*damnum emergens + lucrum cessans* + a kárenyhítés/kármegelőzés miatt felmerülő összes költségre). A teljes kártérítés elve érvényesül.

A csődbírónak mérlegelési jogköre van arra nézvést, hogy a társaság fizetésképtelenségének előidézésében felelős személyt a társasági passzívum teljes egészének megtérítésére, vagy csak egy részére kötelezi-e. Nem a teljes kártérítés elve érvényesül.

Főszabály szerint a kár beálltát vagy észlelését követő 3 évben lehet megállapítási keresetet indítani.

Keresetindításra kizárólag a fizetésképtelenségi eljárás megindulásának időpontja és az eljárás lezárásának időpontja között van lehetőség.

Többes károkozás esetén a kártérítési kötelezettség egyetemleges.³⁵

Az Ftv. 169. cikkében foglalt felelősségi norma lehetőséget teremt az egyetemlegességből való szabadulásra, amennyiben a vezető és/vagy felügyelő szervek valamely tagja a fizetésképtelenséget előidéző jogügylet megkötése vagy az ilyen jogellenes magatartás tanúsítása vonatkozásában ellenvetéssel élt, vagy az ilyen jogügylet megkötésére vagy jogellenes magatartás tanúsítására irányuló döntés meghozatalakor nem volt jelen, és az adott tény (vagyis az ellenvetés és/vagy hiányzás) feljegyzését kérte.³⁶

A fizetésképtelenséggel összefüggésben a bírói gyakorlat a jogellenes magatartást és a vétkességet olykor egyetlen feltételként kezeli, amit a *vétkes magatartás (faptă culpabilă)* kifejezéssel illet,³⁷ máskor pedig két, egymástól elkülönülő tényállási elemként, említést téve az adós társaság fizetésképtelenségének előidézésében való vétkességről és a törvényben felsorolt magatartások fennállásáról.³⁸

Minthogy az Ftv. 169. cikkének rendelkezéseivel a jogalkotó a polgári jogi felelősség, pontosabban a deliktuális felelősség egy különös alakzatát hozta létre, a *különös* séget szükséges jobban kidomborítani. Az előzőekben ismertetett aspektusok melletti különbségeket a könnyebb áttekinthetőség érdekében a fenti összefoglaló táblázat tartalmazza.

35 Rptk. 1382. cikk.

36 Ftv. 169. cikk (4)–(5) bekezdés.

37 Bukaresti Ítéletábla, V. kereskedelmi jogi kollégium, 2003/1575. döntés. Közli Dan LUPAȘCU (szerk.): *Curtea de apel București. Practica judiciară comercială 2003–2004*, Editura Brilliance, București, 2005, 269–270.

38 Konstancai Törvényszék, II. polgári jogi kollégium, 2016/180. ítélet (www.rolii.ro).

4.3. Az Ftv. 169. cikkében foglalt jogellenes magatartások

Amint már korábban szó volt róla, az Ftv. 169. cikkének (1) bekezdése a társaság fizetéseképtelenségét előidéző vagy ahhoz hozzájáruló magatartások formáit absztrakt magatartások felsorolásával konkretizálja. Ebből *látszólag* az következik, hogy a felsorolt magatartásokon kívüli egyéb károkozás esetében az Ftv. 169. cikkére keresetet alapítani nem lehet. Az Ftv. e körben az alábbi jogellenes magatartásokat sorolja fel: a) a fizetéseképtelenség előidézéséhez hozzájáruló személy a saját vagy más személy érdekében használta a jogi személy vagyontárgyait vagy hiteleit; b) a fizetéseképtelenség előidézéséhez hozzájáruló személy termelési, kereskedelmi vagy szolgáltatási tevékenységeket végzett személyes érdekeinek kielégítése céljából, mindezt a jogi személy leple alatt; c) a fizetéseképtelenség előidézéséhez hozzájáruló személy személyes érdekből olyan tevékenység folytatását rendelte el, amely nyilvánvalóan a jogi személy általi kifizetések megszüntetéséhez vezetett; d) a fizetéseképtelenség előidézéséhez hozzájáruló személy fiktív könyvelést vezetett, egyes számviteli dokumentumokat eltüntetett vagy eltűnni hagyott, vagy nem a törvény előírásai szerint vezette a könyvelést;³⁹ e) a fizetéseképtelenség előidézéséhez hozzájáruló személy a jogi személy vagyonának egy részét jogellenesen elrejtette, vagy a társaság passzívumát fiktív módon megnövelte; f) a fizetéseképtelenség előidézéséhez hozzájáruló személy a jogi személy számára történő alapok megszerzése céljából olyan eszközöket használt, amelyek alkalmasak a jogi személy általi kifizetések megszüntetésének késleltetésére;⁴⁰ g) a kifizetések megszüntetését megelőző hónapban fizettek vagy kifizetést rendeltek valamely hitelező előnyben részesítése mellett, a többi hitelező kárára; h) minden más, szándékosan tanúsított magatartás, amely hozzájárult az adós jogi személy fizetéseképtelenné válásához, és amelyet a fizetéseképtelenségi törvényben foglalt rendelkezéseknek megfelelően állapítottak meg.

Kiemelendő, hogy az utolsó előírás valójában nyitott tényállás, ezért a normaszövegben foglalt magatartások listája nem taxatív. A felelősséget fakasztó magatartások kimerítő felsorolását csak az Ftv. 2006. évi szövegváltozatának 138. cikke tartalmazta, amit a román jogalkotó a 2014. évi Ftv.-ben módosított. Egyelőre homályos, hogy a „*minden más, szándékosan tanúsított [jogellenes] magatartás*” szókapcsolat normatív tartalma alatt mit kell érteni, ugyanis első pillantásra ez azt a látszatot kelti, hogy az Rptk.-ban rögzített általános deliktuális felelősségi szabály, valamint erre rávetítve az Rptk. 219. cikk (2) bekezdése a felelősség megállapítására irányuló kereset tekintetében önálló jogalapként szolgálhat. E norma egy másik lehetséges értelmezési iránya a Ttv. 73. cikkében⁴¹ foglalt magatartások alkalmazására utal vissza, ugyanis a Ttv. említett

39 A törvény e körben rögzíti, hogy amennyiben a számviteli dokumentumokat nem adják át a vagyongazdálkodónak vagy a felszámolónak, mind a vétkenesség, mind a cselekmény és a kár közötti okozati összefüggést vélelmezni kell, amely vélelem megdönthető.

40 Ilyen például az, ha a társaság a piacinál sokkal magasabb kamatteher mellett köt hitelszerződést, ami miatt a társaság csődhelyzetbe kerül.

41 A Ttv. 73. cikke úgy rendelkezik, hogy az ügyvezetők egyetemlegesen felelnek a társasággal szemben: a) a tagok által teljesített befizetések valóságáért; b) a kifizetett osztalékok valóságáért; c) a törvény által előírt nyilvántartások meglétéért és helyességéért; d) a közgyűlési határozatok pontos teljesítéséért; e) a törvény és az alapító okirat által megkövetelt

cikkének (2) bekezdése kifejezetten rögzíti, hogy az (1) bekezdésében foglaltak megvalósulása esetén a hitelezők (azaz harmadik személyek) az ügyvezetővel szemben keresettel fellépni csak a társaság fizetéseképtelensége miatt megindult eljárás keretében jogosultak. Utóbbi esetben tehát lényegében arról lehet szó, hogy az Ftv. magába olvasztja a Ttv. 73. cikk (1) bekezdésében foglalt tényállásokat is.

A lista ezen utolsó pontja lényegében a jogalkotó előrelátásának a bizonyítékeként értékelhető a rendkívül gyorsan fejlődő üzleti viszonyok sajátosságaira nézve, ami előfeltétele lehet olyan szándékos magatartások tanúsításának, amelyek a társaság fizetéseképtelenségéhez vezetnek. A jogalkotó tehát ezzel nem kíván visszatérni a polgári jogi felelősség általános szabályainak alkalmazásához, hanem mindössze annyit rögzít, hogy a felsorolásban szereplő magatartásokon kívül is tanúsítható olyan, ami a társaság fizetéseképtelenségéhez vezet, és ami ez okból a norma személyi hatálya alá tartozó személyek felelősségét fakaszthatja.

Megjegyzendő viszont, hogy a normaszöveg a *fizetéseképtelenséghez hozzájárulás* fogalmát alkalmazza, ami rendkívüli mértékben kitágítja a norma alkalmazási körét. Következésképpen, ebben a szövegformában e norma számos spekulációhoz és jogalkalmazói visszaéléshez is elvezethet, ami különösen aggályos helyzeteket szülhet egy olyan gazdasági környezetben, amelyben a verseny „túlfűtött”, és amelyben a társaság-irányításban érintett személyek számos esetben rendkívül gyors, lényegében spon-tán döntések meghozatalára kényszerülnek. Ekként pedig még nagyobb dogmatikai törést generál a polgári jogot már régóta terhelő azon kérdés kapcsán is, hogy miként értelmezendő a *szándékosság* (polgári jogban érvényesülő) fogalma; ennek ugyanis a joggyakorlati paraméterei még nem kellően kristályosodtak ki.

Az alábbiakban az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésében felsorolt absztrakt tényállások bírói megítélését mutatom be.

4.3.1. A társaság vagyontárgyainak vagy hiteleinek (sic!) az ügyvezető saját vagy más érdekében történő használata...

A vizsgált norma rendelkezései a társaság vagyontárgyainak vagy *hiteleinek* (sic!) saját célra történő használata mellett azok más személy érdekében történő használatára is kiterjednek. A más személy érdekét szolgáló társasági vagyontárgyak és/vagy hitelek használata tehát pont úgy felelősségfakasztó magatartás, mint a saját célra történő használat.

A bírói gyakorlat rögzítette, hogy e tényállás alapján a vezető tisztségviselő felelősségét nem lehet megállapítani akkor, ha őt csalás büntette miatt elítélték, de a család, valamint a társaság fizetéseképtelensége közötti okozati összefüggés nem áll fenn. A bíróság itt nem azt állítja, hogy az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés a) pontjában foglalt jogellenes magatartás hiánya miatt nem lehet a vezető tisztségviselő felelősségét megállapítani, hanem azt, hogy a norma hipotézisében modellezett magatartás és a társaság fizetéseképtelensége között oksági viszonynak kell fennállnia. Látni kell azt is, hogy az

kötelezettség szigorú teljesítéséért. E rendelkezés (2) bekezdése rögzíti továbbá, hogy az ügyvezetők felelősségének megállapítása iránti kereset megindítására a társaság hitelezői is jogosultak, de e jog gyakorlására csak az Ftv. által szabályozott eljárás megnyílása esetén gyakorolhatják.

itt tárgyalt magatartás bűncselekményként is értékelhető, ami viszont nem zárja ki a polgári jogi felelősségre vonás lehetőségét.⁴²

A társaság *vagyontárgyainak és/vagy hiteleinek használata* szókapcsolatban szereplő fogalmak vonatkozásában néhány észrevételt szükséges tenni.

A „használat” fogalmának normatív tartalma tekintetében a szakirodalomban leszögezték, hogy ez olyan aktív magatartás tanúsítását jelenti, amely a társaság vagyontárgyaira irányul. A magatartás tevőleges (aktív) jellege az, ami határvonalat képez a joggal (hatalommal) való visszaélés⁴³ és a társaság vagyontárgyaival való visszaélés között. A joggal való visszaélés passzív magatartás formájában is megvalósulhat, példának okáért úgy, hogy: az ügyvezető a jogi személy követeléseinek behajtása tekintetében az adós jogi személyben fennálló személyes érdeke miatt nem intézkedik; ismétlődő jelleggel észszerűtlenül hosszú fizetési haladékokat biztosít olyan adósok számára, amelyekhez valamilyen okból kapcsolódik. A joggal való visszaélés mint passzív magatartás, illetve a vagyontárgyak használata egyaránt az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés a) pontjában foglalt tényállásba tartozik.⁴⁴

A vagyontárgy⁴⁵ vonatkozásában a szakirodalomban leszögezték, hogy ez alatt a társaság (aktív) eszközei értendők, vagyis azok az ingók és ingatlanok, testi és tetetlen dolgok (ideértve a követeléseket, valamint a készpénzt is), amelyek a társaság könyvelésébe eszköz oldalán kerültek bevezetésre, annak jogcímétől függetlenül.

Ami viszont a normaszövegben szereplő „hitelek” (*credite*) fogalmat illeti, ez részletesebb magyarázatot igényel. Mindenekelőtt fontos észrevenni, hogy a román jogalkotó a fogalom többes számú alakját vezette be a normaszövegbe, ami elhibázott megoldás, ugyanis a hitel fogalmának van egy tágabb és egy szűkebb jelentése.

A társaság hitele tág értelemben a piaci szereplő társaságba, pontosabban ennek tőkéjébe (tőkeerejébe), jó hírnevébe, termékeibe, árpolitikájába, üzleti tervébe, tevékenységébe stb. vetett bizalmát jelenti, ami önmagában és alapvetően nem minősül vagyoni értelemben vett eszköznek.⁴⁶ A hitel fogalom tágabb jelentése lényegében a társaság fizetőképességét jelenti.⁴⁷

Az Ftv. itt elemzett rendelkezésében megjelenő „hitel” fogalom másik, szűkebb jelentése a társaság által felvett (bank)hitelre vonatkozik, ami a román jogban

42 E ponton látszik szükségesnek megjegyezni azt, hogy az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésében felsorolt absztrakt tényállások több esetben egyben büntetőjogi normák tárgyát is képezik, noha nem mindig azonos megnevezés alatt. E jogellenes magatartások büntetőjogi megítélése nem képezi a tanulmányom tárgyát.

43 Az Rptk. 15. cikkének rendelkezése szerint „*[e]gyetlen jogot sem lehet más személy sérelmére vagy megkárosítása céljából, illetve túlzott és észszerűtlen módon, a jóhiszeműséggel ellentétesen gyakorolni*”.

44 Ion TURCU: *Tratat teoretic și practic de drept comercial*, II. köt., C.H. Beck, București, 2008, 232.

45 A román polgári jog a *bun/bunuri* kifejezést használja, aminek a szó szerinti magyar megfelelője a *jószág/javak* lenne, azonban normatív tartalmát tekintve a fogalom egyezést mutat a magyar Ptk. 8:1. § (1) bekezdés 5. pontjánál meghatározott vagyontárgy fogalommal. Részletekről lásd NÓTÁRI, PÁL: *i. m.*, 54–55.

46 BODU: *i. m.*, 246. Hasonló álláspontot fogalmaz meg AL HAJJAR: *i. m.*, 133–134. Lásd még TURCU: *i. m.*, 234–335. A hitel fogalmának jelentésköréről részletesen lásd Radu RIZOIU: *Garanții civile*, Editura Hamangiu, București, 2022, 23–29.

47 BUFAN, DELI-DIACONESCU, SĂRĂCUT (szerk.): *i. m.*, 850.

kölcsönszerződésnek minősül. A kölcsönszerződés a reálszerződések körébe tartozik, ezért az ilyen szerződés alapján folyósított pénzüsszeg (vagy más helyettesíthető dolog) az adós tulajdonába kerül. Számviteli szempontból a kölcsönösszeget a társaság könyvelésében az eszköz oldalán kell szerepeltetni azzal, hogy forrásoldalon a kölcsönösszeeggel megegyező tartozás kerül bejegyzésre. A kamatokat költségként kell szerepeltetni. Mindebből az következik, hogy a társaság hiteleinek saját vagy más érdekében történő használata lényegében a társaság vagyontárgyainak használatát jelenti, a vagyontárgy és hitel fogalma közötti különbségnek ebben a vonatkozásban jogi jelentősége tehát nincs.⁴⁸ A társaság hitelének használata körében a szakirodalomban további olyan jogellenes magatartásokat is azonosítottak, mint a társaság tőkeerejének saját célra történő felhasználása kölcsönügylet biztosítása érdekében (pl. a társaság nevében biztosítéki céllal aláírt váltó kiállítása vagy valamely vagyontárgy zálogosítása); tagi kölcsön nyújtása (ha a tag egyben ügyvezető is) a társaságnak úgy, hogy a kölcsönnyújtást valós gazdasági körülmények nem indokolják (pl. a piacnál magasabb kamat megszerzésére).

A Maros Megyei Törvényszék eseti döntésében⁴⁹ például arra az álláspontra helyezkedett, hogy a társaság vezető szerveinek passzivitása a társaság partnereivel szemben fennálló pénzbeli követelések behajtása tekintetében megalapozza a vezető szerv tagjainak felelősségét, ha a követelés elévül, ugyanis ezáltal a társaságot illető pénzeszközök használatából eredő előnyök a társasággal szerződéses viszonyban álló partnereknél valósulnak meg, ami a más személy érdekében történő társasági vagyontárgyak és/vagy hitelek használatának tényállását meríti ki. A Bukaresti Ítéltábla a kereseti jog elévülése vonatkozásában azonban úgy foglalt állást, hogy az elévülés önmagában nem alkalmas az ügyvezető felelősségének megállapításához, ugyanis a jogszabály azt a kívánalmat támasztja, hogy az ügyvezető passzív magatartásából eredő kereseti jog elévülése és az adós társaság fizetéseképtelensége között okozati összefüggés álljon fenn. Ha nem bizonyítható, hogy az elévülés okozta a fizetéseképtelenséget, vagy legalább hozzájárult a társaság fizetéseképtelenségéhez, az ügyvezető felelősségét nem lehet megállapítani.⁵⁰

A Gyulafehérvári Ítéltábla úgy foglalt állást, hogy az adós társaság vezető szerve tagja által a társaság követeléseinek behajtása tekintetében tanúsított passzív magatartása nem illeszkedik az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés a) pontjában rögzített tényállásba, mert az e rendelkezés alapján történő felelősség megállapításához a passzív magatartást tanúsító ügyvezető azon *szándékának* bizonyítására is szükség van, hogy a követelés kötelezettjét előnyben kívánta részesíteni.⁵¹

A Szilágy Megyei Törvényszék pedig azt állapította meg, hogy ha a fizetéseképtelen állapotba került társaság ügyvezetője a társaság egyes vagyontárgyait visszterhes

48 BODU: *i. m.*, 246.

49 Maros Megyei Törvényszék, kereskedelmi jogi kollégium, 2323/2005. döntés. Közli CĂRPENARU, HOTÇA, NEMEŞ: *i. m.*, 484.

50 Bukaresti Ítéltábla, V. kereskedelmi jogi kollégium, 129/2010. döntés. Közli Luiza NEAGU: *Procedura insolvenței. Răspunderea membrilor organelor de conducere*, Editura Hamangiu, București, 2011, 171.

51 Gyulafehérvári Ítéltábla, 515/2009. döntés (www.sintact.ro).

szerződés útján családtagjaira ruházza, de a vételár behajtását elmulasztja, e magatartás kimeríti az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés a) pontjának hipotézisét, és megalapozza a szóban forgó ügyvezető felelősségét.⁵²

Szintén az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés a) pontjában foglalt tényállást valósítja meg az ügyvezető, ha nem nyújtott be olyan okiratot, amelynek tartalmából kiderülhetne a társaság tulajdonát képező vagyontárgyak társasági vagyonból történő kikerülésének módja, és az elidegenítésből (az érintett vagyontárgyak értékesítéséből) származó ellenszolgáltatás tárgya (pl. pénzösszeg) sem a társaság számláin nem azonosítható, sem pedig a társaság könyvelésébe nem került rögzítésre.⁵³ Egy másik jogesetben a bíróság meg nem döntött vélelem alapján jutott arra az álláspontra, hogy az adós társaság ügyvezetőjének polgári jogi felelőssége megállapítható, kiemelve, hogy a társaság tulajdonából azonosíthatatlan módon kikerülő vagyontárgyak a társaság eszközeinek csökkenéséhez vezetnek, ami végső soron hozzájárult a társaság fizetéseképtelenné válásához, és ha az alperes a társaság tulajdonából kikerült vagyontárgyak kikerülésének jogszerűségét könyvelési dokumentumokkal igazolni nem tudja, akkor feltételezhető, hogy a vagyontárgyakat a saját vagy más érdekében használta.⁵⁴ A Bukaresti Ítéltábla azt fejtette ki, hogy az adós társaság vagyontárgyainak saját vagy más személy érdekében történő használata e jogellenes cselekmény oly módon történő elkövetését feltételezi, amely a szóban forgó bármely vagyontárgy természetes rendeltetésétől eltérő, csalárd, azaz öncélból való használatának formájában ölt testet.⁵⁵ Ehhez a problémakörhöz kapcsolódóan egy másik ügyben a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy ha a társaság pénztárából felvett pénzösszegetől eltérő olyan vagyontárgyak elvételére került sor, amelyeket a felszámolási eljárás során értékesítettek, akkor az ügyvezető felelősségének megállapítása nem lehetséges, ugyanis ez a kétszeres kártérítés, azaz a káronszerzés tilalmába ütközne. A káronszerzés tilalmát pedig azért sértené – fejti ki a bíróság –, mert a szóban forgó vagyontárgyak értékesítésével a társaság vagyonában dologi szubrogációra került sor, ami a kártérítési felelősségre vonatkozó szabályok szempontjából az okozott kár természetben történő megtérítésével egyenértékű. A bíróság kifejtette továbbá, hogy a társaság fizetéseképtelenségét és végső vagyoni helyzetét egymástól elkülönítve kell kezelni, ugyanis az, hogy a vagyontárgyak elvétele bár elvezethetett vagy hozzájárulhatott a társaság fizetéseképtelenné válásához, mégsem tévesztendő össze a hitelezői igények kielégítését ellehetetlenítő elégtelen társasági vagyoni helyzettel. Lényegében a bíróság a fizetéseképtelenség és a túladosódás fogalmi között tesz markáns különbséget, kimondva, hogy a fizetéseképtelenség bekövetkezése ellenére, ha a társaság ügyvezetői természetben visszaszolgáltatják a saját érdekből használt vagyontárgyakat, aminek következtében az adós társaság aktív

52 CĂRPENARU, HOTCA, NEMEȘ: *i. m.*, 485.

53 Bukaresti Ítéltábla, VI. kereskedelmi jogi kollégium, 126/2010. döntés. Közli NEAGU: *i. m.*, 165.

54 Marosvásárhelyi Ítéltábla, kereskedelmi jogi, közigazgatási jogi és adójogi kollégium, 282/2010. döntés. Közli NEAGU: *i. m.*, 168. Ebben a tekintetben megjegyzendő, hogy a megdönthető vélelem kérdését az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontja rögzíti, tehát a bíróság a két tényállást rögzítő szabály együtt alkalmazásával juthatott a fenti következtetésre.

55 Bukaresti Ítéltábla, V. kereskedelmi jogi kollégium, 239/2010. döntés. Közli: NEAGU: *i. m.*, 178.

eszközállománya a hitelezői igények kielégítése szempontjából megfelelő mértékűvé válik, az ügyvezetői felelősség megállapítására kár hiányában nem kerülhet sor.⁵⁶

4.3.2. A jogi személy leple alatt termelési, kereskedelmi vagy szolgáltatás nyújtására irányuló tevékenység személyes érdekből történő végzése...

Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés b) pontjában foglalt helyzetre joggyakorlati példát nem igazán lehet találni. Az egyik szakirodalmi nézet szerint az e jogszabályhelyen rögzített tényállás polgári jogi következményei akkor merülhetnek fel, ha a normában foglalt absztrakt tényállás büntetőjogi felelősség megállapítására alkalmas módon valósult meg, azaz bűncselekményt képez. A szóba jöhető bűncselekményeket a Ttv. 272. cikk (1) bekezdés a) és b) pontjai tartalmazzák.⁵⁷

A másik⁵⁸ – álláspontom szerint helyes – értelmezés szerint az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés b) pontja a korlátolt felelősség áttörésének (*lifting/piercing the corporate veil*)⁵⁹ a jogalapja, aminek nem szükséges szerű feltétele valamilyen bűncselekmény elkövetése. E következtetésre tételesen rögzített normatív alap ugyan nincs, de a törvényszövegben szereplő „*jogi személy leple alatt*” fordulatból könnyedén levezethető. Ezt támogatja a Ttv. 237¹. cikk rendelkezése is, amelyre az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés b) pontja alkalmazásakor mindenképpen figyelemmel kell lenni.

A Ttv. 237¹. cikk (1) bekezdése szerint azon társasági formák esetén,⁶⁰ amelyek a tagnak korlátolt felelősséget biztosítanak, a felelősség korlátozása a tagokat a társaság

56 Bukaresti Ítéltábla, VII. kereskedelmi jogi kollégium, 657/2007. döntés. Közli Mona-Maria PIVNICERU, Claudia-Antonela SUSANU, Mihai SUSANU, *Procedura insolvenței. Practica judiciară 2006–2009*, Editura Hamangiu, București, 2009, 355–356.

57 A Ttv. 272. cikk (1) bekezdés szerint „6 hónaptól 3 évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbírsággal büntetendő az az alapító, ügyvezető, vezérigazgató, igazgató, felügyelőbizottsági vagy igazgatósági tag, vagy a társaság azon törvényes képviselője, aki: a) a társaság kárára és saját magának vagy más személyeknek történő haszonszerzés céljából, a társaság nevében más társaságok részvényeit úgy szerzi meg, hogy tudja, hogy e részvények ára nyilvánvalóan magasabb, mint ezek tényleges ára, vagy az általa birtokolt részvényeket úgy adja el a társaságnak, hogy tudomása van arról, hogy e részvények ára nyilvánvalóan alacsonyabb, mint ezek tényleges ára; b) rosszhiszeműen használja a társaság javait vagy hitelét, a társaság érdekeivel ellentétes célból, vagy saját maga, vagy olyan más társaság előnyben részesítése céljából, amelyhez közvetlenül vagy közvetve érdeke fűződik; [...] (2) Nem minősül bűncselekménynek az (1) bekezdés b) pontjában előírt cselekmény, ha ezt az ügyvezető igazgató, igazgatósági tag vagy a társaság törvényes képviselője a társaság és valamely e társaság által ellenőrzött más társaság, vagy a társaság és egy felett közvetlenül vagy közvetetten ellenőrzést gyakorló társaság közötti államkincstári művelet során követte el. (3) Nem minősül bűncselekménynek az (1) bekezdés c) pontjában előírt cselekmény, ha ezt olyan társaság követi el, amely alapítói minőséggel rendelkezik, és a kölesönt az egyik ellenőrzött vagy közvetlenül vagy közvetetten ellenőrzést gyakorló társaság nyújtja.”

58 BODU: i. m., 247–252.

59 Ennek angol nyelvű összefoglalásáért lásd SZENDREI Tamás: *Behind the corporate veil – Liability of shareholders in Europe*, <https://rlw.juridice.ro/19935/behind-the-corporate-veil-liability-of-shareholders-in-europe.html> (letöltés ideje: 2022. 02. 16.).

60 A törvény csak a társaság tagjára tesz utalást, ami a norma személyi hatályával összefüggésben értelmezési nehézséghez vezet, ugyanis míg a részvénytársaság és a betéti részvénytársaság tulajdonosát a Ttv. részvényesnek (*actionar*) nevezi, addig a többi társasági formában tulajdonosi minőséggel rendelkező személyt tagnak (*asociat*). Ezért a szakirodalomban olyan álláspont is napvilágot látott, amely szerint a Ttv. 237¹. cikke *de lege lata* kizárólag a korlátolt felelősségű társaság tagjára vonatkozik. Lásd CĂRPENARU, PIPEREA, DAVID: i. m., 801–809.

felosztatása s adott esetben felszámolása alatt is megilleti, amiből következik, hogy a tag felelőssége a társaság felosztatása vagy felszámolása esetén is a társaság alaptőkéjéhez való hozzájárulása (apport) mértékéig terjed [Ttv. 237¹. cikk (2) bekezdés]. A Ttv. 237¹. cikk (3) bekezdése akként rendelkezik, hogy „*a tag, aki a hitelezők kijátszása céljából visszaél korlátolt felelősségével és a társaság elkülönült jogi személyiségével, korlátlanul felel a felosztatott, illetve felszámolt társaság nem teljesített kötelezettségeiért*”. A rendelkezés (4) bekezdése pedig úgy szól, hogy a tag felelőssége

„[...] korlátlanvá válik különösen akkor, ha a tag úgy rendelkezik a társaság vagyontárgyaival, mintha ezek a sajátjai lennének, vagy ha a társaság vagyonát saját vagy harmadik személyek javára csökkentti, noha tudja vagy tudnia kéne, hogy ilyen módon a társaság nem lesz képes teljesíteni a kötelezettségeit”.

Minthogy az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésének bevezető szövege a „*bármely más személy*” szófordulatot is tartalmazza – amely fogalomnak a normatív tartalma korábban már kifejtésre került –, az a konklúzió vonható le, hogy az ügyvezetőnek a termelési, kereskedelmi vagy szolgáltatás nyújtására irányuló azon tevékenysége miatti felelősségének megállapításához, amelyet a jogi személy leple alatt, saját érdekből végzett, az is szükséges, hogy az ügyvezető e tisztsége mellett tagi minőséggel is rendelkezzen. Ha ugyanis az ügyvezető tagi minőséggel nem rendelkezne, akkor az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés a) pontjában foglalt tényállást, vagyis a társaság vagyontárgyaival való visszaélés tényállását valósítaná meg. Ennek következménye pedig az lenne, hogy a megtérítendő kár mértéke a ténylegesen okozott kárra szorítkozna, miközben a korlátolt felelősség áttörése miatt beálló felelősség esetében az ügyvezető tag a társaság teljes tartozásáért felel. E tényállás esetében teljesen irreleváns, hogy *de iure* vagy *de facto* ügyvezetőről (árnyékvezetőről) van-e szó, tehát e norma alkalmazásához az is elégséges, ha a szankcionálni rendelt magatartást megvalósító jogalany csak tagi minőséggel rendelkezik.

További fontos aspektusa az itt tárgyalt kérdéskörnek a Ttv. 237¹. cikk (4) bekezdése, amely leszögezi, hogy az ügyvezető tagnak a társasági vagyon csökkenését (vagyonkimentés, fedezetelvonás) eredményező magatartása nemcsak akkor alapozza meg felelősségét, ha a vagyonsökkenés az ügyvezető tag saját hasznára történt, hanem akkor is, ha harmadik személy javára. Lényeges, hogy a jogszabály nem kívánja meg, hogy a harmadik személy a társasági vagyon elvonásában az ügyvezető tag cinkosa

Véleményem szerint teleologikus értelmezés útján ez az álláspont vitatható. A szabály 2006. évben történt bevezetésének célja éppen a hitelezővédelem erősítése volt azon társaságokkal szemben, amelyek esetében az alaptőkében részt vevő tagok/részvényesek alacsony száma miatt nagy a kockázata a társasági vagyon és a tagok/részvényesek személyes vagyona keveredésének. A Ttv. 4. cikke főszabályként a társaság legalább két tag általi alapítását követeli meg, kivételként pedig a kft. esetében lehetővé teszi az egyszemélyes társaság alapítást is. Látható, hogy a részvényesek kis száma (minimum kettő) a részvénytársaságot is jellemezheti, ahol a vagyonkeveredés kockázata pont úgy fennforog, mint a kft. esetében. Ekképpen tehát a Ttv. 237¹. cikkének helyes értelmezéséhez a norma célját szükséges figyelembe venni, és ezért a törvényszövegben szereplő tag kifejezést a részvénytársaság részvényesére is alkalmazandóként kell értelmezni.

legyen. Az ügyvezető tag személyes felelőssége tehát akkor is megállapítható, ha a vagyonkimentés nem a saját hasznát szolgálta. E megoldásnak minden bizonnyal az erősebb és hatékonyabb hitelezővédelem áll a háttérben, ami más hitelezővédelmi eszközzel is szabadon kombinálható. Így, ha a harmadik személynek, akinek a vagyonkimentés a hasznát szolgálta, tudomása volt arról, hogy ez a társaság túladósodását eredményezi, vagy arról, hogy így a társaság túladósodott állapota tovább súlyosbodik, akkor *actio pauliana*⁶¹ útján a hitelező vele szemben is felléphet. E tekintetben lényeges, hogy a hitelező nem kártérítést igényelhet, hanem csak az elidegenítésre irányuló ügylet vele szembeni hatálytalanságának megállapítását kérheti, aminek eredményeképpen az elidegenített vagyontárgy vagy az ebből származó pénzüsszeg kiadását követelheti, illetve arra végrehajtást vezethet.

Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés b) pontjának alkalmazására csak a társaság feloszlata vagy adott esetben felszámolása esetén kerülhet sor, ami a Ttv. 237¹. cikk (3)–(4) bekezdéseiből olvasható ki. Az Ftv. erre a körülményre semmiféle utalást nem tesz, ezért a Ttv. szövegéből kiindulva a két jogszabály rendelkezését együtt kell olvasni. Ebből pedig az következik, hogy az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés b) pontját kizárólag a társaság csődje miatti felszámolási eljárás esetén lehet alkalmazni, az újjászervezési eljárás nem tartozik a normában rögzített tényállás alkotóelemei közé.

Végül pedig ami az okozati összefüggést illeti, a jogszabály azt kívánja meg, hogy a jogellenes magatartás okozata a társaság csődje legyen.⁶²

4.3.3. Személyes érdekből olyan tevékenység folytatásának elrendelése, amelyik nyilvánvalóan a jogi személy általi kifizetések beszüntetéséhez vezetett...

A cselekmény e hipotézisbe való besorolása olyan helyzet megállapítását követeli meg, amelyben az adós a pénzügyi nehézségek ellenére folytatta tevékenységét, ami végül a kifizetések beszüntetéséhez és fizetéseképtelenséghez vezetett.

Ez nem tévesztendő össze a vélelmezett fizetéseképtelenség⁶³ esetén történő tevékenység folytatásának elrendelésével, mivel az Ftv. 66. cikk (1) bekezdés alapján a törvényszékhez kérelemmel fordulni csak a fizetéseképtelen adós köteles (a fizetéseképtelenség beálltától számított 30 napos határidőn belül), aki e kérelem jóváhagyásával az Ftv. hatálya alá kerül. Ha azonban a fizetéseképtelenség küszöbön áll,⁶⁴ az adós társaságnak nincs bejelentési kötelezettsége.

61 A vonatkozó szabályokat az Rptk. 1562–1565. cikkei tartalmazzák, amelyek közül az 1562. cikk (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a harmadik személy tudomását csak visszterhes ügylet esetén kell bizonyítani, e tudomásnak pedig az adós túladósodása előidézésére vagy ennek súlyosbodására kell irányulnia. A visszavonási keresetről részletekért lásd VERESS Emőd: *Román polgári jog. A kötelek általános elmélete*, 4. kiadás, Forum Iuris, Kolozsvár, 2021, 322–324.

62 BODU: *i. m.*, 251.

63 Az Ftv. 5. cikk (1) bekezdés 29. pont a) alpontja szerint a fizetéseképtelenséget vélelmezni kell, ha az adós a tartozását ennek esedékességétől számított 60 napos határidőn belül nem fizette ki.

64 Az Ftv. 5. cikk (1) bekezdés 29. pont b) alpontja szerint fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet akkor áll fenn, ha bebizonyosodik, hogy az adós az esedékes tartozásait az esedékesség időpontjában rendelkezésére álló pénzeszközökkel nem fogja tudni kifizetni.

Például ha a társaság ügyvezetője a tevékenység folytatása mellett dönt, hogy ügyvezetői tevékenységéért járó javadalmazását felvehesse, noha a nyersanyagárak rendkívüli emelkedése miatt a társaságnak nagyon magas napi veszteségei keletkeznek, e magatartás – a bírósági gyakorlat alapján – ügyvezetői felelősséget csak akkor fakaszt, ha a számviteli szabálytalanságokon túlmenően az is megállapítást nyer, hogy a tevékenység folytatásával összefüggésben életképes menedzseri stratégia nem létezett, és a gazdasági tevékenység folytatása kockázatokkal járt együtt, ami végül az adós fizetéseképtelenségéhez vezetett.⁶⁵ Ezzel szemben egy másik ügyben a bíróság úgy foglalt állást, hogy az adós társaság ügyvezetőinek felelőssége csak akkor merülhet fel, ha bizonyítást nyer, hogy a fizetéseképtelenséget az ügyvezetők saját hasznukra végzett tevékenységgel okozták. A szakirodalomban ezekre az esetekre vonatkozóan az az elvi álláspont fogalmazódott meg, hogy amikor nem bizonyított, hogy az alperes ügyvezető saját érdekéből olyan tevékenység folytatását rendelte el, amely a jogi személyt nyilvánvalóan a kifizetések beszüntetésére kényszerítette, a felelősség megállapítása iránti keresetet a bíróságnak mint megalapozatlant kell elutasítania.⁶⁶

Az ügyvezető nem vonható felelősségre azon az alapon, hogy az eljárás megindítása iránti kérelem előterjesztésére nem került sor, ugyanis ez a fizetéseképtelenség bekövetkezésének időpontját követő magatartásként merül fel. Ennek oka egyrészt az, hogy az Ftv. 169. cikkének rendelkezései a polgári jogi felelősség olyan alakzatát szabályozzák, amelyben az ügyvezetői magatartás a fizetéseképtelenségi állapot kialakulása előtti időpontra értelmezhető. Ugyanehhez kapcsolódik az a jogszabályi kívánalom is, miszerint az ügyvezető magatartásának szükségszerűen a társaság fizetéseképtelenségéhez kell vezetnie.⁶⁷

A 169. cikk (1) bekezdés c) pontja vonatkozásában szintén a bírói gyakorlatban rögzítették, hogy e tényállás alkalmazhatóságához két feltételnek kell teljesülnie: egyrészt arra van szükség, hogy a vezető tisztségviselő személyes érdeke kimutatható legyen; másrészt az adós társaság küszöbön álló *túladosodása* (sic!) nyilvánvaló kell hogy legyen. Így nem elegendő az, ha a társaság *túladosodott* (sic!), hanem azt is bizonyítani kell, hogy ügyvezetője az adós társaság tevékenységének folytatását személyes érdeke érvényesítése céljából rendelte el.⁶⁸ Megjegyzendő, hogy a bíróság elmulasztott különbséget tenni a fizetéseképtelenség, illetőleg a túladosodás fogalmai között, holott e két fogalom normatartalma nem azonos, a két szó egymásnak nem szinonimája.

4.3.4. Fiktív könyvelés vezetése, a számviteli bizonylatok eltüntetésé, vagy a könyvelés nem jogszabályoknak megfelelő módon történő vezetése...

A számvitel megszervezésére és vezetésére vonatkozó szabályokat nagyrészt az 1991. évi 82. törvény, valamint ennek végrehajtási szabályai tartalmazzák. A fiktív könyvelés, a számviteli bizonylatok eltüntetésé vagy a jogszabályoknak megfelelő

65 Bukaresti Ítéltábla, VI. kereskedelmi jogi kollégium, 1046/2002. döntés.

66 CĂRPENARU, HOTCA, NEMES: *i. m.*, 487. A szerzők a Bukaresti Törvényszék VII. kereskedelmi jogi kollégiumának a 2005/2046. döntésére hivatkoznak, amely döntés azonban sosem lett közzétéve.

67 Bukaresti Ítéltábla, VI. kereskedelmi jogi kollégium, 246/2010. döntés. Közli NEAGU: *i. m.*, 191.

68 Bukaresti Ítéltábla, VI. kereskedelmi jogi kollégium, 794/2009. döntés. Közli NEAGU: *i. m.*, 194.

könyvelés elmulasztása egyrészt kimerítheti az Ftv. 169. cikk (1) bekezdésének d) pontjában foglalt tényállást, de csődbűncselekményeket, illetve adójogi bűncselekményeket is megvalósíthat.

A jelenleg hatályos Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontja vonatkozásában abból kell kiindulni, hogy mivel a számviteli szabályok megsértése önmagában károkozásra alkalmas magatartásként nem jellemezhető, a jogszabályoknak megfelelő könyvvitel elmulasztása mint felelősségfakasztó tényálladási elem mellett annak bizonyítása is szükséges, hogy az ilyen magatartás (jogsértés) a társaság fizetéseképtelenségéhez, vagyis a kifizetések megszűnéséhez vezetett. Ezzel összefüggésben a Szucsávai Ítéletábla eseti döntésében azt mondta ki, hogy mivel a jelenleg hatályos Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontjának korábbi időállapota szerinti szöveghelyen rögzített⁶⁹ jogellenes magatartás, valamint a társaság fizetéseképtelensége között szükségszerű okozati összefüggést nem lehet megállapítani, az okozati összefüggés kontextusában a bizonyítási teher az e jogalapra hivatkozó felet terheli. Az ügy tényállása szerint az adós társaság korábbi ügyvezetője a pénzügyi beszámolókat a fizetéseképtelenség okainak megállapítása érdekében nem adta át, noha e kötelezettségének teljesítésére felhívást kapott. A bíróság úgy foglalt állást, hogy habár a számvitel megszervezésére és vezetésére vonatkozó bizonyos szabálytalanságok megállapíthatók, és ezzel a jogellenes magatartás meglétéhez kétség nem fér, ez a felelősség megállapításához nem elegendő, s így bizonyítani szükséges, hogy a fizetéseképtelenség az említett jogellenes magatartás következménye.⁷⁰

Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontjának II. és III. mondatai rögzítik, hogy *a számviteli dokumentumok felszámolónak vagy csődgondnoknak történő át nem adása* esetén mind a vétkességet, mind a jogellenes magatartás és kár közötti okozati összefüggést vélelmezni kell. A vélelem megdönthető, ami bármely törvényes bizonyítási eszközzel megvalósítható.

Az adós társaság fizetéseképtelenségéhez hozzájáruló személyek felelőségének ezen esetét illetően meg kell jegyezni, hogy a vétkesség, valamint a jogellenes magatartás és a kár közötti okozati összefüggés fennállására vonatkozó vélelem csak az Ftv. 2014. évi hatálybalépését követően megvalósított jogellenes magatartások tekintetében áll fenn.

A jelenleg hatályos normaszöveg kissé zavaros a kár fogalmának tekintetében, ugyanis az Ftv. 169. cikk (1) bekezdése az okozati összefüggés bizonyítását nem a jogsértés és a kár között kívánja meg, hanem a jogsértés, valamint a társaság fizetéseképtelenségének kialakulása között. Ezzel szemben az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontjának II. mondata a fizetéseképtelenség fogalma helyett a kár fogalmát használja. Ekként tehát felmerül a kérdés, hogy a fizetéseképtelenség kialakulása e tényállásban konkrét kárként kezelendő-e.

A kérdés megválaszolásához először is tisztázni kell, hogy az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontja három jogellenes magatartást nevesít: 1. fiktív könyvelés vezetése; 2. egyes

⁶⁹ Lásd A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló 2006. évi 85. törvény 138. cikk (1) bekezdés d) pontját.

⁷⁰ Szucsávai Ítéletábla, kereskedelmi jogi, közigazgatási és adójogi kollégium, 2008/406. döntés (www.sintact.ro).

számviteli dokumentumok eltűnésének előidézése; 3. a könyvelés törvénynek meg nem felelő módon történő vezetése. Az itt vizsgált rendelkezés II. mondatában helyet foglaló „a számviteli dokumentumok felszámolónak vagy csődgondnoknak történő át nem adása” szófordulat tehát a normában foglalt jogellenes magatartástípusok bizonyítását kívánja segíteni. Ezért az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés d) pontja az ugyanezen rendelkezés (1) bekezdésében meghatározottakhoz képest nem eltérő feltételeket támaszt, hanem többletkiválonomként rögzíti, hogy a jogellenes magatartás és a fizetéseképtelenségi állapot közötti okozati összefüggés fennállásának bizonyítása mellett konkrét kár bizonyítására is sor kell kerülni, és miután e tényálladási elemek bizonyítást nyertek, csak ezt követően folyamodhat a bíróság a vétkességre és okozati összefüggésre vonatkozó vélelem alkalmazásához.⁷¹

4.3.5. A jogi személy aktív eszközei egy részének elvonása vagy elrejtése, vagy a jogi személy tartozásainak fiktív módon történő növelése...

A jogi személy *aktív eszközeinek elvonása* (*deturnarea activelor*) lényegében ezek rendeltetésének megváltoztatását jelenti. A társaság aktív eszközeinek *elrejtését* a szó szoros értelmében kell érteni, ami a vagyontárgyak és/vagy vagyoni jogok oly módon történő elvonását jelenti, amely ezek rendeltetésének megváltoztatásától abban tér el, hogy ügyvezetői (vagy árnyékvezetői) rendelkezés alapján *de facto* kiválnak a társaság vagyonából, amelynek korábban részét képezték. E körben nincs jelentősége annak, hogy e vagyonból kikerült javak és vagyoni jogok végül előkerülnek-e. A lényeg, hogy ezek elrejtése kimeríti az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés e) pontjának hipotézisét. A tartozások (passzívum) fiktív módon történő növelése általában valótlan vagyoni kötelezettségek vállalása formájában valósulhat meg, amelyek a társaság könyvelésében is megjelennek. Ilyen kötelezettségvállalásra lehet példa az, amikor a társaság fiktív tartozásokat, tartozatlan pénzeszközöket szerepeltet a könyvelése forrás oldalán, amelyeket végül le nem szállított vagyontárgyakkal vagy nem teljesített szolgáltatásokkal „ellensúlyoznak”, de e vagyontárgyak vagy szolgáltatások a társaság vagyonleltára alapján nem léteznek.⁷²

A joggyakorlatban leszögezték, hogy mivel a társaság vagyonában azonosíthatatlan vagyontárgyak szerepelnek, ebből az következik, hogy az alperes (ügyvezető) okozta a társaság fizetéseképtelenségét, ugyanis a számviteli dokumentumok hiánya és e dokumentumok átadásának megtagadása az adós társaság vagyonával történő csalárd gazdálkodás tényét jelzi.⁷³ Szintén a bírói gyakorlat állapította meg, hogy az alperes – banki ügyletek intézésére szorítókozó – cégjegyzési (aláírási) joga alapján, a számlakivonatok szerint több alkalommal vett fel pénzüsszegeket anélkül, hogy azokat bármilyen módon igazolta volna, és anélkül, hogy bizonyította volna az alapító okiratban ügyvezetőként megjelölt személy erre irányuló utasításának meglétét. Az alperes tehát nem bizonyította a felvett pénzüsszegek rendeltetését, nevezetesen azt, hogy azokat teljes egészében az adós társaság javára, vagyis tartozásainak kiegyenlítésére használták, így az adós társaság számlájáról felvett pénzüsszegek el tulajdonítása kimeríti az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés e) pontjában foglalt tényállást.⁷⁴

71 Bukaresti Ítéltőábla, V. polgári jogi kollégium, 420/2017. döntés (www.sintact.ro).

72 CĂRPENARU, HOTCA, NEMEȘ: *i. m.*, 490.

73 Prahovai Törvényszék, 2016/214. ítélet (www.rolii.ro).

74 Szucsávi Ítéltőábla, II. polgári jogi kollégium, 2017/20. döntés (www.rolii.ro).

4.3.6. A jogi személy számára történő pénzeszközök megszerzése céljából olyan károsító eszközök használata, amelyek alkalmasak a kifizetések megszüntetésének késleltetésére...

Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés f) pontjánál rögzített szabály a *minősített szándék* többletkívánalmát támasztja. Ez azt jelenti, hogy a pénzeszközök megszerzésére szolgáló károsító eszközök (*mijloace ruinătoare*) alkalmazása tekintetében az ügyvezetői vagy árnyékvezetői magatartásnak kifejezetten arra kell irányulnia, hogy a társaság általi kifizetések beszüntetésére minél későbbi időpontban kerüljön sor. Következésképpen ahhoz, hogy az ügyvezetői felelősség megállapítása az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés f) pontja alapján történjen, két feltétel együttes fennállására van szükség. Egyrészt fenn kell állnia a pénzeszközök megszerzésére szolgáló károsító eszközök használatát megvalósító jogellenes magatartásnak, másrészt viszont az ilyen magatartást tanúsító személy vétkeességének az előbb említett minősített szándék formájában kell felmerülnie.

A bírói gyakorlatban az itt tárgyalt jogellenes magatartásra példa az, amikor az ügyvezető a társaság nevében a piaci feltételeknél szigorúbb feltételekkel, a szokásosnál jóval magasabb kamatlábbal folyamodik kölcsönhöz, és e szigorú feltételek a vállalkozás fizetéseképtelenségéhez vezetnek.⁷⁵

4.3.7. A kifizetések megszüntetését megelőző hónapban fizettek, vagy kifizetést rendeltek valamely hitelező előnyben részesítése mellett, a többi hitelező kárára...

Ez a szabály azt hivatott szankcionálni a felelősség intézményén keresztül, ha a kifizetések megszűnését megelőző hónapban az adós társaság nevében a fizetéseképtelenséghez hozzájáruló személyek indokolatlanul részesítenek előnyben egyes hitelezőket a többi hitelező hátrányára.

Az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés g) pontja csak azokban az esetekben alkalmazható, amikor az adós társaság ügyvezetője rosszhiszeműen részesít előnyben – a többi hitelező szemszögéből – diszkrécionálisan kiválasztott hitelezőket. A rosszhiszeműség a szándékossággal azonos, tehát e szabály alapján kizárólag szándékos előnyben részesítés fakaszt felelősséget. Következésképpen, ha bizonyítható, hogy az adós társaság nevében eljáró személynek (ügyvezetőnek) nem volt tudomása a társaság fizetéseképtelenségéről, akkor a szóban forgó személy felelőssége az Ftv. 169. cikk (1) bekezdés g) pontja alapján nem megállapítható.⁷⁶ Az Rptk. 14. cikke szerint a jóhiszeműséget vélelmezni kell.

5. Kimentési feltételek a román jogban

Az Ftv. 169. cikk (5) és (6) bekezdései azokat a körülményeket rögzítik normatív szinten, amelyek fennállta esetén az ügyvezető nem vonható felelősségre. Az Ftv. 169. cikk (5) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a fizetéseképtelenség bekövetkezése miatt nem vonhatók felelősségre a jogi személy vezető szervének azon tagjai, akik elenezték a fizetéseképtelenség állapotának bekövetkezéséhez vezető ügyleteket vagy

⁷⁵ Craiovai Ítéletábra, kereskedelmi jogi kollégium, 2007/182. döntés (www.sintact.ro).

⁷⁶ CĂRPENARU, HOTCA, Nemeş: *i. m.*, 491.

cselekményeket, vagy nem voltak jelen a társaság fizetéseképtelenségéhez vezető döntések meghozatalánál, amely tényt, valamint a meghozott döntéssel szembeni egyet nem értésüket a döntés meghozatalát követően nyomban jegyzőkönyvbe vették.

Az Ftv. 169. cikk (6) bekezdése rögzíti továbbá, hogy nem állapítható meg az ügyvezető felelőssége, ha a kifizetések beszüntetését megelőző hónapban az adós társaság tartozásainak átütemezésére irányuló peren kívüli tárgyalások eredményeként a hitelezőkkel kötött megállapodás végrehajtása során jóhiszeműen teljesített kifizetéseket, feltéve, hogy a megállapodás az adós pénzügyi helyreállítását szolgálta, és nem volt célja a hitelezők megkárosítása és/vagy hátrányos megkülönböztetése. E rendelkezések a preventív konkordátum⁷⁷ keretében létrejött megállapodásokra is alkalmazandók.

Az Ftv. speciális kimentési feltételei mellett alkalmazandók az Rptk. általános felelősségelhárító szabályai is, amelyek között különösen a *vis maior* (erőhatalom), az előre nem látható kényszerítő körülmény, a jogos védelem, végszükség, valamint a károsult károkozásba való beleegyezése vagy a károsulti közrehatás említendők.

6. Összegzés

A tanulmányban bemutatásra került a fizetéseképtelenségi eljárás során feléledő felelősségi szabály. A hangsúly elsősorban a szabályozási megoldás bemutatásán, illetve az Ftv. 169. cikkében foglalt azon jogellenes magatartások – főként bírósági gyakorlaton keresztül történő – bemutatásán volt, amelyek a gazdasági társaság fizetéseképtelenségéhez vezetnek. Láthattuk, hogy az Ftv. 169. cikke a társaság fizetéseképtelen állapotba jutásáért felelősségre vonható személyek rendkívül tág körét határozza meg. Fontos azonban, hogy a fizetéseképtelenségi törvény felelősségi szabálya csak akkor aktiválódik, ha bebizonyosodik, hogy a hatálya alá tartozó személyek a társaság fizetéseképtelenségét az Ftv. 169. cikkében felsorolt jogellenes magatartásokkal idézték elő, vagy a társaság fizetéseképtelenségéhez e magatartások útján hozzájárultak. Értelemszerűen e kimenetek többnyire a bizonyítási eljárás sikerességétől függenek. Annyit viszont összegzésképpen mindenképpen rögzíteni szükséges, hogy az anyagi jogi szabályok megadják a lehetőséget arra, hogy a társaság fizetéseképtelenné válása miatt a *de iure* ügyvezetőktől eltérő személyek is felőssé tehetőek legyenek.

Irodalomjegyzék

1. SIMONA AL HAJJAR: *Răspunderea civilă a administratorilor debitorului aflat în insolvență*, Universul Juridic, București, 2012.

⁷⁷ A preventív konkordátum intézményének általános leírásáért lásd VERESS Emőd, *A nehézségekkel küzdő vállalat = Román társasági jog. 2. bővített és aktualizált kiadás*, szerk. VERESS Emőd, FEGYVERESI Zsolt, PÁL Előd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021, 248–249.

2. Sebastian BODU: *Răspunderea civilă a administratorilor și managerilor societăților comerciale*, Rosetti International, București, 2018.
3. Radu BUFAN, Andreea DELI-DIACONESCU, Mihaela SĂRĂCUȚ (szerk.): *Tratat practic de insolvență*, I. köt., Hamangiu, București, 2022.
4. Stanciu D. CĂRPENARU, Gheorghe PIPEREA, Sorin DAVID: *Legea societăților, Comentariu pe articole*, C.H. Beck, București, 2014.
5. Stanciu D. CĂRPENARU, Mihai Adrian HOTCA, Vasile NEMEȘ: *Codul insolvenței comentat*, Universul Juridic, București, 2017.
6. Francisc DEAK, Lucian MIHAI, Romeo POPESCU: *Tratat de drept civil. Contracte speciale*, II. köt., Universul Juridic, București, 2021.
7. Ion Luca GEORGESCU: *Drept comercial*, II. kötet, All Beck, București, 2002.
8. Diana Maria ILIE: *Efectele insolvenței asupra mediului economic și social din România în contextul globalizării*, Universul Juridic, București, 2021.
9. Dan LUPAȘCU (szerk.): *Curtea de apel București. Practica judiciară comercială 2003–2004*, Editura Brilliance, București, 2005.
10. Ph. MALAURIE, L. AYNÉS, P-Y. GAUTIER: *Contracte speciale*, Wolters Kluwer, București, 2009.
11. Luiza NEAGU, *Procedura insolvenței. Răspunderea membrilor organelor de conducere*, Editura Hamangiu, București, 2011.
12. NÓTÁRI Tamás, PÁL Előd, *Gondolatok és javaslatok a román Polgári törvénykönyv magyar fordításához*, Erdélyi Jogélet, 2021/2, 58–62.
13. PÁL Előd: *A részvénytársasági vezető tisztségviselő megbízásának megszűnése egy román jogegységi határozat tükrében*, Erdélyi Jogélet, 2020/1, 59–70.
14. PÁL Előd: *A vezető tisztségviselők = Román társasági jog. 2. bővített és aktualizált kiadás*, szerk. VERESS Emőd, FEGYVERESI Zsolt, PÁL Előd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021.
15. Mona-Maria PIVNICERU, Claudia-Antonela SUSANU, Mihai SUSANU: *Procedura insolvenței. Practica judiciară 2006–2009*, Editura Hamangiu, București, 2009.
16. Radu RIZOIU: *Garanții civile*, Editura Hamangiu, București, 2022
17. Ioan SCHIAU, Titus PRESCURE: *Legea societăților comerciale nr. 31/1990. Analize și comentarii pe articole*, Hamangiu, București, 2009.
18. Carmen TODICĂ: *Răspunderea juridică civilă a administratorului societății comerciale*, Editura Universitară, București, 2012.
19. TÖRÖK Tamás, *Felelősség a társasági jogban*, HVG-Orac, Budapest, 2015.
20. Ion TURCU: *Tratat teoretic și practic de drept comercial*, II. köt., C.H. Beck, București, 2008.
21. VERESS Emőd: *Román polgári jog. A kötelmek általános elmélete*, 4. kiadás, Forum Iuris, Kolozsvár, 2021.
22. VERESS Emőd: *A nehézségekkel küzdő vállalat = Román társasági jog. 2. bővített és aktualizált kiadás*, szerk. VERESS Emőd, FEGYVERESI Zsolt, PÁL Előd, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021.
23. *** *Atragerea răspunderii în insolvență a administratorilor de fapt*, <https://www.bursa.ro/atragerea-raspunderii-in-insolventa-a-administratorilor-de-fapt-09881130> (letöltés ideje: 2021. 09. 26.).

SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL

A *Tripartitum* kormányzatot érintő rendelkezései, valamint erdélyi lenyomata az *Approbaták* tükrében, figyelembe véve a Szent Korona-tan szerepét

The Provisions Pertaining to Government in the *Tripartitum* and Their Transylvanian Imprint in the Light of the *Approbates*, Taking into Account the Role of the Holy Crown Doctrine

Abstract: The aim of the study is to outline the governmental aspects of the *Tripartitum* and its role in the history of Hungarian law, in its first compilation during the existence of the Principality of Transylvania, the *Approbates*. In order to achieve this aim, the *Tripartitum* and the relevant legislation, mainly of public law, will be included in the study, without being exhaustive, taking into account the limits of space.

Keywords: *Tripartitum*, government, *Approbates*, Werbőczy, Principality of Transylvania

Összefoglaló: A tanulmány célja a *Tripartitum* kormányzati vonatkozásainak és a magyar jogtörténetben betöltött szerepének felvázolása az Erdélyi Fejedelemség fennállása idején, az *Approbaták* formájában bekövetkezett első kompilációjában. E cél elérése érdekében a *Tripartitum* és a vonatkozó, főként közjogi jogszabályok kerülnek a tanulmányba belefoglalásra, a teljesség igénye nélkül, a terjedelmi korlátokat figyelembe véve.

Kulcsszavak: *Tripartitum*, kormányzat, *Approbaták*, Werbőczy, Erdélyi Fejedelemség

1. Bevezetés

E tanulmány célja a *Tripartitum* kormányzati vonatkozásainak, valamint a magyar jogtörténetben és az Erdélyi Fejedelemség egyik kompilációjában, az *Approbatae Constitutiones*ban (a továbbiakban: *Approbaták*) betöltött szerepének vázolása. Ennek a célnak az elérése érdekében a *Tripartitum* és a vonatkozó, elsősorban közjogi értelemben vett releváns jogszabályok is megjelennek a tanulmányban a teljesség igénye nélkül, természetesen figyelembe véve a terjedelmi kereteket.

Indokolta e tanulmány megszületését az is, hogy Stipta István 2015. évi tanulmányában rámutatott arra, hogy Werbőczyvel kapcsolatosan nagy adóssága van a jogtörténész társadalomnak, ugyanis kevés elemző, tudományos igénnyel megírt mű született a XX. század során és napjainkban is életművének kapcsán.¹ Így e tanulmány hiánypótló céllal is íródott, amelynek specialitása az, hogy az Erdélyi Fejedelemség Approbatáinak tükrében mutatja be a Hármaskönyvvel fennálló kapcsolatokat. További indoka volt a kutatásnak az, hogy a Hármaskönyv nem került be az Approbatákba, ahogy arra a hivatkozott konferenciakiadvány is utal.²

2. Az Erdélyi Fejedelemség társadalmáról röviden

A középkori erdélyi államszervezet a három nemzet – a magyar, a székely és a szász *natio* – 1437. évi kápolnai uniójának alapjain épült fel. Ennek a rendi jellegű államnak az élén a mindenkori (vajda/király)³ fejedelem állt.⁴

A három nemzetből a magyarok (erdélyi vármegyék) és székelyek a honfoglalás idejétől már adottak voltak. A szászok *hospesek*, azaz telepesekként érkeztek a térségbe; II. Géza (1141–1162) hívta be őket Erdélybe.⁵ Az 1161. év a szász betelepülés éve. A történelmi Erdély három nemzetének kialakulása annak köszönhető, hogy a magyar és székely a harmadik, szász nemzetet is befogadta. Szólni kell a befogadott harmadik nemzet területi elhelyezkedéséről is a történelmi Erdélyen belül: Dél-Erdélyben, a Szászföldön vagy Királyföldön telepedtek le, külön önkormányzatokat alkotva.⁶

A három nemzet egyeteméig (voltaképpen szövetségéig) még majdnem három évszázad telik el; az egyetem létrejötté Budai Nagy Antal felkeléséhez köthető. Tehát 1437. szeptember 16-án Kápolnán jött létre a három nemzet egyeteme: a magyar nemesség, a székely előkelők és a szász városok „három nemzete”. Ez (továbbá a papság) ekkor örök szövetséget kötött a jobbágság és a városi szegények ellen.⁷

A középkori erdélyi társadalom azért tekinthető egyedülállónak, mert egyrészt jellemző volt rá a *rendi jelleg*, másrészt meghatározó volt a *fenti politikai szövetség*, amely tulajdonképpen a társadalom stabilitását szavatolta, különösen az Erdélyi Fejedelemség fennállásának ideje alatt.

A három nemzet egységéről tanúskodik az erdélyi címer, amelynek a címerleírásából kiderül, melyik címerkép, illetve címerképcsoport melyik nemzethez tartozik. Ezek közül legjelentősebbnek az erdélyi vármegyékhez, azaz a magyar nemzethez

1 STIPTA István: *Új irányok a hazai Werbőczy-kutatásban*, Jogtörténeti Szemle, 2015/1, 119–125, 119.

2 BALÁS P. Elemér, CSEKEY István, SZÁSZY István, BÓNIS György: *Hasonmás: A Hármaskönyv kolozsvári első magyar kiadásának címlapja = Werbőczy István*, Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár, 1941, 171.

3 Lásd pl. Szapolyai János a királyi címet viselte.

4 CSIZMADIA Andor, KOVÁCS Kálmán, ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 196.

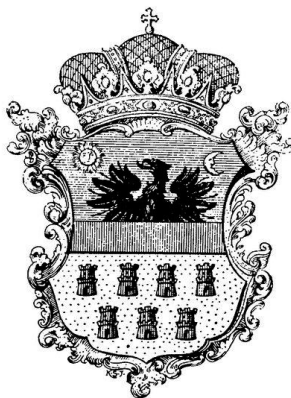
5 „*Flandriából és a Rajna vidékéről; Szeben környékén és a Szepességben telepedtek le.*” GÁSPÁR Suzsza, HORVÁTH Jenő (szerk.): *Királyok könyve*, Officina Nova, Budapest, 1994, 39. Kronológia 1161.

6 BÁN Péter (szerk.): *Magyar történelmi fogalomgyűjtemény*, 1–2 köt., Heves Megyei Levéltár, Eger, 1980, Erdélyi szászok címszó.

7 *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/> (letöltés ideje: 2022. 02. 10.).

kötődő sas tekinthető. Hozzá tartozónak mondhatjuk a címerpajzsot felső és alsó félre vágó vörös pólyát.

A sas kiemelt szerepét igazolja, hogy Kemény József külön értekezést is írt róla.⁸ Nem ok nélkül említi Kemény a sas egyfejűségét már idézett tanulmányaiban:⁹ nehogy a pecsételő metszője a kétfejű osztrák sassal összekeverje a magyarok turulját. A turulmadár már az Árpád előtti vezérek jelvénye is volt, monda révén; erre tudományos magyarázatot ad a vallástörténet, mely a totemizmus körébe sorolja az ilyen jelképeket. Eszerint szűkebb körben a vezért származtatják a totemállattól, melyet idővel az egész nemzetre is vonatkoztattak. Ezért is jelentős az a tény, hogy az Árpád-ház¹⁰ másik megnevezése Turul-nemzetség volt. Azonban a hadviselésben is nagyon jelentősek voltak e totemállatok: „[...] had- s védnemtő [...] mikép a nemzet hadait vezérli, serkenti, s hogy tőle a nemzeti fejedelmi hősök eredetüket veszik [...]”.¹¹ Azonban „a hadisteni kard s a védnemtői turuli zászló közösek, [...]”.¹² Donászy Ferenc 1941-ben értekezik nemzeti jelvényeinkről, s itt Erdélyről sem feledkezik el, érzi Erdély konzervátor szerepét, amikor így ír: „Erdély hazánknak az a része, mely az ősi hagyományokat a legtovább és legtisztábban megőrizte. [...] az erdélyi magyarok sasos címerükben minden valószínűség szerint a honfoglaló magyarok ősi jelvényét: a turul madarat őrizték meg.”¹³

1. kép. Erdély címere egy nagyfejedelemségi oklevélen¹⁴

8 KEMÉNY JÓZSEF: *Értekezés a sasról...*, Nemzeti Társalkodó, 1833, 2. köt., 321–327.

9 Uo. Az „egy fejű sas” az erdélyi vármegyék címere.

10 „Árpád-ház: az első magyar uralkodócsalád. Kezdetben fejedelmi, majd királyi ház. Ősi, a kerség előtti nevén Turul nemzetség (Kézai-krónika), a 12. sz. végétől 'a szent királyok nemzetsége'. Az Árpád-ház elnevezés utólagos: a 18. sz. tört-írásból ered. Mitikus őse a Turul (ötörök szó, 'sólyom', ill. 'héja') a keleti, sámánisztikus világképben az ég és föld közötti közvetítő szerepre utal; a sasféle madarakkal együtt a magasban repülés, az éles szem és az erő jelképe. Az Árpád-ház ősi m. hagyomány szerint Attila dinasztiájának folytatása.” *Magyar Katolikus Lexikon*, i. m.

11 IPOLYI ARNOLD: *Magyar mythológia*, Heckenast, Pest, 1854, 239.

12 LÁSD KEMÉNY: i. m., XLVII.

13 DONÁSZY FERENC: *Nemzeti jelvényeink története*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941, 70.

14 KÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF: *Erdély címere*, <http://mek.niif.hu/04900/04920/html/mhodonerdely0007.html> (letöltés ideje: 2022. 02. 10.).

Igazolja tehát az államnak a három nemzet *politikai szövetségére* való felépülését Erdély egyesített címere is, amelyet egységes címerként elsőként Báthory Zsigmond használt.¹⁵ Ennek esetében a pajzsot vörös pólya vágja felső kék és alsó arany mezőre. A felsőben a pólyából növekvő, szárnyait kiterjesztő, jobbra néző, repülő sas (magyarok címere), tőle jobbra arany Nap, balra ezüst új Hold (székelyek címere) lebeg. Az alsóban hét vörös ormú vár (a szászok címere) látható.¹⁶

A Turul-nemzetség meghatározó voltára utal az is, hogy a címer egyik domináns színe a vörös, gondoljunk itt csak az Árpád-ház címerére, amely vörössel és ezüsttel vágott.¹⁷

Tehát az eddig leírtak (illetve az 1. kép is) a három nemzet – a magyar, székely és szász – egységéről tanúskodik, azaz a három nemzet egyeteméről.

Érdeemes itt néhány, a székelyek eredetére vonatkozó álláspontot megemlíteni. A legautentikusabb összefoglaló leírást ezzel a témakörrel kapcsolatosan Szádeczky Kardoss Lajos adja egyik művében,¹⁸ amely szerint a székelyek magukat a hunok (és a szkíták) ivadékaiknak tartják, s ezen hitüket őseiktől örökölték. Szükséges utalni arra a tényre, hogy e felfogást osztja a Tripartitum is, a következő közjogi szempontból fontos megfogalmazás által:

„Az erdélyi scithákról, a kiket székelyeknek hívunk

Ezenkívül vannak az erdélyi részekben a scithák, kiváltságos nemesek, a kik a scitha néptől, ennek Pannoniába való első bejövetele alkalmából származtak el, a kiket mi romlott néven ‘siculusoknak’ nevezünk; a kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek; a hadi dolgokban legjártasabbak: az örökségekben és a tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak. [...]”¹⁹

Anonymus hangsúlyozza a Gestájában, hogy a magyarok és a székelyek egyaránt Attila hun király népei voltak, és fontos tényszerű megállapítása az, hogy a székelyek a harcban a magyarok előtt jártak, és következésképpen elővédül szolgáltak a honfoglalás során. Kiss István is a hun eredet mellett foglal állást.²⁰ Ettől eltérő álláspontot képviselt Hóman Bálint, aki a székelyeket – tudományos alapon – inkább magyarokként

15 FEISZT György: *Rövid magyar címertan és pecséttan*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1986, 64–65.

16 DONÁSZY: *i. m.*, 13. kép.

17 KALÓ József, KRAJNC Zoltán, LAKATOS László, MOLNÁR Anna, RESPERGER István, RUSZIN Romulusz, M. SZABÓ Miklós, SZENDY István, TÁLAS Péter: *Honvédelmi alapismeretek*, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztoképző Kar, 2019, 27. A vörös-ezüst színek sem maradtak modern kori „örökség” híján.

18 SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*, a Franklin-Társulat bizománya „Hargitaváralja” J. SZ. K., Budapest, 1927, 5–19.

19 *Tripartitum* – Hármaskönyv (1514) III. rész 4. cím, http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (letöltés ideje: 2022. 02. 15.); <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=51400001.TVJ&targetdate=&printTitle=Tripartitum&referer=1000ev> (letöltés ideje: 2022. 02. 15.); MÁRKUS Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897 (a továbbiakban: MÁRKUS: *Hármaskönyv... 1897*).

20 KISS István: *Magyar közjog*, Az Érsek-Lyceumi Könyvnyomda, Eger, 1886, 27.

definiálja, mint a hunok leszármazottaiként.²¹ Más véleményt fogalmaz meg a származási kérdéskörre nézve Porphyro-genetos (Bíborban-született) Konstantin bizánci császár, aki a kazároktól elpártolt kabarokkal azonosítja a székelyeket.²² A későbbi századokban is tovább élő szellemiségről tanúskodnak a XV–XVI. századbéli történetírók is. Bonfinius szerint a székelyek annyira szabadságszeretők, hogy készebbek volnának inkább meghalni, mint adót fizetni.²³

3. A Tripartitumról, a kompilációk szabályozásáról és a Szent Korona-tanról vázlatosan

Az Erdélyi Fejedelemségben²⁴ elismerték a fejedelemség megalakulása előtti magyar jogforrások hatályát, mivel az erdélyi vajdaság a Magyar Királyság szerves része volt, tehát a magyar jogszabályok hatályban maradtak.

A magyar állam több részre szakadásának időszakában a jogszabályok nem kerültek rendszerezésre, holott két irányban is elindult a prekodifikáció:

a) egyrészt elkezdődött a magyar szokásjogi szabályok összegyűjtése, amelyet Werbőczy István országbírói ítélmester Tripartitumában elvégzett,

b) másrészt utalni szükséges az összes dekrétum az 1507. évi XX. törvénycikkben először, majd más jogszabályokban (1514. évi LXIII. törvénycikk, 1527. évi III. törvénycikk, 1548. évi XXI. törvénycikk, 1550. évi X. törvénycikk, 1563. évi XXX. törvénycikk) ismételten elrendelt összegyűjtésére (*collectio decretorum*) és rendszerezésére.

A Corpus Juris alapján az előzőekben hivatkozott jogszabályhelyek a következő rendelkezéseket tartalmazzák:

*„1507. évi XX. törvénycikk a decretumok összegyűjtése történjék meg
Továbbá, hogy a királyi felség az ő és az ország összes határozatait és törvényeit,
melyek eddigelé különböző részek szerint vannak elszórva, már egy egyetlen decretum
alakjába szerkesztesse.*

[...]

*1514. évi LXIII. törvénycikk a decretumok összegyűjtendő és kiigazítandók és az
egyes vármegyéknek megküldendő*

*Továbbá, hogy az összes decretumokat igazítsák már ki és gyűjtsék egybe, és az
országának írásba foglalt jogait méltóztassék a királyi felség azonnal felolvasatni és*

21 HÓMAN Bálint: *Történetírás és forráskritika*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 150.

22 SZÁDECZKY KARDOSS: *i. m.*

23 *Uo.*

24 CSIZMADIA Andor: *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban. Kodifikációs munka a XVII. századi Erdélyben*, Gazdaság- és Jogtudomány, A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei, 1975/1–2, 147–159.

*felolvasás után megerősíteni, megerősítvén s pecséttel ellátván az ország egyes vármegyéinek megküldeni.*²⁵

Az 1514. évben meg is született az 1507-ben elrendelt kompiláció, amely Werbőczy Hármaskönyve. E művel kapcsolatban érdemes idézni Mezey Barna Tripartitumon alapuló értékes megállapítását:

„A Hármaskönyv összefoglalásában ezek a szokásjog 'hármás erejében' fogalmazódtak meg. Törvénytől értelmezése következtében a szokásjog a törvényi jog szabályozási hiányait saját gyakorlatával kiegészíthette, behelyettesíthette. Törvényt magyarázó hatása a nem kellő világossággal megfogalmazott törvényi szabályok értelmezésében volt tetten érhető, [...] Legjelentősebb elismert jogi hatása volt a szokásjognak a törvény lerontása. Amennyiben a törvényi jog és a szokásjog ellentétbe kerülne egymással, a szokásjog, mint a praxisban képződött 'régijó' szabály érvényesülhetett a törvénnyel szemben, és hatálytalaníthatta a törvény szövegét.”²⁶

További, a Hármaskönyvet követő, a jogszabályok összegyűjtését elrendelő normák a következők voltak:

*„1527. évi III. törvénycikk a decretumok egy egészbe gyűjtendő
Hogy Ő felsége az ő elődjének összes decretumait ama tizenhat kiválasztott jogtudóssal és másokkal, a kikkel Ő felségének tetszik, a következő országgyűlés ideje alatt javíttassa ki és kijavítás után gyűjtse egy egészbe s a jövő országgyűlésen ez ország minden rendének beleegyezésével kegyelmesen erősítse meg.*

[...]

1548. évi XXI. törvénycikk az ország joga átvizsgálendő és kijavítandó”

25 MÁRKUS Dezső (szerk.): *1000–1526. évi törvénycikkek*, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899 (a továbbiakban: MÁRKUS: *1000–1526. évi törvénycikkek... 1899*).

26 MEZEY Barna: *Erdély a Magyar Királyságban (1000–1540) = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, HVG-ORAC– Forum Iuris, Budapest–Köln, 2020, 164–165; *Tripartitum*, Előbeszéd 11. címe:

„Miben különbözik a törvény a szokástól: és a szokásnak hármás erejéről A törvény pedig háromféleképpen különbözik a szokástól. Először: mint a hallgatólagos a nyíltan kifejezettől.

1. § Másodszor: mint a feljegyzett és fel nem jegyzett, habár ez nem lényeges különbség. Mert a fejedelem törvénye, ha leírva nem volna is, azért törvény maradna. És ha a szokás írásban foglaltatnék, azért mégis csak szokás volna; mint például: a hűbéri szokások, a melyeket írásban foglaltak.

2. § Harmadszor: mint a pillanatnyi és az egymásra következő; minthogy a szokás nem rögtön keletkezik. Mert a hallgatólagos dolgok lassúbb lépéssel haladnak, mint a nyíltan kifejezettek. És mert az a mi hozzátétéből ered, nem annyira bizonyos, mint a határozottan kifejezett. Épen azért a szokást a nép tulajdonképpen be sem hozhatja rögtönösen, hanem csak idő folytán.

3. § A szokásnak pedig hármás ereje van. Tudniillik magyarázó, mert a törvények legjobb magyarázója; a miért is, ha a törvény kétséges, a helyi szokáshoz kell fordulnunk, és ha ez felvilágosít, nem kell eltérnünk attól az értelemről, a melyet a szokás adott.

4. § Másodszor van törvény-rontó ereje, mert lerontja a törvényt, ha ezzel ellenkezik.

5. § Harmadszor van törvény-pótló ereje, mivel a törvényt pótolja, a hol ez hiányzik.”

Azt is szükségesnek tartják, hogy a királyi felség néhány jogtudós férfit választson ki, a kik az ország jogát átvizsgálják, és ha valami az igazsággal és az isteni joggal ellenkező látszik, azt kijavítsák.

1. § És a mit végeznek, azt a következő országgyűlésen, a melyet a királyi felség a nádorválasztás tárgyában fog hirdetni, mutassák be, és a fölött a királyi felség ugyanakkor határozzon.

[...]

1550. évi X. törvénycikk a decretumok kiigazítását nem kell a költségek késedelmes kiutalásával hátráltatni.

Azt is helyeslik az ország rendei és karai, a mit Ő felsége a decretum kiigazítására és az időközben való igazságos jogszolgáltatásra nézve kegyesen előterjesztett.

1. § Érdemesnek tartják a megkezdett munkát a lehető leggyorsabban befejezéshez juttatni és ennél fogva úgy azokat, a kik ezzel a munkával meg vannak bízva, sarkalni, mint a költségeket is bőkezűbben, semmint eddigelé történt, kiutalni, hogy annál könnyebben vegyék elejét minden késedelemnek.

[...]

1563. évi XXX. törvénycikk a decretum átvizsgálásáról

Minthogy pedig az ország karai és rendei a császári és királyi szent felséget már az előző években arra kérték, hogy Magyarországnak törvényeit és jogait az azokba csuszott nem kevés visszaélés miatt, az akkori helytartója mellé adott arra alkalmas és jogtudós férfiakkal bizonyos rendszerbe foglaltatni és a megkívántató helyek és pontok kijavításáról gondoskodni méltóztassék.

1. § Miután tudomásukra jutott, hogy azok, a kikre Ő szent felsége ezt a munkát bízni méltóztatott, azt elkészítették és bevégezték:

2. § Szükségesnek tartották, hogy ő felségét megkérjék, hogy minden egyes vármegyéből, továbbá a káptalanokból és a szabad városokból arra alkalmas és Magyarország törvényeiben és jogaiban jártos férfiakat kiszemelve s ezekhez Ő szent felsége részéről is néhány jogtudós férfit hozzáadva, méltóztassék a jövő év augusztus havának első napját kitűzni, a melyre a helytartó urhoz egybegyűljenek.

5. § És a mit az említett személyek egybeszerkesztettek, megvizsgáltak és Ő szent felsége elibe terjesztettek, azt ezeknek részletesebb átnézés és átvizsgálás végett adja ki, hogy ha valamit még kijavítandónak találnak, ezt aztán ismét Ő felsége elibe terjeszszék és azután a legközelebb jövő országgyűlésen az ország közös akaratával és helybenhagyásával kegyelmesen erősítse meg és hirdesse ki.”²⁷

Az idézett szövegek sokatmondóak, egyrészt arra világítanak rá, hogy a jogszabályok nem voltak közismertek, egységesek, valamint másodrészt az előzőekből következően nem volt meg az egyébként szükséges hitelesség és „jogbiztonság”, ami már a római korban a XII táblás törvény vonatkozásában is felmerült:

27 MÁRKUS Dezső (szerk.): *1526–1608. évi törvénycikkek*, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899 (a továbbiakban: MÁRKUS: *1526–1608. évi törvénycikkek... 1899*).

„[...] a modern tudósvilág legnagyobb része bel- és külérvekre támaszkodva a XII táblás törvényt a plebeiusokat sanyargató patriciusok, s a köznép közötti hosszú osztályharc eredményének, a rendi szövetkezés állandó jelének, valóságos jogalkotó állami ténynek, s reánk jutott idézettörvényeiben hitelesnek, s a korból származónak tanítja.”²⁸

Nem közismert, ámár a Tripartitum jelentőségét kiemeli az, hogy I. Ferdinánd idején a jogszabályok összegyűjtésére, valamint rendszerezésére vonatkozó munkát a következő jogszabály útján rendelték el:

„1550. évi X. törvénycikk a decretumok kiigazítását nem kell a költségek késedelmes kiutalásával hátráltatni

Azt is helyeslik az ország rendei és karai, a mit Ő felsége a decretum kiigazítására és az időközben való igazságos jogszolgáltatásra nézve kegyesen előterjesztett.

1. § Érdemesnek tartják a megkezdett munkát a lehető leggyorsabban befejezéshez juttatni és ennél fogva úgy azokat, a kik ezzel a munkával meg vannak bízva, sarkalni, mint a költségeket is bőkezűebben, semmint eddigelé történt, kiutalni, hogy annál könnyebben vegyék elejét minden késedelemnek.”²⁹

E jogszabálynak meg is lett az eredménye, hiszen megszületett a *Quadripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae*³⁰ (másként a *Négyeskönyv*), amely a Tripartitum kiegészítését szolgálta. A Hármaskönyvhöz hasonlóan annak kiegészítése, a Négyeskönyv sosem lépett hatályba, azaz nem emelkedett törvényerőre.

Külön érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy az 1563. évi XXX. törvénycikk esetében szembeötlő a Corpus Jurisban hozzáfűzött lábjegyzet: „T. i. a *Webőczy Decretum Tripartitum-a átvizsgálásáról*”.³¹ A fentebb idézett rendelkezések alapján egységes gyűjtemény ugyan sohasem készült el, de végül is a jogszabályokat Mosóczy Zakariás nyitrai és Telegdi Miklós pécsi püspökök, a királyi tábla ülnökei mégis összegyűjtötték.

Fontos utalni a – kutatott tárgykör vonatkozásában jelentős – Szent Korona-tanvázolása előtt arra a tényre is, hogy maga a korona is kettős – német-római császári és római pápai³² – támogatással került megküldésre I. István király koronázása előtt.³³ Kiss István érdekes megállapítást tett, amikor is kijelentette, hogy „I. István, a királyság felállításával, a vérszerződésen sarkalt alkotmányt a monarchiai államformához idomította, de lényegében fenntartotta, s így a magyar királyság kezdettől fogva alkotmányos volt”.³⁴ Hasonló álláspontot foglal el Molnár is a következő állítása okán: „A monarchia az ő hatalmát kezdettől fogva (vérszerződés) a nép részvételével gyakorolja. Ezért Magyarország alkotmányos monarchia, és pedig 1848-ig rendileg korlátolt, 1848 óta népképviselőileg korlátolt

28 PÁZMÁNY Zoltán: *A római jog institutiói*, Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, 1930, 35.

29 MÁRKUS: *1526–1608. évi törvényczikkek... 1899, i. m.*

30 Vö.: ANTONII NOVOSZEL: *Quadripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae*, Zagrabiae, 1798.

31 MÁRKUS: *1526–1608. évi törvényczikkek... 1899, i. m.*

32 Vö.: DE MAISTRE: *A pápák fejedelmi felsőbbsege = A pápaság a világ tükrében*, szerk. LIPPAY Lajos, saját kiadás, 1929, 122–133.

33 KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*, Interpress Kiadó, Budapest, 1988, 39.

34 KISS: *i. m.*, 31–32.

*alkotmányos monarchia.*³⁵ Nem volt hiábavaló első királyunk munkássága, amit azonban – a pogány gyökerek okán – 1038-ban bekövetkezett halálát követően lázadásokkal tarkított, zavaros időszak követett.³⁶

Nagy Miklós művében így kerül összezésre a Szent Korona-tan:

„Egyetlen kivétel, ahol a korona nemcsak a fejedelmi kincstáraknak az évszázados királyá-avatásoknál használt ékszere, kegyeleti ereklyéje, nem is csupán a régi patrimoniális felfogásból folyólag a királyi méltóságot és hatalmat jelentő, annak mindenkori viselőjétől elvonatkoztatott kifejezőmód (pl. a korona javai – domaines de la couronne –, a korona országai), nem is csak az uralkodó neve helyett alkalmazott szólásforma, amelyben a megszemélyesített 'korona' az országgló királyt jelenti (pl. koronatanács = az uralkodó elnökleite alatt tartott minisztertanács), végül nemcsak az állam jelképe, hanem maga az egységes, alkotmányos, szuverén államhatalom, az ország területével, a politikai jogaival öntudatosan élő nemzettel, utóbbinak élén az ugyancsak a nemzettől nyert, tehát nem egyéni jogként bírt főhatalmat gyakorló királlyal: és ez Magyarország. Röviden, a szent korona nem más, mint a királyt és a nemzetet együtt magában foglaló eszmei személyiség.”³⁷

Hasonlóan vélekedik Zlinszky János – szerző által osztott – álláspontjában a következők szerint a Szent Korona tanáról, amely így foglalható össze:

„[...] amikor már egészen világosan megfogalmazódik a rendi egység, amely a hivatalban lévő főrendek és a tőlük szabad és önkormányzattal rendelkező nemesség egységében, mégpedig a Szent Korona országainak főrangúiban és nemeseiben, a magyar, horvát, szlavón és dalmát egységben látja a Szent Koronának az erejét. Tulajdonképpen ekkor születik meg a Szent Koronának az a tana, amire a későbbiekben visszahivatkozunk, és amit (durván, nem egészen) 100 évvel később ezúttal Werbőczy, a magyar sajátos törvények összeírásakor a maga Tripartitumában rögzít a nemesi szabadságokkal együtt (a primae nonusban), akként, hogy király és nemzet együtt viselik a hatalmat. A törvényhozó hatalmat egységben, az igazgatási hatalmat osztottan, a központi hatalmat a király magyar báróin keresztül, a nemesek a helyi hatalmat gyakorolják, amely egyenrangú a központival szemben. [...] A magyar szabadok nem a királynak tartoztak hűséggel, hanem a koronának, a nemzetnek. A nemzet egységének. Aki fellép a királlyal szemben, az nem felségsértő (bár ez a kifejezés létezik a törvény szerint), hanem hazaáruló, szembefordul a nemzetnek ezzel az egységével, aminek a szimbóluma a korona.”³⁸

35 MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*, Danubia, Pécs, 1929, 254.

36 Vö.: HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog*, Heckenast, Pest, MDCCCLXXII, 89–92.

37 NAGY Miklós: *A szent korona eszméje = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 269–270.

38 ZLINSZKY János: *A szentkorona-eszme és története = A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig*, Szent István Társulat, Budapest, 2013, 233–234.

4. A Tripartitumban kimutatható kormányzati elemek rendelkezéseinek vázlata

Ezen alfejezetben igyekszem vázlatosan bemutatni a Tripartitumban foglalt középkori kormányzattal kapcsolatos rendelkezéseket.³⁹ A kormányzatról az alábbi rendelkezések szólnak a Hármaskönyvben:

„7. § Azért az emberi törvényeknek az isteni törvényből kell eredniök. Mert csak abban a köztársaságban van rend, a melyet isteni törvényhez alkalmazott törvényekkel kormányoznak. Az isteni törvénynyel ellenkező törvénynek tehát sem a nép megegyezéséből, sem huzamos szokásból ereje nincsen.”⁴⁰

Továbbá a Hármaskönyv II. rész 14. cím 38–46. szakaszai konkrétan a kormányzóról – különösen pedig Hunyadi kormányzóságáról – szólnak. Az idézett szakasz alapján a magyar állam a Hármaskönyv születésének idején köztársaság, amelynek élén – az augustusi principátushoz hasonlóan – első emberként a király vagy éppen a fejedelem áll(t).⁴¹

A fejedelmet mint az államalakulat államfőjét a nemesek választják a Hármaskönyv szerint, ezzel párhuzamban a fejedelem emel(het) embereket nemesi rangra:⁴² *„7. § Mert a fejedelmet is csak nemesek választják, és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal.”⁴³* E vonatkozásban megjelenik – az előző fejezetben vázolt – Szent Korona tanának szemléletmódja, ugyanis ahhoz, hogy a király a nemesítést megvalósíthassa, a koronázásnak is szükségszerűen meg kell történnie.⁴⁴

A Hármaskönyv szerint a királyi tanács a közjó előmozdítására (*pro publico bono*) szolgál:

„3. § A miért közelebb is állanak vagy ülnek a királyhoz és legelőször szólanak a tanácsban, a közjó előmozdításában és a haza védelmezésében előbb állanak a többi nemeseknél és méltóságuk s hivataluknál fogva méltán azok fölé emelkednek.”⁴⁵

39 A „kormányzat” kifejezés használata azért is indokolt, mert Rákóczi Ferenc fejedelem választási kondícióiban a „guberniumban és directioban”, tehát kormányzatban és igazgatásban rokon értelmű terminus technicusokat alkalmazták. MÁRKUS Dezső (szerk.): *1540–1848. évi Erdélyi törvények*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1900, 37. (a továbbiakban: MÁRKUS: *1540–1848. évi Erdélyi törvények... 1900, i. m.*).

40 *Tripartitum* Előbeszéd 6. cím 7. §.

41 SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *Az állami főhatalom kialakulása és korlátai, az erdélyi fejedelem és a magyar királyi címet viselő Habsburgok jogköreinek komparatív elemzése*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, 2022/1 (megjelenés alatt).

42 A szerző a nemesi, királyi (császári és fejedelmi) rang és egyéb előjogok létét nem támogatja.

43 *Tripartitum* I. rész 3. cím 7. §.

44 NAGY: *i. m.*, 291.

45 *Tripartitum* I. rész 2. cím 3. §.

A Hármaskönyv tartalmaz szabályokat az országgyűlést illetően is, erre vonatkozó példaként szolgál a következő szakasz:

„12. § Továbbá: azoknak a perlekedőknek vagyis peres feleknek megölői, akik a királyi felséghez, vagy a nyolczados, vagy pedig a rövid avagy megyei törvényszékre, vagy bármely más törvénykezési helyre, tudniillik perfolytatás végett utaznak, vagy pedig azoknak a kik a király meghívására egybeült közönséges országgyűlésre jönnek-mennek.”⁴⁶

Az előzőekhez képest a Hármaskönyv szintén szabályozza az erdélyi nemesek országgyűlését, amely királyi parancsra vagy az erdélyi vajda rendeletére gyűlt össze:

„10. § Továbbá az erdélyi nemesek közönséges országgyűlésének és összejövetelének, melyet a király parancsára vagy az erdélyi vajda úr rendeletére tartanak, megsértéséért száz, a törvényszék sértéséért pedig ötven girát vesznek, a mi ugyanynyi forintot teszen.”⁴⁷

A Hármaskönyv meghatározza azt is, hogy kik tekinthetők igazi báróknak:⁴⁸

„Kik az ország igazi bárói hivataluknál fogva s kiket értünk ez elnevezés alatt? Hogy pedig a bárók tisztsége és elnevezése felől kétség ne támadhasson, jónak látam azok neveit ide iktatni.

1. § Az igazi bárók tehát, kiknek neveit a végzeményekbe a királyi megerősítő levelekbe régtől fogva be szokták iktatni, ezek:

2. § Az ország nádora, az országbíró, Dalmátia, Horvát- és Tótországok bánja, az erdélyi vajda és székely ispán, a szörényi bán, mert a macsói bánsgót a törökök a mi

⁴⁶ Tripartitum I. rész 14. cím 12. §.

⁴⁷ Tripartitum III. rész 3. cím 10. §.

⁴⁸ Ezzel kapcsolatban ld. a Pallas nagy lexikona – <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/> (letöltés ideje: 2022. 03. 03.) – „Zászlós urak” címszavának tartalmát:

„Zászlós urak, így nevezték nálunk hajdan, tágabb értelemben azokat az előkelő, nagy birtoku urakat, kik a birtok alapján külön katonai csapatokat tartoztak az ország védelmére kiállítani és saját zászlóik alatt szálltak a táborba (l. Banderium). Szorosabb értelemben véve pedig Z. és így e kifejezés használata közjogunkban mind a mai napig megmaradt, az országos főméltóságok és udvari főtisztviselők viselői, kik a banderális rendszer idejében, legnagyobb részt hivatali állásuk és javadalmuk után állítottak zászlóaljat (banderia officialia) s e kötelezettségük legtovább, még a banderális rendszer hanyatlásának idejében is fönmaradt; az ország kormányzására jelentékeny befolyással bírtak, rendszerint a királyi tanács tagjai voltak, az ország igaz báróinak (veri barones Regni) nevezettek (Verbóczy, Hármaskönyv I. 94., l. Országnagyok), a kétkamara-rendszer keletkezésével a főrendi táblának tagjai (1608. k. u. I., 1687. X. t.-cikk) és nevök a királyi végzeményekbe egész 1848-ig beiktattott. Jelenleg Z.: 1. nagy zászlósok a nádor, országbíró, Horvát-Szlavon- és Dalmátországok bánja, a tárnokmester; 2. kisebb zászlósok a főudvarmester, főkamrás, főajtonálló-, főasztalnok-, főpohárnok-, főlovász-mester és a magyar királyi testőrség kapitánya. A Z. ma is tagjai a főrendiháznak (1885. VII. t.-cikk); koronázásnál szerepkörük van és az 1893 nov. 20. kelt legmagasabb rendelkezés szerint a magyar királyt, midőn az mint ilyen feladatainak teljesítésére udvarával megjelen, kizárólag a m. kir. udvari főtisztviselők, vagyis a kisebb Z. környezik.”

időnkben megszüntették. Továbbá a királyi és királynői tárnok, ajtónálló, pohárnok, asztalnok és lovászmesterek, nemkülönb a temesi és pozsonyi ispánok.

3. § Mindezek özvegyeinek, hitbérük és jegyajándékuk fejében azok, a kiket illet (mint említém) száz gírárt szoktak és tartoznak adni.”⁴⁹

A Hármaskönyv szerint a nemesség lehet egyrészt birtokadományos, másrészt birtokadomány nélküli, de egyiknek sem előfeltétele a címeradomány.⁵⁰ E tárgykört a következők szerint szabályozza:

„Hogy nemessé birtokadományozás nélkül is lehet valaki és hogy a törvény előtt a nemesség bizonyítására nemesi czimer nem szükséges

Tudnunk kell továbbá, hogy valaki valóságos nemessé lehet vagy azzá tehető más módon is, fekvő jószágok és birtokjogok adományozása nélkül; midőn tudniillik fejedelmünk bármely közrendű embert a parasztnak és nem nemeseknek szolgaságából kiszakítván és kivévén, az ország valóságos nemeseinek gyülekezetébe, társaságába és rendébe soroz és iktat. Az ilyenek birtokadományozása nélkül is a valóságos nemesek számába jönnek. És az ilyen, bármelyik módon tett nemeseket, valamint ezeknek fiúágon törvényesen leszármazó összes örököseit (még ha nemesi czimerök, vagy a czimert leíró s ennek adományozásáról szóló levelük nincsen is) valóságos nemeseknek tekintjük.

1. § Mert a czimer, a melyet a fejedelem valakinek ad, a nemességnek nem szükséges kelléke, hanem csak ékessége. Mert a czimert adományozása egymagában senkit sem nemesít; minthogy sok polgárnak és közrendű embernek van a fejedelemtől nyert czimere, de azért még sem számítjuk a nemesek közé.

2. § A nemesség bizonyítására a törvény előtt nem szükséges tehát a nemesi czimer előmutatása, hanem csupán az adománylevelnek vagy a birtokadományozást is tartalmazó iktató levelnek felmutatása; sőt azoknak hiányában, a leánynegyed kiadásáról készült nyutató-level is (ha ez a királyi jogok elévülési idejét meghaladta) az ilyen nemesség bizonyítására bőven elégséges.

3. § Mert leánynegyed csak közszolgálatokkal szerzett fekvő jószágok és birtokjogokból jár ki.

4. § A vásároltakból pedig a bárók, mágnások és nemesek leányai s leányágon leszármazói nem leánynegyedet, hanem megfelelő örökrészt kapnak.”⁵¹

A Hármaskönyv nemcsak a kormányzati tényezők vonatkozásairól, hanem a – magánjogi szempontból is fontos – hiteles helyekről is rendelkezik több helyen. A káptalanok szerepére nem tér ki a tanulmány, mert azoknak inkább egyházi jogi vonatkozásai vannak. A teljesség igénye nélkül a hiteles helyekről például a következő szabályozás szól:

49 *Tripartitum* I. rész 94. cím.

50 E szabály értelemszerű, mert az Árpád-ház idején a várjobbágyok nemesi rangra emelésekor nem adtak címeradományt, erre jó példa a korábban Pozsony vármegyéjéhez tartozott Nemeshodos település több családja is.

51 *Tripartitum* I. rész 6. cím.

„Vajjon mind a két ágat illetik-e a szolgálatokért és egyszersmind pénzért adományozott fekvő jószágok?

Kérdés továbbá: ha a királyi felség, avagy valamely úr vagy nemes, valakinek valamely birtokjogot, akár várat, vagy erősséget, akár mezővárost, falut vagy pusztát, a teljesített szolgálatok fejében, vagy pedig kedveskedésből és szívességből s ugyanakkor az azokról készült adomány vagy bevalló levélben is kitett valamely pénzösszegért örökösen ajándékozott és beírt, vajjon az ilyen birtokjog mind a két avagy csak a főágot illeti-e?

1. § Erre azt kellett felelnünk, hogy az csak a főágot illeti, minthogy a jószágszerzésben mindenkor a megnyerés és hozzájutás gyökerét, nem pedig ennek toldalékát vagy ágát kell tekintenünk; ugyanazért bizonyos, hogy ez a fekvőjószág és birtokjog a szerzés gyökerénél fogva örökségi és nem vásárolt.

2. § Mindazáltal az ilyen pénzösszegeből a leányok vagy leányágon levők saját részüket joggal visszakaphatják.

3. § Ha pedig az a pénzösszeg akkora és annyira jelentékeny volna, hogy az imént említett módon adományozott birtokjog annyit érőnek nem látszanék, akkor ennek a közbecsűjét a bíró és valamely hiteles hely emberei által meg kell állapítani és a pénznek azt a részét, mely a becsűhöz képest a leányokra esik, a fiúk kiadni tartoznak.

4. § Következtetés. A honnét is, a jószágnyerés gyökeréből következik, hogyha az egyik fivér saját birtokrészét a másik fivérnek adja el, a kire (az eladó magszakadásával) a leszármazás és örökösödés rendje szerint a különben is háramlik vala, az a rész a leányágot nem illeti.

5. § És a rész alatt egész falut és több más efféle birtokjogot is érts.

6. § Azért hát legyenek óvatosak a jószágok szerzői vagy vásárlói, mert miképen leveleiket szerkeszteni fogják, azonképen fog történni jószágaiknak öröklése és átszálása is.”⁵²

5. A Tripartitum erdélyi lenyomata az Approbaták tükrében

Jelen alfejezet célja – az adott terjedelmi keretek között – a Hármaskönyv és az Approbaták közötti lényeges (elsődlegesen) közjogi kapcsolódások vázolása.

Annak ellenére, hogy a Tripartitumot az 1514. évi országgyűlésen a király (II. Ulászló) szentesítette,⁵³ egyéb politikai erőknél sikerült megakadályozni a királyi megpecsételést és annak a vármegyékhez való megküldését, amely utóbbi a kihirdetés megvalósulásához nélkülözhetetlen volt. Ennek következményeként a Hármaskönyv nem emelkedett törvényerőre, csak a hosszú időn át tartó bírói gyakorlat emelte szokásjoggá. Ez az út a Habsburg-kormányzat alatt rövidebbnek bizonyult, mint Erdélyben. Erdély önállóságát követően a rendi gyűlések többször hivatkoznak a „*decretum*”-ra mint „*iuxta decretum*”-ra, amely alatt legvalószínűbb a Tripartitumra vonatkozó hivatkozás, mert annak

52 *Tripartitum* I. rész 21. cím.

53 Kiss: *i. m.*, 3.

már 1571-ben kolozsvári, majd 1572-ben ugyanott latinul megismételt kiadása azt egyaránt „*Decretum*”-nak nevezi.⁵⁴

A Tripartitum ugyan az egyes magánjogi kérdések és a perjogi problémák vonatkozásában továbbra is irányadó volt, azonban az Erdélyi Fejedelemségben a három *natio* és négy vallás fennmaradásának – azaz hogy eltérő jogaikat és szokásaikat gyakorolhassák⁵⁵ – biztosítása, az önálló államiság igényelte állami szervezet, az állami bevételek rendezése, a büntetőjog, és különösképpen a sok tekintetben a magyarországitól eltérően fejlődött eljárési jogok és közjog kérdései egyre jobban indokolták a szabályozás szükségességét. A sűrűn tartott rendi gyűléseken⁵⁶ sok jogszabályt alkottak, amelyek a kazuisztikus jogalkotás iskolapéldáját eredményezték amellet, hogy bizonyos helyzetekben zavaros jogalkalmazás alapjává is váltak.

A magyarországi régi törvények⁵⁷ az – egyrészt az Erdélyi Fejedelemség állami helyzetének és külső kapcsolatainak alakulása, másrészt a belső társadalmi és politikai viszonyok változásai folytán – egyre ritkábban voltak alkalmazhatók a felmerülő jogi problémák rendezésére. A számos és kazuisztikus szabályozás rendszerezése elodázhatatlanná vált, ennek indokaként jelölhető meg, hogy az Erdélyi Fejedelemség relatív önállóságának keretei között kibontakozott a *fejedelmi centralizáció*,⁵⁸ aminek talaján szükségessé vált a jogösszefoglalás.

Figyelemmel a fentiekre nem volt véletlen Bethlen Gábor fejedelemnek az a rendelkezése, hogy legelőször az eljárési jogban teremtsenek rendet. E törekvést szolgálta az 1619-ben elkészített *kompiláció*, a *Specimen juridici processus*, amelyet a fejedelem az 1619. évi májusi gyulafehérvári rendi gyűlés elé terjesztett, s annak jóváhagyásával az törvényerőre emelkedett. Az 1619. évi májusi rendi gyűlés megállapítása szerint a perjogi kodifikáció azért volt sürgetően szükséges, mert a zavaros időkben az eljárési szabályokat állandóan változtatták, rendszerezésük hiányzott, amiből pedig „*sok abususok és inconvenienciák*”⁵⁹ következtek.⁶⁰ Ezek sem a peres feleknek, sem a bíráknak nem voltak hasznosak. Ezért összegyűjtötték egy corpusba az alkalmas szabályokat, azokat mind a fejedelmi ítélőszéken, mind a megyék és a székelyek székein Erdélyben és a Partiumban egyaránt megtartani rendelték. A *bethleni konszolidáció* egyik nagy eredménye, a *Specimen juridici processus*⁶¹ tehát a törvénykezés módját és rendjét tárgyaló törvények összegyűjtése után az ezekből való

54 Kevéssé köztudott, de versekbe átformálták a Tirpartitumot. Vö.: SZENTPÁLI (NÉMETH) Ferenc (tévesen olykor Nagy Ferenc): *Verbőczy István Törvénykönyvének compendiuma*, Lengyel András özvegyénél, Kolosvaratt, 1701, https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1625/?pg=1&layout=s (letöltés ideje: 2022. 03. 07.).

55 Hasonló helyzetet jelentett az antik római jogban alkalmazott személyiségi elv, amely szerint az alkalmazandó jogot nem a lakóhely (territoriális elv), hanem az a nemzetiség (amelyikhez az egyén tartozott) határozta meg. George MOUSOURAKIS: *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer International Publishing, Cham, 2015, 240.

56 Jól jelzi a gyakoriságot az a tény, hogy a megtartott rendi gyűléseket a Corpus Juris kb. két oldal terjedelemben sorolja fel. Ld. ezzel kapcsolatosan: MÁRKUS: *1540–1848. évi Erdélyi törvények... 1900 i. m.*, XIV–XVI.

57 CSIZMADIA: *i. m.*, 150–152.

58 MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 267.

59 Magyarul: „sok visszaélés és kellemetlenség”.

60 CSIZMADIA: *i. m.*, 153.

61 MÁRKUS: *1540–1848. évi Erdélyi törvények... 1900, i. m.*, VIII.

kivonatolás útján készült el, összesen huszonkettő cikkelyben. A jogi normák rendszerbe foglalásának igényével kapcsolatos magvak elvetése tehát megtörtént, amelyet illetően az aratás váratott még magára, és Erdély stabilizálódásának idején, Bethlen fejedelemsége alatt kezdődött meg; Csizmadia szerint e nagy kompiláció Bethlen uralkodását követően, Rákóczi György idején került kiadásra, az Approbaták formájában.⁶²

Társadalom- és közjogtörténeti szempontból fontos az Approbaták I. rész IX. cím 1. cikke, amely az oláhokról szól, és velük kapcsolatban a következő megfogalmazást tartalmazza: „[...] nem vévén eszében állapotjának alacsony voltát [...]”, ezzel összefüggésben a Hármaskönyv jobbágyokkal kapcsolatos passzusait szükséges figyelembe venni:

„A jobbágyoknak nevezett falusiak állapotjáról és törvényeiről

A többire nézve, miután a szabad városok jogait és a védelmet, meg a támadást megmagyaráztam, most már a falusiakról (kiket jobbágyoknak nevezünk) kell értekezniem.

1. § Kiknek állapítja sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások pedig csehek és tótok, a kik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik.

Vannak ezenfelül jászok és kúnok, kik királyi földeken telepedtek le és ott laknak és hasonlóképen a keresztény hitet vallják. Az oroszok és bolgárok közül pedig némelyek a mi hitünkhöz, másik pedig a görögök tévelygéséhez ragaszkodnak.”⁶³

Az Approbaták II. rész III. cím 1. cikke a Tanács Rendekről szól, amely a jó és rossz közötti különbségtételt teszi szükségessé, a tanácsadók e célt szolgálják, ahogy az a Tripartitumban is szerepel, bár a korábbi Tripartitum a bíráskodásra teszi a hangsúlyt:

„Arra pedig, hogy az ítélet az igazság cselekvése legyen (Szent Tamás szerint), háromféle dolog szükséges. Először, hogy az igazságra való hajlandóságból; másodsor, a bíró hatalmából és joghatóságából származzék; harmadszor, hogy az ész józan megfontolásának kifolyása legyen.

1. § Mert ha az ítélet akár az egyenes igazsággal ellenkezik, akár olyanoktól ered, a kiknek ítélő hatalmuk nincsen; akár pedig a józan megfontolást nélkülözi, akkor nem helyes, hanem hibás és tiltott ítéletnek tartjuk.

2. § A joghatóság 'jurisdictio' pedig közjogi hatalom és a 'ditio', hatalom és 'juris', jogszavaktól veszi nevét; mert mintegy: a jog hatalma. [...]

6. § Az emberi ítéletet pedig négyféle dolog szokta felforgatni. A félelem, mikor valakinek hatalmától tartva a valót megmondani nem merjük. A nyereségvágy, a mikor valakinek lelkét ajándékkal vesztegetjük meg. A gyűlölség, a mikor ellenfelünknek ellenére törünk. A szeretet, a mikor barátunknak vagy rokonunknak szolgálatot tenni igyekszünk. Mindezeket a bírónak magától távol kell tartania és kerülnie.”⁶⁴

62 CSIZMADIA: i. m., 153. *Erdély országának három könyvekre osztott törvényes könyve*, Kolosvárat, 1779. (Az egész kötet felhasználásra került.), https://mek.oszk.hu/19200/19241/pdf/19241_1.pdf (letöltés ideje: 2022. 02. 21.).

63 *Tripartitum* III. rész 25. cím.

64 *Tripartitum* I. rész 14. cím.

Az Approbaták Moldovai, Havasalföldi és többekkel is lévő Confoederatiókról szóló II. rész VI. cím I. cikkelye közjogi szempontból a román államokkal való szövetség fontosságát emeli ki, ehhez kapcsolódóan a Hármaskönyv is ad iránymutatást, erről a tárgykőről a Hármaskönyv a következőképpen szól:

„A hadi jogról és a jogtudományról

A hadi jog a hadindítás szertartása, a szövetség megkötése s adott jelre az ellenség megrohanása. Továbbá a katonai büntett megfenyítése (azaz megbüntetése), ha ki helyét meg nem állja. Továbbá a zsoldfizetés módja, a méltóságok fokozata, jutalmakkal megtisztelés, például midőn dicskoszorúval, vagy arany lánczczal ajándékoznak meg valakit. Továbbá: döntés a hadi zsákmány felett és ennek igazságos elosztása a személyek minősége és munkája szerint; és a fejedelem részedése.

1. § A jogtudomány pedig az isteni és emberi dolgoknak ismerete; az igazságosnak és igazságtalannak tudása. Az igazságosnak tudniillik, hogy azt cselekedjük, az igazságtalannak pedig, hogy kerüljük.

2. § Mivel nem elég tudni, hogy mi az igazságos vagy igazságtalan; hacsak valaki nem ismeri magukat az egymással ellenkező, vagy az életben előforduló dolgokat is; minek alapja a felmerülő dolgoknak különböző mivoltához képest, a jogokat is különbözőleg kell megállapítanunk.”⁶⁵

Az Approbaták II. rész VII. cím 6. cikke szerint:

„Articulus VI.

A' Kik a' Fejedelmeknek személyek, méltóságok ellen, és a' Hazának kárára 's romlására, veszedelmére ártalmas Conjuratiókat, öszve való kötelezéseket tselekednének, a' Director által citáltassanak a' Diaetára, és a' szerént procedálván ellenek, mint feljebbvagon írva a' Notára evocáltatott személyek felől, comperta rei veritate legitime convincáltatván, büntetődjenek juxta ipsorum demerita, tanquam publicae pacis turbatores.”

E szöveg vonatkozásában a Hármaskönyv ugyanazon passzusai irányadóak, mint a Tanács Rendekről szóló szabályok esetében.

A Hármaskönyv hivatkozott címe a hűtlenség eseteit taglalja, itt már megjelenik az ország alkotmánya mellett a korona közhatalma elleni támadás mint a Szent Korona tan szükségyszerű folyamánya. A hivatkozott szabályozás egyik esete a következő:

„A hűtlenség vétkének eseteiről

Az úgynevezett hűtlenség vétkének esetei pedig azok, melyek ha fölmerülnek, a királyi felség bárkinek fekvő jogszágaikat még életében törvényesen és szabadon adományozhatja annak a kinek akarja.

65 *Tripartitum* Előbeszéd 4. cím.

1. § *Első eset a felségsértés bűne; ha tudniillik valaki fejedelmünk személyére szent-ségtelen kezet vet, vagy fegyverrel avagy méreggel élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé vagy abba a házba, a hol a fejedelem maga tartózkodik, hatalmasul beront.*

2. § *Második eset: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül. E támadást azonban úgy értsd, hogy akkor, ha jogos önvédelemből történik, nem szül hűtlenségi vétet.*⁶⁶

E tekintetben vissza kell utalni az előző alfejezetben leírtakra és Zlinszky Jánostól idézettekre, hiszen itt *az ország alkotmánya* (dekrétumai etc.) *mellett a király és korona közhatalma is megjelenik mint különálló jogintézmények.*

Az Approbaták Nemességről szóló III. rész VI. cím 1. és 3. cikke szerint a nemesnek csak az illetékes bírója előtt kell törvényt állnia, és csakis törvényes és bírói elmarasztalás alapján tartóztatható le.⁶⁷ E jogszabályhely, mely a személy szerinti joghatóságot a kor eszméivel összhangban szabályozta, a következők szerint hangzott:

„Articulus I.

A' Nemes ember tsak coram suo competente Judice tartozzék törvényt állani és nem másutt. [...]

Articulus III.

A' Nemes ember, nonnisi legitime citatus, et juridice convictus arestáltathassék, fogattathassék, vagy károsíttathassék meg javaiban, excipiáltatván az Articulusokban és Decretumban expresse írott némelly casusok, es azoknak modalitási, sub cautione itidem Articulis, Decreto, ac conditionibus expressis.”

A Tripartitum a következők szerint fogalmaz a nemesség szabadságai vonatkozásában, sokkal részletesebben, és dogmatikai szempontból látványosan fejlettebb normában, mint az Approbaták:

„1. § Az első tehát az: hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja.

2. § Megszorítást szenved azonban ez a jog büntettek és bűnügyek, ugymint: a szándékos gyilkosság, faluk felgyújtása, tolvajság, rablás, vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznaság esetében is, a melyekben a nemesség tisztségét, címét és szabadságát mindenki elveszti. És így az ilyent a tett színhelyén parasztkézzel is szabad mindig le tartóztatni és kihágásához képest elmarasztalni és megbüntetni. [...]

4. § A második főjog az: hogy az egész ország nemesei (a mint előbb említve van) senki másnak hatalma alatt nem állanak, mint a törvényesen megkoronázott fejedelmeknek; sőt fejedelmünk maga is, rendes hatalmánál fogva, bárkinek pusztá panaszára és gonosz besugására, közülök senkit, a törvény útján kívül és kihallgatása nélkül, sem személyében, sem vagyonában meg nem háboríthat.

⁶⁶ Tripartitum I. rész 14. cím.

⁶⁷ A szerző álláspontja szerint ezt a jobbágyságra ugyanúgy alkalmazni kellett volna.

5. § A harmadik az: hogy törvényes jogaikkal és földbirtokuk határain belől fekvő minden jövedelmeikkel, tetszésük szerint mindenkor szabadon élhetnek; midennemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harminczad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek és ki vannak véve, csupán csak az ország védelmére tartoznak katonáskodni.

6. § A negyedik és utolsó (hogy a többit mellőzzem) az: hogyha bármelyik királyunk vagy fejedelmünk, a néhai második, vagy melléknevén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos végzeményében (a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék meg szokott esküdni) kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelne, akkor örök időre szabadságukban áll, annak ellene szegülni és ellene mondani a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének.

7. § A nemesek alatt pedig értsd e helyen általában az összes főpap, báró urakat és a többi mágnásokat, valamint az ország más előkelőit, a kiket (a mint előbb mondtam) mindenkor egy és ugyanazon szabadság előjoga védelmez.”

Ebben az esetben is egyértelműen kitűnik, hogy az alkotmányos jogra – nevesül az 1222-es Aranybullára – való eskü letétele a Szent Koronával való megkoronázás előfeltétele, és mint olyan a Szent Korona-tan közjogi megnyilvánulása: csupán a jog által, a Szent Koronának mint az államiság és joguralom absztrakt megtestesítőjének magát is alávető király nyerhet uralkodói legitimitást.⁶⁸

Az Approbaták III. rész VIII. cím 1. cikke az erőszakos foglalásokról szól, és a teljesség igénye nélkül így fogalmaz: „Hogy a’ magok erejekben bizakodó és vakmerő emberek, kik sem az Istennek, sem az Országnek törvényével nem gondolván potentiosa occupatiókat tennének, [...]”. Ezzel kapcsolatosan a Hármaskönyv úgy rendelkezik, hogy a legidősebb fivér őrzi és viseli gondját a „fekvő jószág” – mai szóhasználattal élve az ingatlan – okiratainak.⁶⁹

Társadalom- és közjogtörténeti szempontból is jelentős az, hogy az Approbaták III. rész XXX. cím 1. cikke a jobbágyok házasulásának szavatolásáról és öröklési tárgykörökről szól, a Hármaskönyv megfelelő címeihez hasonlóan.⁷⁰

Az Approbaták III. rész XXXIII. és XXXV. címe kifejezetten agrárjogi szabályozást tartalmaz, ugyanis szabályozza a nyomást és a szőlőket; e tárgykörnek is vannak hármaskönyvi kapcsolódásai.⁷¹

A közjogi tárgykört bővíti az Approbaták III. rész XLVII. címe, amely elsősorban anyagi jogi, valamint eljárásjogi szabályokat tartalmaz és a latrok büntetéséről szól; ezzel összefüggésben a Hármaskönyv is ad iránymutatást.⁷² A leglényegesebb eltérés, hogy míg a Hármaskönyvben a büntetésről szétszórtan találunk szabályokat, az Approbatákban már rendszerezettebben, tárgykörönként jelennek meg a szabályok.

A szerző igazoltnak látja Csizmadia állítását, amely szerint az Approbaták nem egyszerűen csak időrendbe szedett, úgymond kompilált gyűjtemény (*collectio decretorum*),

68 Vö.: ZLINSZKY: *i. m.*, 230.

69 *Tripartitum* II. rész 42. cím.

70 *Tripartitum* I. rész 99., 101. és 102. cím.

71 *Tripartitum* III. rész 33. címe, valamint I. rész 133. cím.

72 *Tripartitum* III. rész 32. cím.

hanem a törvényeknek bizonyos rendszerben való feldolgozása, az 1540-től 1653-ig alkotott országos végzeményekből kiválogatott, néhol kivonatolt, sőt a szükséghez képest módosított, kiigazított és adott esetben javított törvénycikkeknek szisztematikus, mai szóhasználattal élve szabályozási tárgykör szerint való rendszerezése.⁷³

A székelységgel kapcsolatosan is tartalmaz az Approbaták III. rész LXXVI. cím 7. cikke szabályozást, amely a királyi jog vonatkozásában kapcsolódik a Hármaskönyvhöz.⁷⁴

Az Approbaták IV. rész eljárási és törvénykezési szabályokat tartalmaz, a Törvények processusiról szóló I. cím azért is érdekes, mert elég sok kapcsolódási pontot mutat a Hármaskönyv vonatkozásában.⁷⁵

Az Approbaták V. részében foglalt VI. és VIII. edictum is kapcsolódik a Hármaskönyvhöz.⁷⁶

6. Összegzés

Annak ellenére, hogy a magyar jogtörténet számos művelője a Hármaskönyv magánjogi vonatkozásait emeli ki, tagadhatatlan tény, hogy az számos kormányzati és közjogi elemmel gazdagította a középkori és kora újkori magyar jogot. Ennek alapján megállapítható – ahogyan Stipta István fentebb hivatkozott cikkében helytállóan rámutatott –, hogy Werbőczy örökségét művelni és elemezni szükséges, mert hazánk alkotmánytörténete csak ezúton teljesezhet ki.

Lényeges jogtörténeti szempontból, hogy az Approbaták és a Hármaskönyv vonatkozásában számos kapcsolódási pont mutatható ki, így egyértelműen megállapítható az, hogy az Approbaták a Hármaskönyvre, azaz Werbőczy örökségére épültek. Így az Erdélyi Fejedelemség vonatkozásában egyértelműen kimutatható a *jogfolytonosság* a jogelőd Magyar Királysággal kapcsolatban.

Csizmadia helytállóan állapítja meg,⁷⁷ hogy a fejedelmkori erdélyi törvénykezési eljárás bonyolultságát és a magyarországitól sok tekintetben eltérését Erdély különleges társadalmi és politikai struktúrája indokolta. Az Erdélyi Fejedelemség átvette a törvényhozásban részt vevő és már oly sokszor emlegetett három kiváltságos nemzetnek a XV. században egyezség útján létrejött unióját, amely 1630-ban az erdélyi törvénykönyvbe is bekerült. E jogi tény biztosította e natióknak a Magyar Királyság, majd az Erdélyi Fejedelemség alatt szerzett szabadságát, immunitását és a társadalom működése szempontjából meghatározó privilégiumait. A bethleni konszolidáció eredményeként 1619-ben létrejött *Specimen juridici processus* még további rendszerező kompilációk követték, amelyek a következő fejedelmek idején is végrehajtott kodifikációs tevékenységhez köthetők. S jelezni érdemes, hogy sokkalta szélesebb körben történt

73 CSIZMADIA: *i. m.*, 153.

74 *Tripartitum* I. rész 23–26., 37. és 82. cím.

75 *Tripartitum* II. rész 7., 18–21., 25–26., 42., 52., III. rész 7. cím.

76 *Tripartitum* II. rész 33. cím, valamint III. rész 3. cím.

77 CSIZMADIA: *i. m.*, 150–152.

meg a szabályozás – vármegyei és városi levéltárakból való – összegyűjtése⁷⁸ és rendszerezése I. Rákóczi György (1630–1648) idején, amelyet halálát követően II. Rákóczi György (1648–1657) uralkodása alatt fejeztek be.

Az előzőekben tárgyalt gyűjteményt még egy jelentős követte, I. Apafi Mihály⁷⁹ (1661–1690) idejében *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* címmel.

Irodalomjegyzék

- BALÁS P. Elemér, CSEKEY István, SZÁSZY István, BÓNIS György: *Hasonmás: A Hármaskönyv kolozsvári első magyar kiadásának címlapja = Werbőczy István*, Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár, 1941.
- BÁN Péter (szerk.): *Magyar történelmi fogalomgyűjtemény*, 1–2 köt., Heves Megyei Levéltár, Eger, 1980.
- CSIZMADIA Andor, KOVÁCS Kálmán, ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
- CSIZMADIA Andor: *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban. Kodifikációs munka a XVII. századi Erdélyben*, Gazdaság- és Jogtudomány, A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei, 1975/1–2, 147–159.
- DE MAISTRE: *A pápák fejedelmi felsőbbbsége = A pápaság a világ tükrében*, szerk. LIPPAY Lajos, saját kiadás, 1929, 122–133.
- DONÁSZY Ferenc: *Nemzeti jelvényeink története*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- FEISZT György: *Rövid magyar címertan és pecséttan*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
- GÁSPÁR ZSUZSA, HORVÁTH Jenő (szerk.): *Királyok könyve*, Officina Nova, Budapest, 1994.
- HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog*, Heckenast, Pest, MDCCCLXXII.
- HÓMAN Bálint: *Történetírás és forráskritika*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938.
- IPOLYI Arnold: *Magyar mythológia*, Heckenast, Pest, 1854.
- KALÓ József, KRAJNC Zoltán, LAKATOS László, MOLNÁR Anna, RESPERGER István, RUSZIN Romulusz, M. SZABÓ Miklós, SZENDY István, TÁLAS Péter: *Honvédelmi alapismeretek*, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2019.
- KEMÉNY József: *Értekezés a sasról...*, Nemzeti Társalkodó, 1833, 2. köt.
- KISS István: *Magyar közjog*, Az Érsek-Lyceumi Könyvnyomda, Eger, 1886.
- KÖPECZI Sebestyén József: *Erdély címere*, <http://mek.niif.hu/04900/04920/html/mhodo-nerdely0007.html> (letöltés ideje: 2022. 02. 10.).
- KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*, Interpress Kiadó, Budapest, 1988.
- LÁSZLÓ Gyula: *Östörténetünk*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *1000–1526. évi törvényczikkek*, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899.

78 MÁRKUS: *1540–1848. évi Erdélyi törvények... 1900, i. m.*, IX – X.

79 *Uo.*, XI.

19. MÁRKUS Dezső (szerk.): *1526–1608. évi törvényczikkek*, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899.
20. MÁRKUS Dezső (szerk.): *1540–1848. évi Erdélyi törvények*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1900.
21. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897.
22. MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
23. MEZEY Barna: *Erdély a Magyar Királyságban (1000–1540) = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, HVG-ORAC– Forum Iuris, Budapest–Kolozsvár, 2020, 164–165
24. MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*, Danubia, Pécs, 1929.
25. George MOUSSOURAKIS: *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer International Publishing, Cham, 2015.
26. NAGY Miklós: *A szent korona eszméje = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 269–270.
27. Antonii NOVOSZEL: *Quadripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae*, Zagrabiae, 1798.
28. PÁZMÁNY Zoltán: *A római jog institúciói*, Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, 1930, 35.
29. STIPTA István: *Új irányok a hazai Werbőczy-kutatásban*, Jogtörténeti Szemle, 2015/1, 119–125.
30. SZÁDECCZY KARDOSS Lajos: *A székelynemzet története és alkotmánya*, a Franklin-Társulat bizománya „Hargitaváralja” J. SZ. K., Budapest, 1927.
31. SZENTPÁLI (NÉMETH) Ferenc (tévesen olykor Nagy Ferenc): *Verbőczy István Törvény Könyvének compendiuma*, Lengyel András özvegyénél, Kolosvaratt, 1701, https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1625/?pg=1&layout=s (letöltés ideje: 2022. 03. 07.).
32. SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *Az állami főhatalom kialakulása és korlátai, az erdélyi fejedelem és a magyar királyi címet viselő Habsburgok jogköreinek komparatív elemzése*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, 2022/1 (megjelenés alatt).
33. ZLINSZKY János: *A szentkorona-eszme és története = A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig*, Szent István Társulat, Budapest, 2013, 233–234.
34. *** *Erdély országának három könyvekre osztatott törvényes könyve*, Kolosváratt, 1779, https://mek.oszk.hu/19200/19241/pdf/19241_1.pdf (letöltés ideje: 2022. 02. 21.).
35. *** *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/> (letöltés ideje: 2022. 02. 10.).
36. *** *Pallas nagy lexikona*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/> (letöltés ideje: 2022. 03. 03.).
37. *** *Tripartitum* – Hármaskönyv (1514) III. rész 4. cím. http://www.staff.u-szeged.hu/~-capitul/analecta/trip_hung.htm (letöltés ideje: 2022. 02. 15.); <https://net.jogtar.hu/get-pdf?docid=51400001.TVJ&targetdate=&printTitle=Tripartitum&referer=1000ev> (letöltés ideje: 2022. 02. 15.).

VERESS EMŐD

Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 1. Egy taktikai terv elemzése

Legal Historical Excavations in the files of the former Romanian Securitate 1. The Analysis of a Tactical Plan

Abstract: The paper, which is the first in a planned series of articles, presents the initial findings of archival research conducted in declassified documents of the former Romanian State Security Department (the dreaded Securitate). In the context of his own family history, the author presents the contents of some of the documents produced during the secret service harassment and covert surveillance of Dániel Veress, a Transylvanian Hungarian writer and literary historian who was subjected to the political repression of the Soviet-style dictatorship in Romania. By describing the atmosphere of the period under examination and the state of privation of basic rights from a legal-historical perspective, the article illustrates not only the deeply disturbing nature of the abuses that still persist through their effects to this day but also the routine violations of fundamental human rights by the authoritarian police state.

Keywords: Romania, State Security Department, surveillance, interception, political repression

Összefoglaló: A tanulmány, amely egy tervezett cikksorozat első részeként kerül közreadásra, a korábbi román Állambiztonsági Osztály (a rettegett Securitate) titkosítás alól feloldott iratainak levéltári kutatásából származó kezdeti eredményeket ismerteti. A szerző saját családtörténetének összefüggésében mutatja be a romániai szovjet típusú diktatúra politikai repressziójának többszörösen alávetett erdélyi magyar író és irodalomtörténész, Veress Dániel titkosszolgálati zaklatása és megfigyelése során keletkezett egyes dokumentumok tartalmát. Az írás a vizsgált korszak légköre, a jogfosztás állapotának jogtörténeti szempontú ismertetése útján illusztrálja nem csupán a vizsgált történelmi időszak hatásaikban mindmáig, mélyen nyugtalanítóan tovább élő jogsértéseinek jellegét, hanem az alapvető emberi jogokat megtipró önkényuralmi rendőrállam rutinszerűvé vált, visszaélésekkel terhelt működését is.

Kulcsszavak: Románia, Állambiztonsági Osztály, megfigyelés, lehallgatás, politikai represszió

1. Alapvetés

Érdekes dokumentumot olvasok. A keltezése 1962. április 2-a. Az irat jobb felső sarkában szerepel: „*Strict secret!*” Szigorúan titkos! A Securitate, a romániai kommunista titkosrendőrség belső dokumentumáról van szó. Címe is van: „*Plan de combinații*”. Nehéz magyarra fordítani: tükörfordításban kombinációs terv, talán a pontosabb magyar fordítás szerint műveleti terv lehetne. A *kombinációs* szó alternatívákat felmutató jellege miatt inkább a taktikai terv adja vissza a legpontosabban a fogalmat.

A taktikai (műveleti) terv célja információs-műveleti kombináció alkalmazása révén („*aplicarea unei combinații informativ-operative*”) „*T. O.*” beszerelése a sepsiszentgyörgyi Veress Dániel lakásába. A „*T. O.*” a román „*tehnică operativă*”, a műveleti technika, a műveleti berendezés rövidítése. Eufemizmus nélkül: lehallgatóberendezés.

Szóval a dokumentum lehallgatóberendezés felszereléséről szóló taktikai terv.

Veress Dániel (1929–2002) író, irodalomtörténész 1962-ben – egyéb nyitva álló megélhetési lehetőség híján – a helyi *O. C. L. Comerțul Mixt* hivatalnok. Ismét egy megfejtésre váró rövidítés: az *O. C. L.* jelentése „*Organizația Comercială Locală*”, azaz a szovjet típusú diktatúra e szakaszában működő állami helyi kereskedelmi szervezet, általában több üzletet működtető vegyeskereskedés.

A taktikai terv rögzítette, hogy Veress Dániel 33 éves, nő, egy gyermek édesapja, magyar nemzetiségű, román állampolgárságú, az *U. T. M.*-ből kizárták (újabb megfejtés: *Uniunea Tineretului Muncitor*, a román Ifjúmunkás Szövetség), polgári származású (édesapja ügyvéd, az ügyvédi kamarából kizárták, nagybátyja¹ a nyugati magyar emigráció egyik vezetője).

Az irat szerint Veress Dániel azért vált megfigyelés tárgyává, mert

„intenzív irodalmi tevékenységet folytatott (mint irodalomkritikus), és egy sor művet, tézist, cikket szerkesztett, amelyeket közlési tilalom miatt nem tudott publikálni egészégtelen származásának következményeként. Jelenleg ezt a tilalmat marosvásárhelyi és kolozsvári írók közbenjárására megszüntették, és így több hazánkban megjelenő irodalmi folyóirattal működik közre.”

A megfigyelés korábbi szakaszának eredményeképpen rögzíthető, hogy romániai és magyarországi írókkal, szerkesztőkkel, különböző kiadványok tudósítóival rendkívül sok kapcsolattal rendelkezik. 1961–1962 során például lakásán meglátogatta Sütő András, Bözödi György, Hajdu Győző, Oláh Tibor, Nagy Pál stb. Marosvásárhelyről, Balogh Edgár, Gáll Ernő, Szilágyi András stb. Kolozsvárról, és más személyek is, így a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház színészei és rendezői.

A lehallgatóberendezésre a taktikai terv szerint pedig azért van szükség, mert a Securitate besugói csak egyes esetekben tudtak a megfigyelt személy és a fenti személyek közötti beszélgetéseken részt venni, ezért a titkosszolgálat csak részlegesen ismeri

1 Nagybátyját, Dálnoki Veress Lajos vezérezredest a börtönből az 1956-os forradalom során szabadították ki, és a forradalmat követően emigrált. Veress Dániel e sorok szerzőjének nagyapja.

azok tartalmát, a megfigyelt személynek a fentiekkel fenntartott kapcsolata jellegét. Az iratban kifejezetten rögzített cél kettős: egyfelől a megfigyelt személy tevékenységének a rögzítése. De a másik cél legalább ilyen érdekes: a jelentő ügynökök őszinteségének ellenőrzése. Ezért vált szükségessé a „T.O.”, a lehallgatóberendezés felszerelése Veress Dániel lakásában.

Besúgóként alapvetően két személyről volt ebben a periódusban – az 1960-as évek elején – szó, fedőnevük: „Kassai Pál” és „Munkácsy Mihály”. Nagy XIX. századi, 1900-ban elhunyt festőnk nem gondolta volna, hogy neve ilyen kontextusban jelentések tucatjain szerepel a XX. század közepén, a Székelyföld keleti sarkában.

Egyébként mindkét fedőnév mögött ismert, lexikonszócikkkel rendelkező erdélyi magyar értelmiségi rejtőzik. A vonatkozó jogszabály szerint

„Az a személy, akiről olyan dosszié készült, amelyből kiderül, hogy a Securitate megfigyelte őt, kérésre jogosult megismerni azon Securitate-alkalmazottak és együttműködők személyazonosságát, akik információkkal járultak hozzá a dosszié összeállításához, és kérheti a Securitate-alkalmazotti státusz ellenőrzését azon tiszték vagy tiszthelyettesek esetében, akik hozzájárultak a dosszié összeállításához.”²

Hasonlóképpen ez a jog megilleti

„a túlélő házastársat és az elhunyt hozzátartozóit negyedik rokonsági fokig bezárólag, illetve a végrendeleti örökösöket. Ezeket a jogokat először a túlélő házastárs, majd a rokonok gyakorolhatják a családi kapcsolat közelsége szerinti sorrendben. Az azonos fokú rokonok esetében mindannyian egyformán hozzáférhetnek az aktához, és az akta vagy az akta elemeinek közzététele esetén mindannyiuk hozzájárulása szükséges.”³

A jelen elemzés megírásának pillanatában a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács már kiállította a „Munkácsy Mihály” besúgó azonosításáról szóló dokumentumot, „Kassai Pál” a kontextus alapján pedig ilyen dokumentum hiányában is azonosítható számomra. Egyébként Veress Dániel családi barátairól van szó. Nyilván a „besúgás” kérdésköre rendkívül komplikált, sokan különféle kényszer kapcsán kerültek ebbe a szerepkörbe, és a besúgás tartalma a lényeges (őszinte és ártó, vagy akár a titkosszolgálatból gúnyt űző téves információkkal is lehetett traktálni a Securitatét). Erre a kérdésre a jelen elemzéssorozat következő részeiben visszatérek, és megpróbálok egy jogi-erkölcsi tipológiát is felállítani, amely ha nem is biztos tájékoztatósi pontot, de legalább némi fogódzót adhat a kérdés tudományos, objektív kezeléséhez. A Securitate mindkét alkalmi munkatársa – jelentéseik alapján – meglehetősen buzgalommal végezte feladatát.

A Securitatehoz kapcsolódó személyi kör egyébként két típusra osztható, és ezt a titkosszolgálat leleplezéséről szóló jogszabály pontosítja is. Egyfelől ott vannak a

2 2008. évi 24. sürgősségi korm. r. a saját dossziéhoz való hozzáférésről és a Securitate leleplezéséről, közzétéve *Románia Hivatalos Közlönye (Monitorul Oficial)*, 2008. március 10., 182. sz., 1. cikk (7) bek.

3 2008. évi 24. sürgősségi korm. r., 1. cikk (8) bek.

Securitate tényleges dolgozói: minden olyan személy, aki a Securitate vagy a *milicia* (militarizált rendőrség) biztonsággal kapcsolatos feladatokat ellátó tisztjeként vagy altisztjeként, beleértve a fedett tisztet is, az 1945–1989 közötti időszakban olyan tevékenységet végzett, amely megszüntette vagy korlátozta az alapvető emberi jogokat és szabadságokat.⁴ Másfelől a második típus a talán érdekesebb és bizonyára nehezebben megragadható, a Securitatéval együttműködők, alkalmi munkatársak köre. Ez olyan személyt takar, aki bármilyen formában – például írásos feljegyzések és jelentések vagy a Securitate munkatársai által rögzített szóbeli beszámolók útján – olyan információkat szolgáltatott, amelyek a totalitárius kommunista rendszerrel ellentétes tevékenységeket vagy magatartásokat jelentettek be, és akik így közreműködtek az alapvető emberi jogok és szabadságok korlátozásában. Azon személy, aki a nyomozás és tárgyalás során, szabadlábban, fogva tartás vagy letartóztatás alatt tett vallomásokban, kihallgatási vagy szembesítési jegyzőkönyvekben foglalt információkat politikai okokból szolgáltatott azzal az ügygel kapcsolatban, amelyben ellene nyomozás folyt, vagy amely miatt bíróság elé állították és elítélték, e meghatározás szerint nem tekinthető a Securitate munkatársának, és az ilyen információkat rögzítő iratok és dokumentumok a saját dossziéja részének tekintendők. Azok a személyek, akik a Securitatéval való együttműködésük idején nem töltötték be a 16. életévüket, szintén nem tartoznak e meghatározás hatálya alá, amennyiben az együttműködés tényét más bizonyítékok nem támasztják alá. A Securitate munkatársa az a személy is, aki az információgyűjtést más személyekről megkönnyítette azzal, hogy önként a Securitate rendelkezésére bocsátotta lakását vagy más helyiségét, valamint az is, aki a Securitate illetékeseként koordinálta a besúgók munkáját.⁵

2. A műveleti terv tartalma

Visszatérve a konkrét dokumentum tartalmához, az előzetes vizsgálatok a következőket derítették ki: Sepsiszentgyörgyön a Tudor Vladimirescu 28. szám alatti lakásban két család él, a megfigyelt személy családjá (4 fő) és Bulgaru Constantin családjá (3 fő).

A megfigyelt személy családtagjai a következők voltak:

– Nevezett Veress D. (a célszemély), 33 éves, hivatalnok az O. C. L. Comerțul Mixt szervezetnél, feladata a részletfizetéses adásvételi szerződések megkötése és teljesítésük követése; naponta 7 és 15 óra között dolgozik, és munkahelyi feladatai ellátása során a város területén mozoghat, ezért fennáll a veszélye, hogy hazamegy. Ezért szükséges, hogy a T. O. felszerelésének idején a településről elküldjék.

– Felesége, Veress Ibolya, 33 éves, hivatalnok az O. C. L. Comerțul Mixt szervezetnél, feladata: számloló. Ugyanaz a munkaprogramja, mint a férjének, viszont a munkahelyét nem hagyhatja el.

4 2008. évi 24. sürgősségi korm. r., 2. cikk a) betű.

5 2008. évi 24. sürgősségi korm. r., 2. cikk b) betű.

Mindenesetre, a meglepetések elkerülése végett, a műveleti terv szerint szükséges volt a lehallgatóberendezés felszerelése alatt a megfigyelése.

Azonban a valódi nehézségek most kezdődtek.

– Birtalan Klára, a megfigyelt személy anyósa, 75 éves, nyugdíjas, állandó jelleggel otthon ül, a lehallgatóberendezés felszerelésének idejére el kell távolítani a lakásból.

– Veress Gerzson, gyermek, ötéves, délelőtt óvodába jár.

– Bulgaru Constantin, 51 éves, a sepsiszentgyörgyi AGEVACOOP (Szövetkezeti Felvásárlási Ügynökség) sofőrje, munkahelyi feladatai teljesítése során a rajonban (járásban) mozgó feladatot végez.

– Bulgaru Silvia, utóbbi felesége, 37 éves, háziasszony, állandó jelleggel otthon ül, a lehallgatóberendezés felszerelésének idejére el kell távolítani a lakásból.

– Bulgaru Maria, a lányuk, 8 éves, iskolás, délelőtt iskolába jár.

Vagyis a két nő állandó jelleggel a lakásban tartózkodik, ami nyilván megnehezíti a lehallgatóberendezés felszerelését. A műveleti terv viszont felvázolta a megoldásokat:

– Nevezett Veress D. a kijelölt napon behívásra kerül a brassói tartományi ügyészségre, a következő természetesen adódó körülményeknek köszönhetően: 1962. március 9-én a nevezett rágalmozó és fenyegető levelet kapott, amelyet átadott a hatóságoknak. A Securitate vizsgálatai kiderítették, hogy a levelet Bogdán Szabó Mária írta, viszont tekintettel arra, hogy a levél nem tartalmaz a rendszerrel szemben ellenséges állításokat, címzettje kifejezetten Veress Dániel (és még egy másik, hasonló levelet kapott személy), a leveleket kivizsgálás végett az ügyészségnek adják át. Ezen „híhető” ürüggyel hívatják be a célszemélyt kihallgatásra a brassói tartományi ügyészségre a megfelelő időpontban. A belügyi szervek megteszik az ügyészséggel való viszonylatban a megfelelő intézkedéseket, és így biztosítani lehet, hogy a célszemély 5-6 órát hiányozzon otthonról.

– Nevezett Bulgaru Constantin, mint az AGEVACOOP sofőrje, az intézmény vezetőségénél tett intézkedésnek köszönhetően, a megfelelő napon, hosszabb útra lesz kirendelve a rajon területén, és ez részéről nem fog gyanút kelteni, hiszen ez a munkakörébe tartozó, gyakori helyzet.

– A két otthon ülő nő, vagyis a nevezett Birtalan Klára és Bulgaru Silvia lakásból történő eltávolítására a milícia (militarizált rendőrség) segítségével kerül sor (a következőképpen).

A Securitaténak tudomása volt arról, hogy a lakás ajtaját (amikor otthon tartózkodnak) nem szokták bezárni. Így a műveleti terv megvalósítását megelőző néhány napban megrendezett lopásra kerül sor, amelyet szokványos módon a fentiek jelteni fognak a rendőrségnek. A feljelentés következtében, azon a reggelen, amikor a műveleti tervet megvalósítják, a két nőt a rendőrség behívja, hogy az „ellopott” tárgyaikat visszaadja, azzal az ürüggyel, hogy a „*tolvajt más tartomány területén elfogták és a vallatása során azt nyilatkozta, hogy a nála talált tárgyak tőlük származnak*”. A rendőrségen töltött idő, a formások intézése, a jegyzőkönyvek kitöltése 3-4 órát fog igénybe venni, amely szükséges a lehallgatóberendezés felszereléséhez a célszemély lakásába.

Annak érdekében, hogy az ott lakók nehogy idő előtt mégis megjelenjenek a lakásban, két ügynök fog az utca két végében várakozni, akiknek a feladata valamely ott lakó megjelenése esetén őket a rendőrségre kísérni, szintén a megrendezett lopás ürügyén.

A taktikai terv megvalósítása érdekében besúgót is bevetettek. Feladata az volt, hogy mindeközben folytassa a látogatásait a célszemély lakásán, és tájékoztassa a Securitatét arról, hogyan reagálnak a célszemélyek a titkosszolgálati intézkedésekre, vagyis a megrendezett lopásra és a tartományi ügyészségre történő behívására.

A másik bevetett személy egy tűzoltótiszt, aki a szomszédban lakott. A Securitate úgy jellemezte őt, mint *„tisztességes és a rendszerhez hűséges személy”*. Az ő segítségével tervezték a célszemély lakásának kulcsait megszerezni, a következőképpen. Amikor a tűzoltótiszt felesége nincs otthon, a tiszt siessen át a szomszédokhoz, úgymint Bulgaru Silviához és Birtalan Klárához, a célszemély anyósához, és kérjen kölcsön néhány kulcsot, hogy azokkal próbáljon bejutni a saját lakásába. Ugyanis a felesége „elvitte” a saját lakásuk kulcsait, ő pedig sürgős parancsot kapott, hogy terepre kell mennie, és előtte el kellene vegyen néhány dolgot a lakásából. Ezen elfogadható ürüggyel meg tudja szerezni néhány percre a célszemély lakásának a kulcsait, amelyről a rendelkezésre álló Securitate-tiszt nagyon gyorsan mintát vesz. Ez a megoldás azért is lehetséges és életszerű, mert a szomszédok jól ismerik egymást, és a „legenda” (igen, pontosan ez a szó szerepel a műveleti tervben) nem fog a célszemély családjában semmilyen gyanút ébresztetni.

A lehallgatóberendezés felszerelése után a lehallgatást a tűzoltóság épületéből is lehetségesnek vélték, hiszen az a célszemély lakásától körülbelül 40 méterre található, és a legjobb álca az, ha a Securitate műszaki tisztje tűzoltó-egyenruhában végezheti el helyszíni vagy helyszíneközi feladatait.

A műveleti (taktikai) tervet elkészítő és aláíró belügyes főhadnagy neve: Harmati Adalbert.

3. Néhány további megfontolás

Érdekes és meglepő, hogy a Sepsiszentgyörgyre telepített, Galac tartományi Nicorești faluban született, szegényparaszti családból származó Bulgaru Constantin, aki 5 év elemi iskolát és 3 év ipari iskolát végzett, és akivel Veress Dánielnek a lakásába történő hivatalosan elrendelt beköltöztetését követően számos, az együttélésből fakadó konfliktusa volt, és aki Sepsiszentgyörgyön először a tűzoltóság sofőrjeként dolgozott, valamint akit a tűzoltóságon töltött idő alatt fegyelmezett és szorgalmas emberként jellemeztek, nem volt a Securitate ügynöke. Mert a lehallgatóberendezés beszerelése során az ő közreműködését lehetett volna a legegyszerűbben igénybe venni. A vizsgált dokumentum szerint ő nem számított célszemélynek.

Szintén érdekes a dokumentumban – amely egyértelműen államhatalmi aktus, kötelező döntéseket tartalmaz, az állami gépezet különböző egységeit működésbe hozza (Securitate, tartományi ügyészség, milícia, a sofőrt alkalmazó szövetkezeti ügynökség) – az, hogy a jog teljes hiányát azonosíthatjuk benne. Nincs megjelölve a taktikai tervben semmilyen jogalap, nem viszonyítják az intézkedéseket semmilyen normatív előíráshoz. Amíg szokványos esetben a végrehajtó hatalom eljárása törvényhez kötött, és a jogalap megjelölése pontosan azt a célt szolgálja, hogy ellenőrizni lehessen

az intézkedések törvényességét, itt erre nincs szükség. A Securitate jogszabályhoz kötöttsége minimális, csak általános céljai vannak, ezen kívül minden másodlagos.

A tulajdonképpeni jogi kontextust hatásköri jegyzékekből lehet leginkább levezetni. Maga a nyilvános jogszabály, az 1951. március 30-i 50. rendelet⁶ az Országos Népbiztonsági Igazgatóság újjászervezéséről csupán néhány cikket tartalmaz. Gyakorlatilag általános célmeghatározást:

„Az Országos Állambiztonsági Igazgatóság feladatai: a Román Népköztársaság politikájának a megvalósítása, amely a dolgozó nép forradalmi vívmányainak a védelmére irányul a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenében, amelyek a burzsoá-földesúri rendszert megpróbálják újra bevezetni az országba; országunk területének védelme az imperialista és csatlós-, ideértve a titói Jugoszlávia kémiszolgálata ügynökségeinek a behatolása ellen; az ezek által végzett ellenséges tevékenység kíméletlen felszámolása, amelyet a szocializmus alapjainak és a népi demokráciánk rendszerének az aláásása céljából folytatnak.”⁷

A részletes szabályozás a belügyminiszterre tartozott:

„Az Országos Népbiztonsági Igazgatóság központi és külső apparátusának a megszervezését, besorolását, ellátását, hatáskörét és működését a belügyminisztérium belső határozatai és utasításai szabályozzák. Ezek a határozatok és utasítások nem nyilvánosak. Egy különleges iktatókönyvbe való bevezetésük és az érintettekkel való közlésük nyomán kell végrehajtani őket.”⁸

Tehát ezek a belső határozatok és utasítások nem voltak nyilvánosak.⁹

Ha tényleges jogalapot keresünk, csupán olyan hatásköri dokumentumokat találunk, mint a VIII. – Műveleti Technikai Igazgatóság (*Direcția a VIII-a Tehnică operativă*) szervezeti felépítése és hatáskörét rögzítő titkos irat (1956).¹⁰

A VIII. Igazgatóság – Műveleti Technika hatásköre a következő volt:

– Ellenőrzi a nemzetközi magán-telefonbeszélgetéseket.

6 Az 1951. március 30-i 50. rendelet a jogszabálygyűjteményekben, és a Securitate tevékenységét szabályozó titkos, utóbb nyilvánosságra hozott jogszabályok jegyzékében – http://www.cnsas.ro/acte_normative.html (letöltés ideje: 2023. 05. 23.) – sem található meg. Tartalmát a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității) egyes tájékoztató anyagai azonban ismertetik, lásd http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/Ministerul%20de%20Interne%20-1948-1978.pdf (letöltés ideje: 2023. 05. 23.).

7 1951. március 30-i 50. rendelet 2. cikk.

8 1951. március 30-i 50. rendelet 3. cikk.

9 Az illető utasítások közül egyesek utóbb, a titkosítás feloldását követően digitalizálásra és közzétételre kerültek. Lásd http://www.cnsas.ro/acte_normative.html (letöltés ideje: 2023. 05. 23.).

10 A.M.I., D.M.R.U. fond, leltári sz. 7364, 12/1956. sz. iratcsomó, f. 1038–1040. Átvéve: Florica DOBRE (szerk.): *Securitatea: structuri, cadre, obiective și metode*, Editura Enciclopedică, București, 2006, 35. dokumentum, 112–113. Közli a Magyar Kisebbség, 2007/1–2, 113–114. Fordította Incze Éva.

– Ellenőrzi az intézmények rádióadó-állomásainak és az amatőr rádióadó-készülékek használatát, hogy azokat ellenséges elemek ne használhassák felforgató célokra.

– Felfedezi és felszámolja a Román Népköztársaság területén működő felforgató rádióállomásokat, amelyek az imperialista kémiszolgálatoktól és a burzsoá-nacionalista központoktól kapnak megbízásokat.

– A műveleti igazgatóságok kérésére titkos műveleti technikai berendezéseket szerel fel a Belügyminisztérium által megfigyelt személyek tevékenységének az ellenőrzése céljából.

– Tökéletesíti és alkalmazza a műveleti célokra szükséges berendezéseket.

– Műveleti célokra dokumentumokat állít elő, és különböző írásszakértői, vegyészeti és más szakvizsgálatokat folytat.

– Műveleti célokra fényképeket készít.

– Vételezi az imperialista rádióállomások adásait műveleti célokra felhasználható adatok szerzése céljából.

– Megfigyeli az imperialista államoknak a Román Népköztársaság területén található követségeit, képviseleteit és konzulátusait kiszolgáló rádióállomások tevékenységét, a Belügyminisztérium számára érdeklődésre számot tartó információk gyűjtése érdekében.

– Titkos elkobzásokat, átkutatásokat és egyebeket hajt végre.

– Részletesen ellenőrzi a külföldi levelezést és a határon túl feladott, az országba érkező csomagokat, abból a célból, hogy megakadályozza annak a lehetőségét, hogy a külföldi kémiszolgálatok ezt a csatornát használhassák, valamint abból a célból, hogy ne engedjen be az országba propagandisztikus, ellenforradalmi, a népi demokrácia rendszerével ellenkező irodalmat, röplapokat és leveleket.

– Válogatás útján a belföldi levelezés titkos ellenőrzését hajtja végre azon személyek felfedezése céljából, akiknek demokráciaellenes megnyilvánulásaik vannak, valamint a lakosságnak a politikai kampányokkal és a párt- és kormányintézkedésekkel szembeni közhangulatának a megismerése céljából.

– Ellenőrzi a Belügyminisztérium által érdekelt személyek levelezését.

Hasonlóképpen a Securitate tartományi igazgatóságainak hatásköri dokumentuma többek között rögzítette, hogy az állambiztonsági feladatok ellátása érdekében a Tartományi Igazgatóság informátori (besúgói) hálózatot hozhat létre minden állami és társadalmi intézményben és vállalatban, a Román Munkáspárt szervei kivételével; informátorként beszervezhet bármely személyt a tömegszervezetekből, a gazdasági és államapparátusból, a Nagy Nemzetgyűlés képviselői, a párt vezetőtöbbségének tagjai és a pártfunkcionáriusok kivételével; titkos módon ellenőrzi a gyanús levelezést, főként az állambiztonsági szervek által gyanúsított személyek levelezését; titkos házkutatást és eltulajdonítást hajt végre az állambiztonsági szervek által gyanúsított személyeknél; ellenőrzi a magánszemélyek nemzetközi telefonbeszélgetéseit, valamint a gyanúsított személyek távolsági és helyi telefonbeszélgetéseit; a gyanúsított személyek lakásán technikai lehallgató-, külső titkos megfigyelőkészülékeket és más technikai-műveleti

eszközöket helyez el, amelyeket az ellenséges tevékenység dokumentálása, kompromittálás stb. érdekében használ stb.¹¹

Következésképpen a fenti tartalommal készült el egy, a lehallgatóberendezés telepítéséről szóló taktikai terv 1962-ben, tükrözve a kor műszaki fejlettségének a szintjét és a hatalomgyakorlás egész társadalmat átható és leigázó, kiszolgáltatottá tevő módszereit.¹²

Irodalomjegyzék

1. Florica DOBRE (szerk.): *Securitatea: structuri, cadre, obiective și metode*, Editura Enciclopedică, București, 2006. Közli a Magyar Kisebbség, 2007/1–2. Fordította Incze Éva.

11 A.M.I. D.M.R.U. fond, leltári sz. 7351, 1/1951. sz. iratcsomó. f. 4–8. 25–30. Átvéve: DOBRE: *i. m.*, 10. dokumentum, 21–28. Közli a Magyar Kisebbség, 2007/1–2, 98–99.

12 A jelen sorozat sok részből fog állni: sajnos bőven áll rendelkezésre dokumentációs anyag és ihletforrás.

NAGY PÉTER

Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudományának új kiadásáról*

Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány, I–III. kötet, Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019.*

A Dósa Elekkel kapcsolatos tudományos érdeklődés az elmúlt években jelentősen megnőtt.¹ Ennek az örvendetes tendenciának egyik fontos mérföldköve Dósa fő művének, az *Erdélyhoni jogtudomány*nak e helyütt ismertetett újabb kiadása.

A háromkötetes munka Magyar Országos Közjegyzői Kamara támogatásával, a Studia Notarialia Hungarica sorozatban (Tomus XXXIII.) jelent meg. A köteteket Rokolya Gábor, a magyar jogtörténet – és különösen a közjegyzőség történetének – évtizedek óta aktív kutatója rendezte sajtó alá.

A kötet formai szempontból döntő mértékben megegyezik az eredeti művel, az oldalakat és kiemeléseket változatlanul megtartották, ugyanakkor a betűk stílusa – noha nagymértékben hasonlít az eredeti típusra – eltér az 1861-ben használttól. Ez nem csökkenti az új kiadás értékét, csupán a szöveg könnyebb olvasását segíti elő, mivel kiküszöböli a régi típusú nyomtatásból fakadó hibákat. Ezt leszámítva az oldalak tördelése, számozása megegyezik az eredeti művel.

A bevezető tanulmányt Veress Emőd, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Jogtudományi Intézetének igazgatója és a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet Magánjogi Kutatások Főosztályának főosztályvezetője írta. Veress Emőd *Az Erdélyhoni jogtudományról és Dósa Elekről (1803–1867)* című tanulmányában végigveszi Dósa életének és munkásságának legfontosabb állomásait: fiatalkorát, tanulmányait, politikai, tudományos és közéleti, továbbá egyházi pályafutásának emlékeit.

A Dósa Elekről szóló kutatások eddigi eredményeihez képest a bevezető tanulmány új kérdéskörökre, megválaszolandó kérdésekre irányítja a figyelmet, meghaladva így az általában összefoglalásra szorítókozó műfaji kereteket. Ezek közé tartozik Dósa Elek egyik elfelejtett – Boér Márton által készített – portréjának ismertetése, ugyanis a Dósát megörökítő számos rajz, karcolat, festmény, korai fénykép és más ábrázolások összegyűjtése még várat magára. Fehér foltot jelent Dósa szépirodalmi ábrázolásának – főként az előtanulmány szerzője által is idézett Németh László munkásságának – elemzése is.

Ugyanilyen fontos és lehetséges jövőbeli kutatási irányként kínálkozó lehetőség Dósa Elek és kortársainak kapcsolata, a szabadságharc idején való szerepvállalása

1 Dósa Elek: *Marosszék 1848–1894*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017.

miatti per vagy az 1865-ben az erdélyi országgyűlésen elmondott beszédének elemzése, kisebb tanulmányainak, cikkeinek összegyűjtése.

Hasonlóképpen számos kérdés vár megválaszolásra Dósa Elek *Erdélyhoni jogtudomány* című művével kapcsolatban is. Valójában ez a háromkötetes munka kevésbé volt egy eseti megbízás teljesítése, mint inkább többéves módszeres forráskutatás eredménye, amely nagymértékben épített az évtizedes oktatói tapasztalatra és az ott használt tananyagokra. A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára több olyan – eddig elemzés tárgyává nem tett – kéziratot tartalmaz, melyek a Dósa által összeállított *Erdélyhoni jogtudomány* egy-egy részének korábbi, oktatáshoz használt változatai voltak.² Ezt támasztja alá Wesselényi Miklós utolsó, 1848-ban Dósa Eleknek címzett levele is, amelyben arról írt, hogy a fiataloknak szóló államismereti tankönyvének megírásakor nagyban támaszkodott Dósa *Jus Publicum* című művére.³ Erre utal a *Történeti Lapok* hasábjain megjelenő utolsó ismert levél is, amelyet Dósa Wesselényi Miklósnak írt. Dósa ebben úgy fogalmazott, hogy „volt hazánk törvényei esméretére törvénytárunk tömkelegébeni buvárkodás útján szert tenni nekem is 18 évi fáradozásba került”. Kérte barátját, hogy a tizennyolc évi kutatómunka nyomán Teleki József erdélyi kormányzó kérésére összeállított, azonban a „*kormányrendszer zsarnok mostohasága*” miatt korábban meg nem jelentethetett, Erdély jogrendszerét összefoglaló művét segítsen Deák Ferencnek és az unió ügyéért felelősöknek eljuttatni. Második kérése arra vonatkozott, hogy Wesselényi kövesse figyelemmel a mű magyarországi fogadtatását, és írja meg neki, hogy van-e esély arra, hogy egyáltalán megkíséreljék a nyomtatást. A mű valódi célját tekintve bizonytalanság olvasható ki a levélből: „*multunk jövőjében felmerülhetők jogi kérdései megfejtését könnyítő kézi könyv gyanánt használtathassék, akár azért, hogy a volt külön hazánk jogi viszonyait tolmácsolandó történetnek adatul szolgálhasson*”.⁴

A szabadságharc viharában azonban elveszett az eredeti kézirat. Hiába kereste és kerestette Dósa számos helyen, sosem került elő az eredeti mű. Az 1850-es években Dósa a börtönben töltött időszak miatt egészségileg meggyengülten és súlyos anyagi nehézségei ellenére újból megírta az *Erdélyhoni jogtudományt*, amelyet 1861-ben adtak ki.⁵ A Magyar Tudományos Akadémia nagydíjával jutalmazta Erdély jogrendszerének háromkötetes összefoglaló és rendszerező munkáját.

Veress Emőd a bevezető tanulmány végén a következőképp értékeli Dósa Elek jogtudományi munkásságának legfontosabb művét:

2 DÓSA Elek: *Az erdélyi magyar és székely magánjogtudomány*, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca), Ms. 2001; DÓSA Elek: *Elementa Iuris Publici Transylvanici*, 1833, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 1981; DÓSA Elek: *De Actionibus*, 1839, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 1971; DÓSA Elek: *Bevezetés az erdélyi törvénytudományba*, 1841, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 2035; DÓSA Elek: *Erdélyi közönséges törvény*, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 1974.

3 Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez, 1848. 09. 25., lelőhely: a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Főosztálya (*Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale*), Fond familial Wesselényi din Jibou F 250, 168 Copii unie-decemrie 1848.

4 Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1848, *Történeti Lapok*, 1875/1, 44.

5 DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*, I. köt., Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, IV–VI.

„[...] amellelt, hogy tisztelgés Dósa Elek emléke előtt, a jogtörténész számára forrásértékű mű. A kötet a magyar jog részeként létező erdélyi partikuláris jog 19. század közepe, több évszázados fejlődés eredményeként kialakult állapotát tükrözi. Olyan magyar történelmi örökség, amelyre méltán lehetünk büszkék.”⁶

Ahhoz, hogy Dósa alakját részletesebben, akár önálló munka keretében meg lehessen rajzolni, még számos részkérdést kell tisztázni. Az új kiadás azonban nagy lendületet ad a Dósa Elekkel és sokrétű munkásságával foglalkozó kutatásoknak.

Irodalomjegyzék

1. DÓSA Elek: *Az erdélyi magyar és székely magánjogtudomány*, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca), Ms. 2001.
2. DÓSA Elek: *Bevezetés az erdélyi törvénytudományba*, 1841, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 2035.
3. DÓSA Elek: *De Actionibus*, 1839, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 1971.
4. DÓSA Elek: *Elementa Iuris publici Transylvanici*, 1833, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 1981.
5. DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*, I. köt., Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, IV–VI.
6. DÓSA Elek: *Erdélyi közönséges törvény*, kézirat, Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms. 1974.
7. DÓSA Elek: *Marosszék 1848–1894*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017.
8. VERESS Emőd: *Az Erdélyhoni jogtudományról és Dósa Elekről (1803–1867) = Erdélyhoni jogtudomány*, I. köt., Dósa Elek, Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, 5–15.
9. *** *Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz*, 1848, *Történeti Lapok*, 1875/1, 44.
10. *** *Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez*, 1848. 09. 25., lelőhely: a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Főosztálya (*Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale*), Fond familial Wesselényi din Jibou F 250, 168 Copii iunie-decemrie 1848.

6 VERESS Emőd: *Az Erdélyhoni jogtudományról és Dósa Elekről (1803–1867) = Erdélyhoni jogtudomány*, I. köt., Dósa Elek, Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, 5–15.

MÁTHÉ GÁBOR

Az Aranybulla legújabb jogtörténeti szempontú feldolgozása

MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetében*, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2022, 344 oldal.¹

A Mezey Barna szerkesztésében és előszavával kísért, kilenc tanulmányt és hat szabadságlevél-fordítást tartalmazó monográfia méltó tudománytörténeti értékű összegzés az európai jogfejlődést meghatározó magyar és kapcsolódó nyugati Aranybullákról.

1. A szellemes szerkesztői bevezető már címében is utal „*A magyar jogtörténet Aranybullája*” kiemelt szerepére; hangsúlyozva hogy a XIII. század a magyar rendiség megerősödésének kora, a megszerveződő politikai erők és az uralkodók között létrejött közjogi megállapodások, szerződések garanciális jelentőségű dokumentuma. R. C. van Caenegem, a genti egyetem jogtörténész-professzora a Magna Charta típusú szabadságlevelek jelentőségét pl. azzal emeli ki, hogy ezek vezettek el a modern Emberi Jogok Nyilatkozatáig. Eme jogforrások a feudális viszonyokban gyökereztek ugyan, s nyilvánvalóan azon az elven alapultak, hogy még a koronás főknél is be kell tartani bizonyos egyéni jogokat: „*Ezek között szerepelt a feudális ellenállási jog és az a feudális elv, miszerint a hűbéres, a vazallus még saját hűbérurával szemben is érvényesítheti jogait és igazságát vazallustársai megítélése, vagy a királyhoz írt levél alapján. Ez kétségkívül a későbbi jogállam eszméjének egyik előképe volt*” – hangsúlyozta Caenegem professzor.

2. A történeti emlékezetre, a jogfejlődésünk kiemelt intézményeire koncentráló, új értékelést tartalmazó monográfia tanulmányainak sorrendisége nem lehet „vívás”; noha a gondos munkát végző szerkesztő, Balogh Elemér professzor szintézisét kiemeli azzal, hogy tárgyalási rendjével a kötet szakmai szerkesztését biztosítja, vizsgálja a magyar Aranybullát az európai jogtörténelem fősodránban.

Az állításhoz kiegészítéssel kapcsolódik a lektor is. Ugyanis az időrendhez kötött közjogi fejlődési ív értékelését ív *Balogh Elemér, Horváth Attila* (mindketten alkotmánybírák!), *Stipta István, Szabó István* professzori kvartett képviseli markánsan. Rövid áttekintéssel:

Balogh Elemér nézete: „*Az Aranybulla a bizonyíték arra, hogy jogunk szinkronban volt Európa kortárs jogi politikai folyamataival*”. Ezt bizonyítandó vizsgálja az AB és európai párhajai „*alkotmányossági tartalmait*”; megállapítva, hogy az Aranybullák két korszak:

1 A mű letölthető a <https://doi.org/10.47079/2022.mb.aranybulla.1> webcímről.

hűbériség és rendiség határintézményének tekinthetők. Külön kiemelendő, hogy a magyar történelmi alkotmány fejlődésének fázisait források, szakértői értékelések példázatain mutatja be. Figyelemre méltó az egyes tematikai egységek analízise. Így a bíraskodás, a szabadságok; a büntető perjogi alapelv megfogalmazása, a bírói úthoz való jog és az ellenállási záradék kérdésköre. Balogh zárókövetkeztetése igen tanulságos: „Az Aranybulla a király és a társadalom erőinek burkolt szerződése, ám a magyar alkotmányfejlődésnek az a dokumentuma, amely a többpólusú politikai rendszer kialakulásához vezető út mérföldköve.”

Balogh összegzéséhez szorosan kötődik Horváth Attila, aki történelmi alkotmányunk vívmányaként értékeli az 1222. évi Aranybulla ellenállási záradékát. Ezért is tartom lényegesnek a történelmi alkotmány fogalmi elemeinek rögzítését a munkájában. Így a különböző korokból származó sarkalatos törvényeket, a szokásjogi szabályokat és a jogtudomány által lefektetett elvek összességét jelöli meg determináns tényezőként. Hivatkozik még Gerics József történészprofesszorra, arra, hogy Aranybullánk a XIII. századi „jogász század” terméke, amely az 1215. évi lateráni zsinattal vette kezdetét. Ugyanis a kánonjogi szabályok írták elő, hogy az állam csak jogilag rendezett szabályok szerint működhet. Az 1351. évi törvénnyel megerősített AB pedig a sarkalatos nemesi jogok alapjává vált, s innen származtatható a legiszlátív jogpolitika kialakulása is.

Mivel a történelmi alkotmány a jogértelmezésnél ad fontos támpontokat, így hivatkozni lehet olyan tételes jogszabályokra – emeli ki Horváth –, amik nem idejétmúltak, s amelyek nem okvetlenül ellentétesek a modern kor koncepciójával. A recenzens sem tartja véletlennek, hogy mai posztmodern világunk csak a saját lehetőségeinek feltételeiről gyárt elméleteket, amelyek a változások, átalakulások pusztá felsorolásából állnak csupán. Vajon miért nincs igény a kulturális identitások tapasztalataira? *Friedric Jameson*, az USA egyik legjelentősebb kortárs gondolkodója, a posztmodern kulturális logikájával foglalkozó világhírű monográfiájában úgy próbál változtatni e szellemi leépüléshez vezető jelenségen, hogy megkísérel történelmileg gondolni a jelenre, olyan korban, amely már elfelejtette, hogyan is kell a történetiséget használva érteni a jelent.

A harmadik tanulmány szerzője, *Stipta István* professzor már a polgári kori jelen felé tendál, az előzőekben tárgyalt ellenállási záradékhoz kötve mondanivalóját. Azaz, ahogy azt a bevezetőjében Mezey nevezte: az ellenállási jog részintézményét, a nemesi vármegyék rendeletfélretételi (*vis intertiaie*) jogosultságát állítva a jogi elemzés középpontjába. Az ellenállási jog idősoros történetét áttekintő szerző hangsúlyozza, hogy az 1848-as állami reformok, majd a kiegyezést követő jogállami átalakulás után a parlamentnek felelős kormányzással összeegyeztethetetlen „abúzus” használhatatlanná vált.

Ismert, hogy a vármegyék felirati jogát az 1545. XXXIII. tc. biztosította, s így a sérelmes törvények vagy rendeletek egészben való visszavonására vagy sérelmes pontjainak megváltoztatására bírták a kormányt. S ha ez nem sikerült, akkor következett be a *vis intertiaie*; vagyis a kormányrendeletek félretétele. A magyar vármegyéknek e jogosultsága pedig jelentős részben a történelmileg kialakult decentralizált igazgatási rendszer következménye volt. A polgári kori jogállami intézményrendszert releváló törvények – így a kormány és a megyék viszonyát rendező 1870. és 1886. évi törvényhatósági

törvények pedig értelemszerűen új helyzetet teremtettek. Ennek felelt meg, hogy az új jogállami kritériumok jegyében az országgyűlés megalkotta az 1907. évi LX. tc-t, s a közigazgatási bíróság védelme alá helyezte a vármegyéknek a kormányrendeletek törvényessége feletti ellenőrzésre vonatkozó sarkalatos jogát.

Végül a teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy közjogunk fejlődése szempontjából az 1687. IV. tc. különösen meghatározó. Az 1687. évi országgyűlési tárgyaláson részben mutatkozó bizalmatlanságon túllépve a többség a szabad választás megszorítására vonatkozó engedményt nem tekintette az ország lényeges jogáról való lemondásnak, mert az alkotmány biztosítását nem a szabad választásban, hanem a koronázásban s az ennek alkalmával letett esküben, a kiállított oklevélben látta. A rendek az Aranybulla 31. cikkéből az ellenállási jogot törölték ugyan, de a jogsértő törvényellenes királyi rendeletekkel szemben az ellentmondás és tiltakozás (*contradictio*) jogát fenntartották. Ismert továbbá az is, hogy a német választók nem szoktak eltérni a Habsburg-családban fennálló örökösödési rendtől. A császár hadainak győzelme majdnem kétségtelenül biztosította a reményt, hogy a német császári korona ezentúl is a Habsburgok fejére száll, s ez a Magyarországra nézve nélkülözhetetlen vagy legalábbis előnyös személybeli unió jövőre is fennmarad.

Az államszervezési paradigma múltjának és jövőjének értékeléséhez, az egyes *államalakulatok evolúciójának törvényszerűségei* a történeti példák alapján *igazolhatják* a társadalommozgás formáit – a *joghoz kötöttségen túl is* – a *fokozatos ugrás nélküli* menyiségi változással és *megszakítatlan fejlődési trenddel*.

A „professzori kvartett” kiemelt, negyedik szerzője (csupán önkényes recenzensi csoportosításban) „megy legtovább” az elméleti-dogmatikai analízis történeti ívének vizsgálatában. *Szabó István* professzor tanulmányának címe: *A közvetlen demokráciától a jogkiterjesztésig*. Történeti alkotmányunk vívmányai és az Aranybulla mindezt egyértelműsíti.

Szerzőnk több problémát vet fel. Kiemelten kezeli a történeti alkotmány vívmányainak elkülönítési lehetőségeit. Mindezt a formális és materiális alkotmányjogi fogalmak párhuzamos vizsgálatára vetíti ki, egyben óvatosságra is int, kiemelve, hogy a vívmányok nem a történeti alkotmány teljes joganyagát jelentik. A többi között állítja, hogy nem „minden történeti szál” alkotmány. Tudós elődökként Márkus Dezső, Ferdinandy Gejza okfejtéseire támaszkodva állítja, hogy egyes vívmányok nemcsak a XIX. század végétől, hanem már a XXI. századba átívelő fontos közjogi alapelvek sorával gazdagodnak. E problémafelvetések sokaságát leszűkítve, az Aranybullához társítható két mai közjogi intézményt: a közvetlen demokráciát és a jogkiterjesztés problémakörét tette igényes vizsgálat tárgyává.

Összegezve: szerzőnk a történetiség és a jelenkori közjog analógiájával ugyan rendhagyó úton, de eredményes megállapításokkal gondolkodásra és vitára ösztönöz; szellemes példái: a törvénylátó napok, s a közvetlen demokrácia levezetése; a követek kötött mandátumára és a vármegye mai értelemben szavazókorrré történő minősítése a posztmodern szemlélet revideálására serkent – arra a szerzői állításra mindenképpen, hogy az 1848 előtti Országgyűlésben minden döntés népszavazás volt (sic!).

3. A szintetizáló igényű közjogi munkák csoportját – a továbbiakban helyesen – megtöri a több évszázad hatalmi viszonyait uraló magánjog témánk szempontjából

releváns intézményi értékelő bemutatása: *Homoki Nagy Mária* professzor asszony kitűnő munkájaként.

E szakavatott dogmatikai áttekintést további kuriózumként négy igen színvonalasnak értékelendő tanulmány követi. Az első *Blazovich László* professor emeritus új ismereteket közvetítő tudományos analízise Pest és Buda városok egyazon Aranybullájáról. Majd a két erdélyi tárgyú igényes feldolgozási körben, *P. Szabó Béla* egyetemi tanár: *Az erdélyi százszok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfélszázados történetére* remek tanulmánya foglalkozik. A másik erdélyi témát *Veress Emőd* professzor: *Fejedelmválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról* című, új eredményeket közvetítő szintézise reprezentálja. Végül a kiváló, gondolatgazdag tudományos igényű értékelések közül kiemelendő *Képes György* egyetemi docens, habilitált doktor: *A Dán Aranybulla: az V. Erik király által 1282. július 29-én aláírt Håndfæstning* című munkája, mely a dán alkotmánytörténet fontos dokumentuma. A dán oklevél jelentősége túlmutat korán – hangsúlyozza *Képes György* –, hiszen nemcsak a rendi alkotmányozás, hanem a tágabb értelemben vett, máig kiható alkotmányos hagyomány vonatkozásában meghatározó írott jogforrás, melyet több dán szaktekin-tély, köztük a neves *Dietlev Tamm* professzor – Dánia első alaptörvényének tekint.

4. A jubileumi monográfia értékét a függelékben közzétett hat szabadságlevél még inkább alátámasztja:

- i) II. András Aranybullája (1222);
- ii) Az Aranybulla megerősítése (1231), Érszegi Géza fordítása;
- iii) A leoni decretum (1188), Veress Emőd fordítása;
- iv) A budai Aranybulla (1244), Blazovich László fordítása;
- v) V. Erik dán király nagy szabadságlevele (Håndfæstning, 1282. július 29.), Képes György fordítása;
- vi) A Német Aranybulla (1356), Diószegi Szabó Pál fordítása.

KOKOLY ZSOLT

Cenzúra a közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatában

Gosztonyi Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig. A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 306 oldal.¹

Gosztonyi Gergely 2022-es kötete olyan témát tárgyal monografikus és elemző igénnyel, amelynek aktualitásáról nem kell meggyőzni az olvasót, és amely nemcsak a joggyakorlók, jogászképzésben részt vevők számára nyújt hasznos munkaeszközt, hanem a szélesebb közönség számára is kiemelt figyelemre tarthat igényt.

A szerző a *cenzúra* fogalmát, történeti fejlődését és szabályozását mutatja be könyvében, ugyanakkor a fókusz a kortárs digitális világ tartalomszabályozási és jogalkalmazói gyakorlatára helyezi.

A téma és a szerző a kötetben nyújtott értelmezési és megoldási javaslatok iránti érdeklődést mi sem jelzi jobban, mint hogy a publikálás óta eltelt rövid idő alatt folyamatos visszhangnak örvend, a jelen írás megjelenésének pillanatáig ennek kapcsán már hét recenzió született, a jogi szaklapok mellett irodalmi folyóiratban is. Nem meglepő: a cenzúra jelensége örök, ahogy a kötet ajánlását jegyző Koltay András médiajogász professzor leszögezi bevezetőjében és a recenzensek többsége is kiemeli. Az is ismeretes, hogy a témának könyvtárakat megtöltő nemzetközi jogi irodalma van, és Gosztonyi Gergely munkájának egyik legfontosabb feladata a releváns összegzés vagy helyenként szelekció megvalósítása.

A kötet vizsgálati korpuszát tekintve impozáns teljesítményt nyújt, a szerző sikerrel kerüli el „a bőség zavarának” kísértését, és biztos kézzel választja mind az argumentációhoz szükséges történeti-elméleti kritikai apparátust (több mint 1000 lábjegyzet segíti a továbbolvasást), mind a példálózáshoz szükséges joggyakorlatot. Ennek legfontosabb eredménye az arányos struktúra, amely 12 fejezetben, logikailag koherens formában és olvasmányos stílusban ötvözi a cenzúratörténeti, -tipológiai áttekintést a jogszabályi keret elemzésével és kritikájával.

Képletesen zárójelben jegyeznénk meg ugyanakkor, hogy míg a magyarországi szakirodalom mind terjedelmében, mind tematikai sokszínűségében rendkívül gazdag korpuszt tudhat magáénak, és jelenleg az összefoglaló, monografikus igénnyel íródott művek mellett az egyes részterületekre (sajtójog, médiajog, esetleg infokommunikációs jog, újabban akár adatvédelmi jog, újmédia stb.) fókuszáló kiadványok is szép számmal

¹ A mű letölthető a <https://doi.org/10.24362/cenzura.gosztonyi.2022> webcímről.

állnak a téma iránt érdeklődők rendelkezésére, addig a romániai szakirodalom helyzete némileg más. Az első releváns művekként a 2000-es évek elején láttak napvilágot egyetemi jegyzetek² vagy gyakorló újságíróknak szánt kézikönyvek,³ azonban a 2010-es évek elejéig nem következett be számottevő növekedés a megjelentetett művek számában vagy érdemi elmélyülés a vonatkozó tematikában.

A megjelent munkák jelentős része a kérdéskört elsősorban az újságírói, hírközlési munkához szükséges jogi alapok felvázolásának szükségessége felől ragadta meg: a romániai jogszabályi helyzet, az alapvető jogintézmények működése, illetve a joggyakorlat ismertebb eseteinek bemutatása került fókuszba. Erre a jelenségre az is magyarázatot jelent, hogy az egyetemi oktatás keretein belül az újságírói etikához, az újságírói hivatás gyakorlásához kapcsolódó tantárgyak formájában került sor tanulmányozására.

A fenti zárójellel ugyanakkor azt is érzékeltetni kívántuk, mennyire jelentős mértékben tölt be hiánypótló szerepet Gosztonyi Gergely könyve a téma globális jellegének, illetve a választott interdiszciplináris megközelítésnek köszönhetően, és hogy a munka teljes mértékben használható a romániai érdeklődő olvasóközönség által is.

A cenzúra (mint a nyilvános beszéd korlátozásának jelensége) a köznyelvben szimbólumerejű, jogi kategóriaként ellenben jelenleg már nem értelmezhető – ugyanakkor a napjainkban tapasztalható tartalomszűrés, -eltávolítás, -blokkolás ennek a jelenségnek megfeleltethető eszközöket jelentenek, amelyek különféle technológiai módszerek segítségével az információ áramlásának korlátozását vagy teljes akadályozását valósítják meg.

A szerző fókuszja alapvetően erre a gyakorlatra irányul. Saját összefoglalója szerint:

„a nyilvánosságnak szánt tartalom ellenőrzését évszázadokig az egyház és az állam irányította a politikai, az erkölcsi és a vallási cenzúra eszközeivel. A technológia fejlődésével a jogi és politikai eszközök finomodtak, de a cenzúra klasszikus rendszere egészen a 20. század végéig működött. Am az internet kialakulásakor várt teljes körű kommunikációs szabadság és a jogmentes tér mítosza hamar megkérdőjeleződött. Megjelentek a digitális világ új kormányzói, a techcégek, amelyek a szólás és a tartalom engedélyezése terén óriási hatalomra tettek szert. Történt mindez az államok óvatossági szabályozási kísérletei – a szólásszabadság és a cenzúra privatizációja – mellett, amelyek vagy szinte teljes immunitással ruházták fel a platformokat (USA), vagy pedig egy részleteiben kidolgozatlan szabályrendszert állítottak fel (EU). Harmadik útként Kínában az Aranypajzsral kialakult az egyértelmű platformfelelősség.”

A fent említett hármas modell mindegyik elemét önálló fejezetben bontja ki a szerző: a bevezetőt és a kritikai apparátust összegző részek (rövidítésjegyzék és nagyvolumenű bibliográfia) mellett a mű 12 hasonló terjedelmű fejezetből épül fel, melyből

2 Az elsők között említhetjük meg D. T. Popa egyetemi jegyzetét (Dumitru Titus POPA: *Dreptul comunicării (presa scrisă, vorbită și televizată)*, Norma, București, 1999) vagy Mihai-Constantin Eremia professzor úttörő sajtójogi munkáit (Mihail-Constantin EREMIA: *Dreptul comunicării (legislația și jurisprudența presei)*, Credis, București, 2003).

3 Carmen Monica CERCELESCU: *Regimul juridic al presei. Drepturile și obligațiile jurnaliștilor*, Teora, București, 2002.

az utolsó a *de lege ferenda* javaslatoknak is tekinthető megoldási javaslatokat öleli fel, az első két fejezet pedig a fogalmi tisztázás (*Tartalomszabályozás vagy cenzúra*) és a cenzúratörténet egy-egy releváns töréspontjának felvillantása révén (*Pillanatképek a politikai cenzúra európai és amerikai történetéből*) teremti meg a szükséges társadalompolitikai-elméleti hátteret.

A közösségi médianak szentelt fejezet (*A közösségi média elterjedése és a tartalommoderálás újfajta megjelenése*) olyan kérdéseket tárgyal, mint a Web 1.0 és Web 2.0 közösségi média közötti eltérések és ezek szabályozásbeli kérdései. A szerző hangsúlyosan problémaközpontú megközelítést alkalmaz, amelybe még a jövőbeli Web 3.0 elképzelések és az intelligens web fejlődésének potenciális kérdései is beleférnek (előrebocsátva, hogy a fogalom definícióját tekintve még nem született egyetértés).

Ebben a fejezetben tárgyalja a szerző az újmédia jogi szabályozására tett kísérleteket, bemutatva a kezdeteket, amikor inkább a *soft power* használata volt jellemző, azaz az államok a techóriások túlhatalma ellen a megegyezések lehetőségének keresésével és a techcégek önálló vállalásainak, a jogkövető magatartás ígérétének az elérésével próbálták szabályozni a helyzetet. Ennek az időszaknak az eredményeképpen születik meg az amerikai *Communication Decency Act*, illetve az uniós jogalkotó médiairányelve (az Audiovizuális Médiaszolgáltatásokról szóló irányelv – az AVMS elődje, azaz a határon átnyúló televíziózásról szóló irányelv – TWF) és az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv.

Ez a normatív keretet összefoglaló rész teremti meg a megfelelő kontextust a fentebb is említett három modellt bemutató célzó szintézisnek, amelyeket külön-külön fejezetekben tárgyal a szerző: *Szabályozási lehetőségek az Amerikai Egyesült Államokban, Az Európai Unió 2020. évi digitális rendeletcsomagjának irányvai és A kínai modell*.

A három cenzúramodell összehasonlító jogi, kritikai igényű részletes összevetése jelentős mértékben hozzájárul a kötet növumértékéhez. Hasonlóan újdonságértékkel bír a tartalomszabályozás emberi és technikai vonatkozásainak tárgyalásában a moderálási irányelvek alá tartozó kérdéses tartalmak elemzése „kvázi-bíróságok” által, mint amilyen a Facebook elismert szakértőkből álló független Ellenőrző Bizottsága (*Facebook Oversight Board*) vagy a Twitter ötfős, a forráskódot is ismerő programozóból, mérnökből és tervezőből álló csapata (*Twitter Blue Sky*).

Szintén nagy érdeme a szerzőnek a fontos nemzetközi jogalkotói tevékenység mellett a jogalkalmazói tevékenység releváns szelekciója és feldolgozása is, külön fejezetet szentel az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Európai Unió Bírósága jogfejlesztő tevékenységének, annak érdekében, hogy a felelősségi kérdéseket tisztázni lehessen. Az esetjogból olyan mérföldkönek számító ügyeket emel ki, amelyek kulcskérdéseket tisztáznak: mikor jelenthető ki, hogy a szolgáltató tudomása tényleges, mit jelent a nyilvánvalóan jogellenes tartalom, mi a haladéktalanság, amelyen belül a szolgáltatónak lépnie kell, aktív vagy passzív típusú szolgáltatóról kell-e beszélni, eljárási kérdések különféle tartalmak esetében.

Hasonló esetjogi kommentált válogatást kapunk az EJEB internet-hozzáférés korlátozásának gyakorlatából (mér földkőesetek, amelyek a szűrés, blokkolás és hekkelés kérdéseiben nyújtanak választ).

Az utolsó előtti fejezet (*Cenzúra a nagyvilágban a 2020-as évek elején*) egy pillanatképet rögzít, melyhez a szerző bőven használ illusztrációs anyagokat, oldva némiképp az előző fejezetek hangsúlyozottan szakmai – kritikai igénnyel íródott – stílusát. Ez tudatos választás a szerző részéről és kongruens azzal az igyekezettel, hogy az egyes fejezeteket szépirodalmi, populáris kultúrából, blogszférából vett mottókkal „alapozza meg”.

A cenzúra témája miatt, amely az olvasóközönség nagyfokú személyes érintettségét feltételezi, ez a szerkesztési stílus segíti fenntartani azt az olvasóhoz való közelséget, tanúsítva, hogy Gosztonyi Gergely szerzőként is mindvégig igyekszik a leoptimálisabb módját megtalálni a szólásszabadságról és annak korlátozásairól szóló ismeretek átadásának.

Irodalomjegyzék

1. Carmen Monica CERCELESCU: *Regimul juridic al presei. Drepturile și obligațiile jurnaliștilor*, Teora, București, 2002.
2. Mihail-Constantin EREMIA: *Dreptul comunicării (legislația și jurisprudența presei)*, Credis, București, 2003.
3. Dumitru Titus POPA: *Dreptul comunicării (presa scrisă, vorbită și televizată)*, Norma, București, 1999.

E lapszám szerzői

Barabás Anita

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen
e-mail: barabasanita96@gmail.com

Kokoly Zsolt

egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár
e-mail: kokolyzsolt@yahoo.com

Leszkoven László

egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc
e-mail: leszkoven.iroda@gmail.com

Máthé Gábor

egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Budapest; Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest
e-mail: mathe.gabor@uni-nke.hu

Molnár Gabriella Klára

jogász, Kolozsvár
e-mail: molnar.gabriella.klara@gmail.com

Nagy Gellért

Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc; kutató, Közép-európai Akadémia; egyetemi tanársegéd, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár
e-mail: nagy.gellert1999@yahoo.com

Nagy Péter

egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest
e-mail: nagy.peter@kre.hu

Nótári Tamás

az MTA doktora, egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár
e-mail: tamasnotari@yahoo.de

Pál Előd

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen; egyetemi tanársegéd, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár
e-mail: elod.pal@gmail.com

Szentpáli-Gavallér Pál

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc; kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
e-mail: pal.szentpali-gavaller@mfi.gov.hu

Veress Emőd

egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc és Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár; főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
e-mail: emod.veress@sapientia.ro

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid magyar és angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5-6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emal-cim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **félidézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint „*az ő jogalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármilyen kötelmi jogalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adóslevelet' állít ki róla*”.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- **a kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerülendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]
- **a századokat** római számokkal írja: VII. század.

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családneve, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, ábécésorrendben, sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím...*, *i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnév: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Idegen nyelvű műre való hivatkozás esetében a családnév, keresztnév sorrend az adott nyelvben használatos névsorrendet követi:

Dan Andrei POPESCU: *Din nou despre rezerva succesorală. Privire din perspectiva dreptului internațional privat*, Buletinul Notarilor Publici, 2018/2 (XXII).

Példák:

Egyszerzős művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerzős művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LÓRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LÓRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LÓRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről = Lábady Tamás emlékkönyv*, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.

2. *Uo.*, 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok..., i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. *Uo.*, 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits..., i. m.*, 76.

Több műre való hivatkozás:

Lábjegyzetben több műre való hivatkozás esetében az oldalszámok után nem szükséges pont és pontosvessző is, csak pontosvessző:

DOMJÁN Éva: *A polgári jog és a kereskedelmi jog szerkezetéről*, Magyar Jog, 1991, 751–755; VÉKÁS Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra?* Magyar Jog, 1998, 705–714; a kereskedelmi jog külön kodifikálása mellett SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje*, Gazdaság és Jog, 1998, 9–16.

Hivatalos közlönyre, törvényre, rendeletre, kormányhatározatra való hivatkozás:

1. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial al României) hivatkozási módja: Románia Hivatalos Közlönye, 2009. április 2, 213. sz.
2. Román törvény hivatkozási módja: a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 1995. évi 36. törvény
3. Román kormányrendelet hivatkozási módja: 2021. évi 77. sürgősségi kormányrendelet a Nemzeti Erdőőrség létesítéséről
4. Román kormányhatározat hivatkozási módja: a Kovászna megyei Uzon község zászlómodelljének jóváhagyásáról szóló 2021/1041. kormányhatározat.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):
www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrektúra elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, belső logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül. A lektorálás kettős anonim rendszerben történik (sem a szerző nem értesül a lektor személyéről, sem a lektor a szerző azonosságáról).

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenteti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató